

086531437

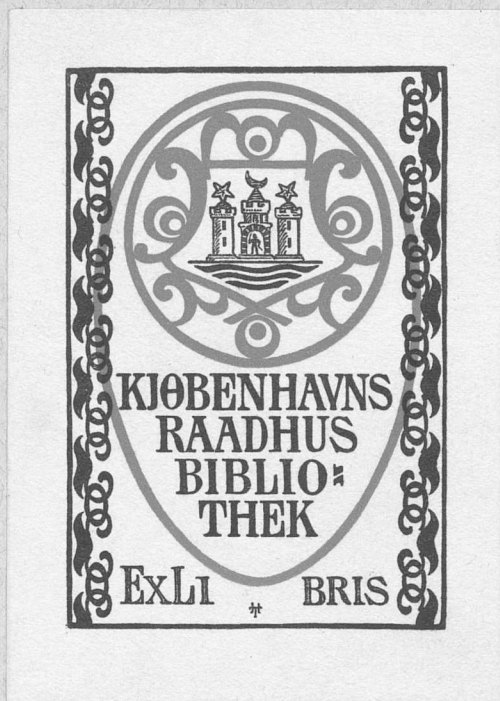

101 KØBENHAVNS
KOMMUNES
BIBLIOTEKER

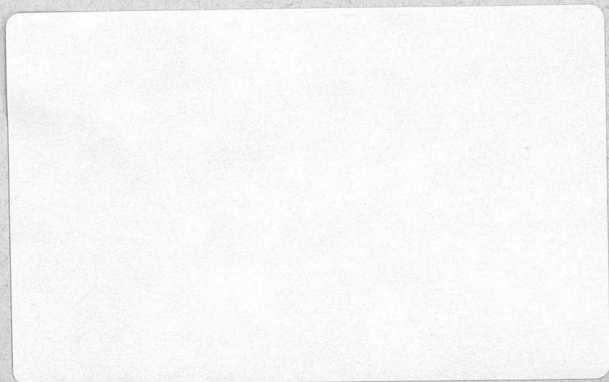
99.4 Brandes, Georg El

RHB

99,4 Brandis, Georg

BL

C. G. ELBERLING

GEORG BRANDES

BELYST VED SKRIFTER AF

OG OM HAM

MED ET FORORD AF PAUL V. RUBOW

KULTURFORLAGET

I HOVEDKOMMISSION HOS DET SCHÖNBERGSKE FORLAG

KØBENHAVN

*Min Far,
Rigsdagsbibliotekar Victor Elberling
tilegnet.*

GEORG BRANDES

C. G. ELBERLING

GEORG BRANDES

BELYST VED SKRIFTER AF
OG OM HAM

MED ET FORORD AF PAUL V. RUBOW

KULTURFORLAGET

I HOVEDKOMMISSION HOS DET SCHÖNBERGSKE FORLAG

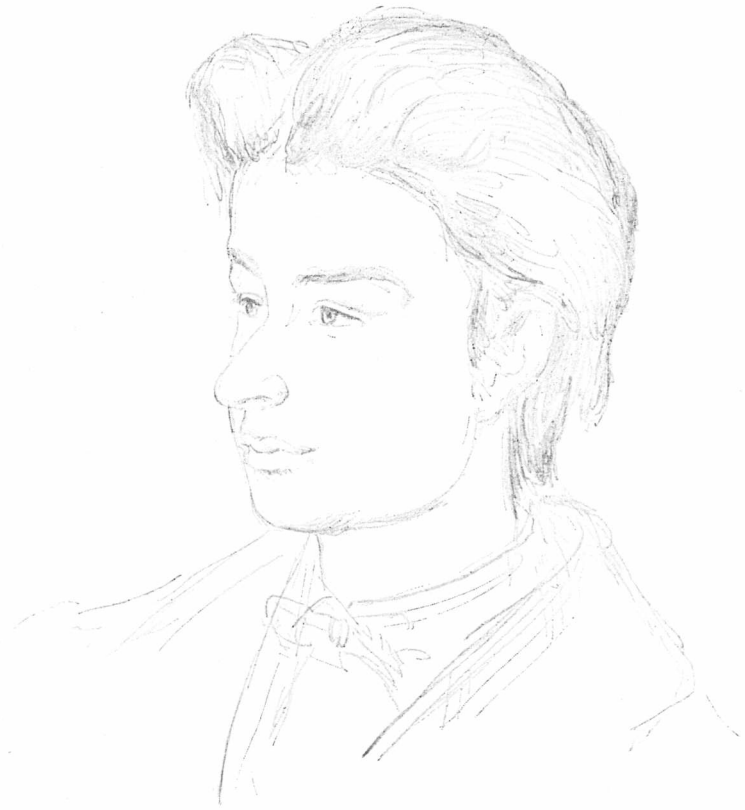
KØBENHAVN 1937

99.4
Br 21
e

COPYRIGHT BY
KULTURFORLAGET

9054

OSCAR FRAENCKEL & CO.
BOGTRYKKERI

Tegning af Gotfred Rump 1868

Georg Brandes' Biografi.

Det maa ikke forundre Nogen, at Litteraturen om Georg Brandes, saa kort efter Mesterens Død, har taget et betydeligt Opsving. Ellers plejer der at falde en Pause paa nogle Aartier mellem den berømte Forfatters Begravelse i Nekrologerne og hans Opstandelse i Litteraturhistorikernes Afhandlinger. Men Georg Brandes hang ved saa mange Traade sammen med dansk Aandsliv, at man atter og atter maa støde paa hans Navn og spørge efter Oplysning om hvad det dækker over.

*Paa en Maade taler han bedst for sig selv. Hans Samlede Skrifter udgør saa at sige hans Tidsalders kritiske Bibliothek. Naar de har faaet Lov til at blive staaende, mens saa mange udmærkede Arbejder af Samtidige er sunket i Glemsel eller fortrængt af nyere Behandlinger, skyldes det Brandes' Fremstillingsform mere end hans Tanker og lagttagelser. Stoffet har han nemlig ofte til Fælles med Andre. Hvad er Grunden til at f. Ex. hans Essay om *Flaubert* er blevet klassisk? Det kommer ikke af at han havde noget inderligt Forhold til *Madame Bovarys* Digter: Manden var ham i Grunden ligegyldig. Et Skrift der udførligt gjorde Rede for en lille snobbet Provinsfrues daglige Liv, var ikke egnet til at more Grækernes Lærling. Andre maatte gøre ham opmærksom paa dets Fortrin, som Andre maatte fortælle ham at *J. P. Jacobsen* var sin Tids første Prosaist; men han lod sig overbevise, og det er allerede en Dyd ved en Kritiker. Sammenligner man de Artikler og Afhandlinger (af *Brunetière*, *Bourget* o. fl.) som fremkom i franske Tidsskrifter efter Digterens Død, med Brandes' lille Mesterværk, saa vil man se at Ideerne og Citaterne mest er laante, men deres Ordning er ny og slaaende, den helt rigtige! Brandes var et pædagogisk Geni, og han forstod at lægge et saadant Stof til Rette, saa at det Vanskelige syntes gennemsigtigt. Al hans Anstrengelse gik i den Slags Ting ud paa at meddele det Opgivne en klassisk Form, at belære uden Nedladenhed, og at more uden at det skete paa Bekostning af Emnet.*

*Men en Række af Georg Brandes' Arbejder er af en mere personlig Karakter. Han kunde indføle sig i en Bog og laane den Ild af sin egen Personlighed. Kun maa man ikke tro, at den Begejstring, som smittede af paa Læsere, nelop var den som flammede stærkest i Forfatteren. Faa danske Bøger har virket mere inspirerende paa samtidige Læsere end *Emigrantlitteraturen*. Nogle følte det som om Aanden fra 1848 var genopvakt, der gik et Frihedsbrus gennem hans Auditorium. Andre mærkede det som en Kaldelse til Selvtænkning, til videnskabelig Grublen og Daad. Saa var der*

atter Nogle, som havde en Fornemmelse af at en ny Verden var bleven gjort tilgængelig for dem. Og dog er Bogen ikke saa meget af alt dette som man troede. Men en stor Inspiration var der i den — den kom fra Georg Brandes' Rejse i Italien, da et Skønhedsrige var lukket op for ham, og da han havde følt sig som en Gendøbt. Han havde fundet et Sydens Barn i sit Indre. Derfor blev Bogen en saa betagende Improvisation, det var egentlig ved sin Form den besnærede.

Men det er nu snart et Aarhundrede siden Georg Brandes blev født, og der er løbet meget Vand i Stranden siden han først traadte frem med Skrifter som virkede hypnotiserende paa Gemytterne. Meget som i sin Tid var aktuelt, kræver nu Historiens Kommentar, og Mandens Liv, som man maa kende for at være orienteret i Skrifterne, kan ikke længere blot underforstaas. Det tykke autobiografiske Værk, som Brandes begyndte at skrive i 60 Aars-Alderen, tilfredsstiller ikke helt dette Savn — han havde saa mange Ting at afregne med saa mange Personer. I Hr. Elberlings Bog vil man finde Personen og Skrifterne sat i Sammenhæng med hinanden, og Enhver kan da begynde hvor han vil paa at læse den Gamles egne Bøger. Den er som en Pegefinger, der viser os rundt i de mange tusinde Siders Virvar.

PAUL V. RUBOW.

Forfatterens Forord.

Enhver, der vil studere dansk Historie og Aandsliv i det 19. Aarhundrede, vil uvægerligt komme til at støde paa Georg Brandes' Navn.

De fleste Boghandlere og Biblioteksfolk har da ogsaa staaet overfor Fore-spørgslen: Har De en Bog om Georg Brandes? Svaret har været individuelt, men kunde f. Eks. lyde: Baade Ja og Nej! Er der noget specielt, De ønskede at vide om ham? — Er der nemlig ikke det, vil Sagen være knap saa ligetil.

De tre selvbiografiske Bind »Levned« gaar kun til 1892 — og vil vel i de fleste Tilfælde trætte den jævne Læser før eller siden paa hans Vej gennem de godt 1200 Sider. Noget lignende gælder Alfred Ipsens Bog, der dog har et Register; de fleste øvrige Skrifter om Brandes er mere eller mindre specielle, tidsbegrænsede eller subjektive. Bedst maa Vilhelm Andersens Afhandling i 4. Bd. af »Illustreret dansk Litteraturhistorie« nok siges at være, skønt den kræver sine Forudsætninger hos Læseren; og hvor mange vil have den disponibel?

Der er — med dette som Tilskyndelse — i det følgende gjort et Forsøg paa at give en jævn og letfattelig Fremstilling af Mennesket, Kritikeren og Berømtheden Georg Brandes, enhver kan saa — med Indholdsversigt og Register som Ledetraad — læse, hvad der særligt maatte interessere.

Originaludgaverne har, hvor intet andet er nævnt, overalt været benyttet, og Sprogbrugen i de anførte Citater er bevaret uændret.

Endnu skal her oplyses, at Bogen selvfølgelig ikke gør Krav paa at skulle betragtes som en litterær Afhandling, endsige som en kritisk Vurdering. Noget er taget med, som kan synes overflødigt, andet er udeladt, der vil forekomme betydningsfuldt — i den Retning vil Striden om Brandes næppe nogensinde ophøre. Jeg kan kun sige, at jeg har stræbt at skelne saa objektivt som muligt uden derfor at gøre Fremstillingen for skematisk.

Kunde den tjene som en Slags Haandbog, blandt andet i vore Biblioteker, saa man med denne som Introduktion kunde forøge Brugbarheden af Brandes' Skrifter, er Hovedhensigten naaet.

Indholdsfortegnelse.

Georg Brandes' Liv og Data:

Barndomshjemmet. Forældre og Søskende	13
Skole- og Studenteraar. Foreningsliv og Kammerater...	21
Rejser. Forhold til Skandinavien og Udlandet	33
Kampen for Udkommet. Det omstridte Professorat ...	50
Karaktertræk. Brandes' Privatliv	69
Fester og andre Hædersbevisninger	94
Sidste Leveaar og Død. Mindesmærker	100

Værkers Virkning og Vurdering:

Udvikling til Kritiker. Begyndende Forfatterskab	109
Hovedstrømninger i det 19. Aarhundredes Litteratur...	121
Gennembrudsmændene. De litterære Karakteristiker...	135
Rejseindtryk, Biografier og andre Studier	148
Sædelighedsfejden og Nietzsche-Striden	154
Genidyrkelsen. De store Levnedsskildringer	159
Sidste Sværdslag. Efterladenskaber	165

Brandesiana:

Det litteraturhistoriske Eftermæle	175
Brandes-Skikkelsen i Skønlitteraturen	193
Selvbiografiske Strejflys	205
Brandes' Værker i kronologisk Orden	212
Litteraturhenviisninger	219
Navneregister	221

1. DEL
GEORG BRANDES
—
LIV OG DATA

Barndomshjemmet. Forældre og Søskende.

Se og saml! Det er Livet.
Elsk og lær! Det er Livets Sum.
Spørg! Og Svaret er givet.
Kjæmp for Ret! Det er Lykke.
Handl og hersk! Det er Lykkens Sum.
Retten med Sejr at smykke.

(»Ungdomsvers« S. 77.)

» Paa Brændeloftet, et lille Rum, der med Tremmer er skilt fra det store Loftsrum, hvor der skraanende opefter ligger en Mængde kløvet Ved og finere hugget Pindebrænde, som lugter friskt og tørt, udstaar allerede paa tredie Time en lille Purk med sluttet Mund og trodsig Mine sin Straf, at være indelukket der.

Flere Gange allerede har hans bekymrede Moder sendt Stuepigen op at spørge, om han nu vil bede om Forladelse. Han har blot rystet paa Hovedet. Han er sulten; thi han blev ført derop straks efter Skolen; men han vil ikke give tabt, for han er i sin Ret. Det er ikke hans Skyld, at de Store ikke kan forstaa ham. De ved ikke, at det, han lider nu, er Ingenting i Sammenligning med, hvad han har maattet lide. Det er sandt, at han ikke har villet gaa med Barnepigen og sin lille Bror i Kongens Have. Men hvad ved Far og Mor om den Vanære, det er, Dagen igennem at maatte høre af Kammeraterne: Naa, saa du blir hentet af Amme! eller: Nu kommer din Amme og henter dig. Skamfølelse overvælder ham ved Tanken om de andre Drenges Haan. Det er slet ikke hans Barnepige, mens hans Brors. Magelig kunde han finde hjem alene; men kan han forklare Drengene, at Forældrene endnu ikke betror ham at gaa med den lille og sender Bud efter dem begge paa en Gang! Nu skal det være forbi; han vil ikke mere i Kongens Have med Barnepigen.

Der er Stuepigen for paany at spørge ham, om han saa vil bede om Forladelse. Forgæves. Alt er forsøgt med ham, Skænd, endog en Lus-

sing; men han har ikke ladet sig knække. Nu staar han her; han giver sig ikke.

Hans gode Moder har dog denne Gang ikke ladet Pigen komme tomhændet. Han faar sin Mad ind i Aflukket og spiser. Saa er det imidlertid saa meget des lettere at holde ud. Og nogle Timer senere bliver han hentet ned og lagt i sin Seng uden at have gjort Afbigt.«

Saaledes beretter Georg Brandes selv paa en af de første Sider i Værket om sit Levned — og den lille Livsregel i Spidsen er taget fra Bogen med hans Ungdomsvers; tilsammen kaster disse to Brudstykker et ganske godt Strejflys over den lille Personlighed, der voksede op til at blive Litteraturkritikeren Georg Brandes, en af Forgrundsfikturene i dansk Aandsliv i sidste Trediedel af det 19. Aarhundrede.

Brandes nedstammer paa fædrene Side fra en gammel jødisk Handelslægt, der i sin Tid er indvandret over Tyskland fra Ungarn; den drev Silke- og Klædehandel, ligesaa Brandes' Far.

Hans Oldefar hed Israel Moses Cohen, født ca. 1748 og død 1805; han ægtede 1775 Banise Hertz, en Faster til Digteren Henrik Hertz, og Sønnen Moses Israel Cohen (1788—1816) i 1811 Emilie Fränkel (1791—1856). Han døde kun 28 Aar gammel, efterladende sig Hustruen med tre Børn, hvoraf den yngste var Brandes' Far.

Enkefru Emilie Cohen giftede sig imidlertid igen med en Kollega til sin afdøde Mand, Silke- og Klædehandleren Joel Israel Brandes, og efter ham tog saa ogsaa Stedbørnene Navnet Brandes, idet de dog bevarede Slægtsnavnet Cohen foran. I dette sit andet Ægteskab fik Georg Brandes' Farmor en Søn, den senere saa kendte københavnske Læge og Filantrop L. I. Brandes, Stifteren af »Sygehjemmet« for ensomme Gamle.

Georg Brandes' Far, Grosserer Herman Cohen Brandes (1816—1904), havde foruden ovennævnte Halvbroder to ældre Søskende, en Broder, der var Købmand i Paris, og en Søster, som var gift med Grosserer Heyman Samuel Fridericia, Historikeren, Professor J. A. Fridericias Far.

Den 4. Februar 1842 fødtes Georg Moris Cohen Brandes i et paa det Tidspunkt ret velhavende jødisk Købmandshjem, Østergade 56 i København.

Faderen, Grosserer H. C. Brandes, var — efter en Skildring i Henri Nathansens Bog om Brandes — »uden dybere Racepræg, af den stilfærdige, redelige og lidet fremtrædende jødiske Type, præget af tidli-

gere Tidens Hang til Udslættelse gennem Ubemærkethed.« Man forstaaer paa Baggrund heraf, at det næppe er meget ved Siden af, naar hans ældste Søn i sin Beretning fra de stormfulde Aar efter de første Universitetsforelæsninger skriver om Faderen:

»De uafbrudte Spotterier og Forhaanelser i det offentlige Liv gjorde især deres Virkning ad indirekte Vej. Mens de slet intet Indtryk efterlod paa min Moder, der en Gang for alle troede paa sin Hr. Søn og som var for udviklet til at anfægtes af Omverdenens Skraal, tog min Fader, der var af langt blødere Stof, sig dem umaadeligt til Hjerte. Han læste hver eneste Artikel, selv den giftigste, i hvert eneste Blad; hans Standsfæller blandt Købmændene sørgede for at vise ham dem, han oversaa, og han fandt desuden Bladene hver Morgen hos sin Barber. Han kunde ikke skønne eller skelne, hvor megen Ret eller Uret Angriberne havde; men han følte Angrebene som Vanære, og sørgede over, at jeg saaledes havde ødelagt og dagligt ødelagde min Fremtid. Hans Græmmelse og Harme fik snarere Luft overfor min Moder, end overfor mig; det var pinligt for hende at se, hvorledes han led, og vanskeligt at tale ham til Rette, naar han var vred.«¹⁾

Farfaren til Brandes' Mor var Silkefabrikant Emanuel Bendix (ca. 1747—1813), der efter 1770 at være indvandret fra Ungarn 1774 blev gift med Susanne Levy (1753—1837).

Den tredie Søn i dette Ægteskab var Grosserer Benzon Bendix (1788—1861), som med sin første Kone, Birgitte Jacobsen (1789—1829) bl. a. fik Datteren Emilie, Brdr. Brandes' Mor, der fødtes 1818 og døde 80 Aar senere. Hvad hun kom til at betyde for sin ældste Søn, foreligger der talrige Vidnesbyrd om. Selv skriver han:

»Efterhaanden gik det op for mig, at der ikke var Nogen, hvem det var vanskeligere at handle til Behag end Moder. Ingen var sparsommere med Bifald end hun, og al Følsomhed var hende en Gru. Hun traadte mig i Møde som den overlegne Forstand, rettede og opdrog mig gennem Satire. Tanterne kunde man imponere, aldrig hende. Den dybe Sky hun havde for at røbe Følelser eller snakke om dem, den Kløgt, der boede bag hendes Pande, det gennemført Kritiske, Skarptskuede i hendes Anlæg, det spotske Lune, der var saa fremtrædende hos hende især i hendes Ungdom, gjorde, at jeg overfor hende havde en Fornemmelse, der virkede styrkende paa Karakteren, den, at hun ikke blot havde en Moders Hjerte for mig, men at et saare godt Hoveds to kløge og prøvende Øjne saa ned paa mig. Rationel, som hun helt igennem var, mødte

¹⁾ Levned II, S. 89—90.

hun mine sværmeriske Tilbøjeligheder, de religiøse som de filosofiske, med urokkelig Fornuft, og fristedes jeg undertiden af ringere Menneskers Overvurdering af mine Evner til selv at overvurdere dem, var det hende, som med ubøjelig Fasthed gjorde Overbevisningen om mit Væsens Begrænsning gældende. Intet af hvad der var svagt i mig trivedes i min Moders Nærhed.«¹⁾.

Ikke fra Fremmede har Georg Brandes de mest iøjnefaldende af sine Karaktertræk: Skæbnebestemmende blev det, at han paa den anden Side i saa ringe Grad arvede hendes dybe Sky for at røbe Følelser, der saa malende er skildret i Afskedsscenen, da Sønnen mismodig er ved at bryde op til sine Udlændighedsaar i Tyskland, endda paa sin Fødselsdag:

»Om Aftenen den 3. Februar, som jeg næste Dag skulde fylde 34 Aar, sad jeg paa mit lille Værelse fordybet i Udarbejdelsen af mit Essay om Christian Winther og var naaet til en Sammenligning mellem hans og Oehlenschlägers Naturbetragtning, da jeg saa, at Viseren nærmede sig 12. Jeg gik ind i Dagligstuen til min Moder, der som sædvanlig sad ene i sin Sofa under sin Lampe, og drak et Glas Vin med hende. Det var et fortryllende Øjeblik. Vi vidste begge, at vi aldrig mer paa min Fødselsdag vilde bo i samme Hus, og at der rimeligvis nu vilde gaa mange Aar, før vi atter var sammen paa den Dag. Vi følte i det Øjeblik saa fuldstændigt med hinanden, som to Mennesker kan paa denne Jord. Vi talte ikke et overflødigt Ord, og ikke et Ord om hvad der bevægede os. Hun spurgte, hvad jeg syslede med, og jeg sagde hende, hvad jeg skrev paa. Saa sagde hun: Til Lykke! og vi stødte Glassene sammen.«²⁾.

Et lille Træk fra de senere Aar viser med hvilken Pietet han bevarede Mindet om sin Mor: Brandes faar Besøg af sin Sekretær og viste som altid sin Gæst, hvor han ønskede, hun skulde tage Plads:

»Sæt Dem der — De skal sidde her.« Han pegede paa en lav, gammeldags Stol ved Siden af Skrivebordet; Betrækket var gulligrønt Fløjl, slidt paa Armene saa den sorte Bund var synlig. Den var for lav til at være bekvem, hvorfor jeg bad om at maatte tage en anden. Forbavset, næsten smerteligt sagde han da: »Vil De ikke sidde i den Stol. Det er Moders Stol.« Selvfølgelig satte jeg mig straks i den.

Nogle Aar senere, da Stolens Betræk helt var i Laser, bad Brandes mig sørge for et nyt. Jeg spurgte, om jeg ikke maatte vælge et andet Stof eller i hvert Fald en Farve, der ikke stod slet saa daarligt til det blaa Divantæppe, men ogsaa da svarede han med

¹⁾ Levned I. S. 47—48.

²⁾ Levned II. S. 196.

smertelig Forbavselse: »Vil De have en anden Farve paa Moders Stol: Nej, nej, De maa skaffe mig den tilbage nøjagtig som den er nu.«¹⁾

Meget har Brandes ikke skrevet om sine to Søskende, Brødrene Ernst og Edvard; de bør dog omtales her for at fuldende Indtrykket af det Miljø, hvorfra Georg Brandes udgik — og med hans egne Ord.

Den to Aar yngre Bror, Ernst Brandes (1844—92), var Veksellerer, men trak sig tilbage fra Forretningslivet for at studere og drive Børs-journalistisk. De tre sidste Leveaar var han Redaktør af Handelsbladet »Børstidende«, der kom i økonomiske Vanskeligheder, hvilket maa-ske var medvirkende til, at han tog sin Død i 1892. Under Beretningen herom i »Levned« skriver Georg Brandes:

»Ernst Brandes blev paa alle Omraader hæmmet af Hadet. Det havde ingenlunde oprindeligt været hans Hensigt at ende som Bladudgiver. Han var en Autoritet i Børs- og Banksager; han havde stort administrativt Talent. Men han kunde aldrig opnaa den ringeste Stilling. Hans Ønske var at være Bankdirektør, og han skuffedes talrige Gange. ... Saa nødtes han til at blive Journalist, lærte sig med ikke ringe Møje at skrive klart og godt, opnaaede Anseelse som økonomisk Forfatter. Da han ikke kunde komme ud af det med den ene af »Politiken«s Udgivere, stiftede han stædigt sit eget Blad og satte sin Formue ind derpaa. Skønt det ikke vandt Jordsmon, vilde han ikke høre op, »for ikke at unde de andre den Triumf«. Han skyldte alligevel ved sin Død intet Menneske en Øre. Hans Forældre bar denne Ulykke med rolig Fatning, men det var som om deres Ansigter forandrede sig, og de var da 76 og 74 Aar gamle.«²⁾

Af den yngste Broder Edvard Brandes (1847—1931) findes et Portræt i Bogen om »Det moderne Gennembruds Mænd«, skrevet »absolut som jeg vilde skrive om en Forfatter, der ikke stod i Slægtskabsforhold til mig«. Det hedder heri bl. a.:

»Edvard Brandes ... blev, som det i Regelen gaar med den yngste Søn i en Familie, forholdsvis tidligt voxen med de allerede Voxne og forholdsvis sent udviklet i sin hele Ejendommelighed. Da den mellemste af Brødrene ikke gik den studerende Vej, var det især den ældste og den yngste Broder, der kom til at have Studie-Interesser tilfælles; en Alders-Afstand af henvend 6 Aar satte den ældre i Stand til fra først af at vejlede den yngre, og det

¹⁾ Gertrud Rung: »Georg Brandes i Samvær og Breve«. S. 14.

²⁾ Levned III, S. 378.

saa meget mere som de levede Side om Side i mange Aar. Herpaa beror det maaske, at man i den første Tid efter Edvard Brandes' Debut som Journalist og Dramaturg var tilbøjelig til at slaa ham ganske sammen med Broderen; det hed sig i Recensioner, at hans Stil og dennes lignede hinanden »som to Draaber Vand«, og andet Sligt, der vel ikke røbede noget skarpt kritisk Blik, men var forstaaeligt paa Grund af den abstrakte Lighed som Slægtskab i For- ening med Paavirkning i Opvæksten maatte have frembragt. ... Han var fra første Færd af en Aand uden Anlæg eller Lyst til et Liv under aaben Himmel eller til Studium af Naturvidenskaben, men et Hovedstadsbarn med uhyre Læselyst og tidligt Hang til Theatret. Faa Mennesker havde en saadan Evne til at læse; allerede som Dreng slugte, kjendte, huskede han Alt, dansk og frem- med Literatur, Romaner, Theaterstykker. ... Der foresvævede ham saadant Noget som at blive Skuespiller og udføre Karakterroller. Han vidste saa godt, hvorledes de skulde spilles, at han indbildte sig, han kunde spille dem. Det var Skuespilkritikeren og Skue- spilforfatteren i ham, der søgte sin Vej og ikke strax fandt den; thi han tænkte hverken paa at blive Digter eller Kritiker.«¹⁾

Og Georg Brandes fastslaar, at Broderen i Aarenes Løb har udvik- let sig til vor første Dramaturg.

For at samle disse fire, lidt spredte Familieportrætter fra Brandes' Barndomshjem til noget af et Helhedsbillede kunde hertil føjes en Skildring af Peter Nansen:

»I det hyggelige, ægte gammeldags kjøbenhavnske, jødisk-far- vede Hjem var Moderen, Fru Emilie Brandes, Centrum. Kun yderst sjældent forlod hun disse lune, trofaste Stuer, i hvilke hun her- skede som en mild og myndig Frue, stolt over sine tre højtbegave- de Sønner, tilsyneladende uanfægtet af alle de hadefulde Angreb, der rettedes mod dem, lykkelig over, at de, saa gamle de blev, ved- blev at komme til hende med alle deres Sorger og Glæder — lige rank i Nederlag som i Sejre. Der var hverken Hovmod eller Yd- myghed i hendes Sjæl. Hun kendte sine Sønners Værd. Saa lidt som de mest smædende Angreb forvirrede hende, saa lidt lod hun sig blænde af Smiger. Klogt lyttende til Tidens Udvikling, med sikkert Instinkt forstaaende Sønnernes Kamp — mens den gamle Fader ofte ængsteligt syntes, at nu gik Georg eller Edvard eller Ernst dog virkelig ogsaa for vidt ...²⁾

¹⁾ »Det moderne Gjennembruds Mænd«, S. 282—84.

²⁾ Peter Nansen: »Portrætter«, S. 149—50 og 152. Nansens Helhedsbillede har Brandes korrigeret i »Store Personligheder« S. 183 og »Kulturbille- der« S. 110.

Brandes' Barndom er iøvrigt ikke saa væsensforskellig fra den jævne Borgers — en lille Citatrække fra hans egen Beretning om den vil faa mange Læsere til at nikke genkendende:

»... Man var lille og iagttog Verden fra neden af opad. Alt det, der foregik, skete over En. Alle saa ned til En ... Dagens ærgerlige Øjeblik var det, hvor man skulde i Seng. Med Hensyn til Sengetid var Forældrene mærkeligt fordomsfulde. Netop naar man morede sig bedst ... Men der var dog ogsaa smukke Øjeblikke, naar man var kommen i Seng. Naar Mor kom ind og bad Aftenbøn med En, og man laa der godt omgærdet af det høje Sprinkelværk ... At der var Krig, gav Tinsoldaterne en helt ny Interesse. Man kunde ikke have Æsker nok deraf. De opstilledes i Kompagnier og Batailloner; de udfoldede sig til Angreb, stormede, saaredes og faldt ... Med Gyngehesten fulgte efterhaanden mere og mere Krigstilbehør. En blank Hjælm til at spænde fast under Hagen, med hvilken man saa helt statelig ud; et Kyrads af virkelig Metal som Hestgardens, og en kort Stødkaarde i Læderskede, som kaldtes med det fremmede Ord Hirschfänger, og var et frygteligt Vaaben for Ens smaa Brødre...«

Af mere speciel Karakter er den ofte citerede, gribende Hændelse, hvor den lille Fyr — efter gentagne Gange at være vrænget efter som Jøde — en Dag tager Mod til sig og spørger sin Moder: Hvad betyder det, Jøde? og der udvikler sig følgende Replikskifte:

»Jøder, det er nogle Mennesker. — Stygge Mennesker? — Ja, undertiden ret grimme Mennesker, dog ikke altid. — Kan jeg faa en Jøde at se? — Det kan du godt, sagde Moder, og løftede mig rask op foran det store ovale Spejl, der hang over Sofaen. Jeg udstødte et Skrig, saa Moder hurtigt satte mig ned paa Gulvet, og jeg viste mig saa forfærdet, at Moder fortrød, hun ikke havde forberedt mig.«¹⁾

Selv har Georg Brandes sat sit Hjem det smukkeste Minde i følgende Ord, der synes knyttet til Forældrenes Guldbryllupsdag i Januar 1891:

»Jeg skyldte dem, i min Opvækst at have haft et virkeligt Hjem, hvad poetisk kaldes en Arne. Arnen er jo ikke Stene, men Hjerter. Og jeg følte det, midt i adskillig Modgang og under smerteligt Tab, som en Lykke at have faaet Lov til at beholde mine Forældre. Alt paa Jorden er jo saa usikkert, og har man noget Godt, lever man i stadig Angst for at miste det. Trods al Uro, jeg havde følt, for at

¹⁾ Levned I, S. 20.

miste dem, havde jeg dem endnu i Behold, og skønt det ikke var deres Fortjeneste, var jeg dem taknemmelig derfor.

Næsten alle andre Forhold stiftedes jo fra først af ved en Tilfældighed og fastholdtes i Reglen ved en Beslutning. Forholdet mellem Forældre og Børn var nødvendigt, fordi det var det naturligste Forhold og det dybeste. Vel sagde nogle, at vore Forældre og Opdragere er vore naturlige Fjender. Men det havde ikke været Tilfældet her. Naar jeg saa tilbage over de mange Aar, saa jeg i min Barndom Beskyttelsen, det daglige Brød og den daglige Pleje; i min Ungdom Omsorgen, Hjælpen, Forstaaelsen, Overbærenheden; i min Mandsalder det Bolværk mod Oversvømmelsen af Sorger og Genvordigheder, som jeg havde havt i dette Menneskepar.

Fra først af havde jeg været husvild uden dem; de havde dengang været mig det rent ud Uundværlige. Saa blev de mig det ikke Svigtende, det ubetinget Paalidelige. Tilsidst var de blevne det Uerstattelige, derfor Uvurderlige, min Moder især det stadige Tilhold og den bedste Trøst.«¹⁾

¹⁾ Levned III, S. 303—04.

Skole- og Studenteraar. Foreningsliv og Kammerater.

Højt op til Lysets og til Kunstens Hjem!
Dybt ned i Tankens dybe, rene Vande!
Vidt frem til fremmede, til fjerne Lande!
Højt op, dybt ned, vidt frem!

(»Ungdomsvers« S. 24)

Drenge begyndte dengang oftest deres Skolegang i Femaarsalderen, men Brandes synes paa det Tidspunkt at have været for spinkel til, at man turde følge denne Skik; han fik Privatlærer, en fattig brystsvag Student, den senere Forfatter Jacob Emil Voltelen, som hurtigt vandt den lille Fyrs Hengivenhed.

De tog fat med ABC'en, begyndte snart paa Læsningen, senere paa Stavning, ja naaede endog et Stykke ind i Svensken, hvor »Frithiofs Saga« dannede Teksten; hertil kom Skrivning og Regning. Senere fulgte ogsaa Privatundervisning i Tegning og i Klaverspil, hvilket sidste besørgetes af Brandes' Faster; og som Yngling deltog Brandes baade i Danse-, Fægte- og Ridekursus.

Den 1. Oktober 1849 blev Brandes sat i det v. Westenske Institut i København. En af sine første Erfaringer som Skoledreng beretter han selv:

»Straks iagttog jeg, at naar Læreren spurgte en Dreng om Noget, som en anden vidste, havde denne anden Ret til at udbrede Kundskaben om sin Indsigt ved at række en Finger i Vejret — en Ret, af hvilken jeg selv i de følgende Timer gjorde en overvættets Brug, indtil jeg indsaa det Fornuftige i, ikke i Tide og Utide at ville henlede Opmærksomheden paa min Viden eller Bedreven, og beholdt mine Hænder foran mig paa Bordet.«¹⁾

I denne Skole gik Brandes saa den kommende halve Snes Aar, til han tog sin Studentereksamen. Ubetinget begejstret kan man just ikke

¹⁾ Levned I, S. 38—39.

sige, han var for dens Undervisning, som han fandt gammeldags og manglende Anskuelighed, selvom den »især naar Hensyn tages til, hvor prisbillig den var, maa kaldes god, omhyggelig og omfattende«. Og han udtaler videre:

»Undervisningen kunde have været Fornøjelse. Det var den aldrig, eller dog kun i Dansk. Men i Barneaarene og de første Drengaar var den frugtbar. Den laa over Drengaaarene som en Tvang; dog Tvangen var gavnlig. Først da jeg naaede Fjortenaarsalderen, led jeg under det Spild af Tid, som fandt Sted for at de dovneste og dummeste Dreng kunde følge med de flittige og opvakte. Der toges altfor meget Hensyn til dem, der ikke gad arbejde eller ikke kunde forstaa. Og fra Sekstenaarsalderen af blev da ogsaa Skolegangen ren Fortvivelse for mig. Jeg var færdig med det Hele, ude over det Hele, altfor udviklet til længer at kunne finde mig i Lektivæsenet; mit Aandsliv pulserede slet ikke mer i Skolen. Hvad der optog mig, var Stræben efter at blive Herre over det danske Sprog i Prosa og paa Vers og Grubleri over Tilværelsen. I Skolen lagde jeg oftest i ren Opgiven af Ævred Hovedet ned paa mine Arme for hverken at se eller høre, hvad der foregik omkring mig.«¹⁾

At dette sidste kunde passere vil maaske undre en og anden, der vel snarere vilde tænke sig Datidens Disciplin en Kende skrappere end vor Tids; i samme Retning gaar et lille Intermezzo, Brandes beretter om fra den Tid, samtidig med at det giver et Billede af dens højst udemokratiske Indstilling:

»Der sad paa nederste Bænk en Dreng, som var yderst maadelig begavet, desuden uvidende af Dovenskab; ham var tilladt hvad der var alle andre forbudt; han var Stamherre til et stort Lensbaroni. Han kom altid for sent i Skole, endda han kom ridende, fulgt af sin Tjener paa en anden Hest. Han bar høj Silkehat og anbragte den ved sin daglige Indtræden i Klassen ikke paa den Knage, som var hans og hvor han frygtede, den kunde blive Genstand for Overlast, men i Skoleskabet, hvor ellers kun Læreren havde sine Sager, og den høje Hat, der omsluttede et saa adeligt Hoved, imponerede Lærerne saadan, at ikke én af dem krævede den fjernet. Ogsaa fandt de sig som Lam i, at Stamherren gik hjem midt i den sidste Time, ifald Tjeneren med Ridehesten var der for at hente ham.«²⁾

For en Fuldstændigheds Skyld tilføjer Brandes en Bemærkning om, at samme adelige Døgenigt drev det til intet ringere end Minister!

¹⁾ Levned I, S. 40.

²⁾ Levned I, S. 42.

Men iøvrigt synes Brandes at have gjort ganske de samme gammelkendte Skoleerfaringer som mange andre: en Drengestat, hvor Fejghed og Ynkelihood i Frikvartererne faar sin Straf, Lærerne som naturlige Fjender, der er Skive for Spottelyst og Festmageri, hvadenten de nu holder for meget eller for lidt Disciplin, og Kammeratlivet, hvor man som en Forkortning af det hele Samfund lærer alle Arter af Menneskekarakterer at kende, fra Aabenhed, Godhed og Bravhed til Indesluttethed, Raahed og Lavhed.

Som man kunde vente det, synes Dansk at være det Fag, Brandes har haft mest Fornøjelse af — og hans Dansk lærer, Forfatteren H. P. Holst, er da ogsaa den eneste fra denne Skoleperiode, der findes værdig til »hædrende Omtale«, hans Undervisning i Metrik nærmer sig det fuldkomne, Ulykken var blot, siger Brandes, at næppe mere end een eneste Dreng i Klassen havde Fornøjelse deraf. Han skriver da ogsaa et Sted i sin Beretning fra disse Drengaar:

»Jeg var ikke i nogen Tvivl om, paa hvilket Omraade jeg som voksen skulde udmærke mig. Alle mine Instinkter drog mig til Litteraturen. De danske Stilopgaver, der i Skolen blev givne, optog mine Tanker fra Uge til Uge; jeg gjorde mig den største Umage med dem, overvejede Spørgsmaalene fra saa mange Sider, jeg formaede, og stræbte at give mine Stile god Form. Ubevidst søgte jeg Udtryk, der indeholdt slaaende Modsætninger; jeg attraaede malende Ord og velklingende Sætningsbygning. Skønt jeg endnu ikke kendte Ordet Stil i anden Betydning end den, det har i Sammensætningen Stilebog, attraaede jeg en vis Stil og var ikke langt fra af lutter Uerfarenhed at forfalde til Manér, saa en satirisk Lærer til min Sorg en Dag mindede mig om J. L. Heibergs Ord: »Udtrykkets Salvelse, der smøres tykt over Tankernes Halvelse.«¹⁾

Hvordan disse Stilopgaver har lydt, kan man danne sig et lille Indtryk af ved at gennemgaa Skolens Programmer for disse Aar, særlig de to sidste Skoleaar; blandt Opgaverne finder man da: Om Ragnaroksmysten. Morskabslæsningens Nytte og Skade. Om Kortspil. Om Grundene til Uoverensstemmelse mellem Samtidens og Efterkrigens Domme. Sammenligning mellem Haandværksmanden og den Lærde. Hvilke Forpligtelser og Friheder har Digteren, naar han behandler et historisk Emne. Poesien i Danmark i det 17. de Aarhundrede. Sammenligning mellem Holbergs Henrik og Arv.

Som man vil se, Emner der stadig er af Interesse, mange af dem

¹⁾ Levned I, S. 65.

ganske specielt, naar man kunde faa just Brandes' Besvarelse at se. De findes antagelig paa Det kgl. Bibliotek mellem Brandes' øvrige litterære Efterladenskaber; en af dem, den sidstnævnte om Holberg, blev gengivet af Dr. phil. Fru Lis Jacobsen i »Politiken«s Søndagstillæg Dagen før Holbergs 250-Aars Jubilæum.

For at Læseren kan danne sig et lille Helhedsbillede af Brandes' Tilegnelse i Skoletiden af dansk Sprog og Litteratur, skal hertil føjes de Oplysninger, han selv i »Levned« giver om den Orden, hvori han i sin private Læsning lærte forskellige Digteres Værker at kende: Ingemann, Oehlenschläger, Grundtvig, Poul Møller, Heibergs Vaudeviller, Baggesens Digte, Hertz's Gengangerbreve og lyriske Digte, derfra til Chr. Winther og videre over Baggesen til Homer, Aischylos, Bibelen, Shakespeare og Goethe. Desuden nævner Brandes særlig to Værkers Indflydelse, nemlig den russiske Forfatter Lermontofs »Vor Tids Helt« og Heines Digtsamling »Buch der Lieder«. Iøvrigt tilføjer han: »En af mine første Gerninger som Student var at læse Bibelen helt igennem paa Dansk og Odysseen paa Græsk«.

Det synes kun at have været i de første Skoleaar, H. P. Holst var Brandes' Lærer i Dansk; han afløstes af en cand. theol. Driebein, der trods sin »litterære Ortodoksi« synes at have været en dygtig Dansk-lærer. Derimod var Holst til Stede som Censor i Dansk, da Brandes i Juli Maaned 1859 gik op til Studentereksamen. Han blev Nr. 2 med 91 Points og en Førstekarakter med Udmærkelse; Fagene var: Historie, Aritmetik, Geometri, Naturhistorie, Geografi, Tysk, Fransk, Græsk, Latin skriftlig, Latin mundtlig, Dansk Stil samt Fysik. I de første syv Fag fik Brandes Ug, men maatte nøjes med Mg i de øvrige fem; for det 13. Fag: Religion, var Brandes fritaget som tilhørende det mosaiske Trossamfund.

*

Overgangsaaarene gik ingenlunde sporløst hen over den temperamentsfulde Yngling, der allerede som ganske lille havde et i den Grad letbevægeligt Sind, at Spænding og Henrykkelse ved hans to første Teaterbesøg overvældede ham, saa han maatte hjælpes ud, inden Stykket endnu var spillet til Ende. 12 Aar gammel oplevede han sin første Forelskelse, »dette naturligt Overnaturlige, den tidligste Skønheds-aabenbaring«, en lille ti-aarig Baldame, som han legede Tagfat med! Hun skænkede ham en Nellike og en Hjerterdame af et Kortspil, som

han i fem Aar opbevarede som en Helligdom. To Aar senere inspirerer hun ham til hans første Forsøg i den ædle Digtetekunst:

»Unge, dejlige, hvidklædte Pige,
der med mig i Dansen svæver hen!
Mine Læber vover ej at sige
dig, hvor højt Du elskes af din Ven.«

Der var endnu en Del Strofer af denne himmelske Poesi, beretter Brandes, og fortsætter:

»Netop fordi jeg saa sjældent traf hende, var det et let Jordskælv i mit Liv, naar det skete. Jeg havde vænnet mig til en saadan Dyrkelse af hendes Navn, at hun for mig næsten ikke tilhørte Virkeligheden. Men da jeg 16 Aar gammel traf hende paany paa et Bal af Halvvoksne, var Fortryllelsen pludseligt veget. Hun havde skiftet Udseende, svarede ikke mere til mit Drømmebillede. Naar vi mødtes i Dansen, pressede hun min Haand, og dette oprørte mig som noget Ublufærdigt. Hun var ikke længere en Alf. Hun havde fyldige Skuldre, en spirende Barm, varme Hænder, et ungdommeligt Koketteri, noget der for mig tog sig ud som erotisk Erfaring. Snart tabte jeg hende helt af Syne. ...«¹⁾)

Aaret efter fulgte Brandes' næste Skoledrenge-Forelskelse, just i de Maaneder, hvor han forberedte sig til Studentereksamen.

»Den var naturlig nok som Udslag af den Higen mod det andet Køn, der endnu aldrig næret fandtes i mit Sind; men den udmærkede sig ikke ellers netop ved Naturlighed. Den havde sine Udgangspunkter dels i min Trang til Oplevelse, dels i mit Hang til at prøve mine Kræfter, men var som Elskov rodløs, forsaavidt den hverken havde Rod i mit Hjerte eller i mine Sanser«.

Brandes kalder det en umoden Roman, hvad han byggede over denne Forelskelse, der var af ren aandelig Art, fordi han overhovedet var for uerfaren til at tænke paa andet eller mere, et nyt Gæringsstof i den drengagtige Selvransagelse, som samtidig optog ham — og efter fire Maaneders Forløb skiltes deres Veje,

»uden at der imellem os nogensinde var vekslet et Kys eller et simpelt, inderligt Ord. ... Denne tidlige, utilfredsstillende, kun i uegentlig Forstand erotiske Oplevelse, havde saa den mærkelige Virkning, at jeg for de næste syv Aar forblev ligegyldig og uimodtagelig for Erotik, saa jeg kom til uforstyrret af Kvinder og Li-

¹⁾ Levned I, S. 52—53.

denskaber helt at fordybe mig i den Verden af forskelligartet Forskning, der nu aabenbarede sig for mig.«¹⁾

Flertallet af Studenter vil næppe kunne sige sig fri for det kvindelige Incitament, det være sig i Form af forbigaaende Forelskelser eller alvorligere Oplevelser, gennem deres Studietid; Brandes kunde altsaa — og man maa saaledes ikke i det nærmest følgende vente Paavisning af nogen »Muse« for hans livlige Aand.

Prøver man nu at gætte paa, hvad den 17-aarige Student gav sig til at studere, vil de fleste antagelig komme til et forkert Resultat og i hvert Fald undre sig over, at der her overhovedet kunde opstaa noget Problem. Men et saadant opstod; det lader sig bedst forklare med Brandes' egne Ord:

»Mine Forældre ønskede, som de øvrige af mine Slægtninge, paa hvis Dom jeg satte Pris, at jeg skulde gaa den juridiske Vej; man mente, jeg vilde kunne blive en dygtig Advokat; men selv holdt jeg mig tilbage, hørte i det første Studenteraar endnu ikke en eneste juridisk Forelæsning. I Juli 1860, efter at jeg havde taget den filosofiske Eksamen (med Udmærkelse i alle Fag) trængte Spørgsmaalet paa. Om jeg vilde kunne udfolde betydeligere Evner som Forfatter, var det mig umuligt at afgøre. Kun det var jeg klar over, at med en underordnet Stilling i Literaturen vilde jeg ikke lade mig nøje; saa hundrede Gange heller være Byfoged i Korsør. En indre Stemme sagde mig, at jeg vilde naa frem som Skribent. Jeg opfattede det, som var der for Tiden Dødsstilhed i Evropas Skønliteratur, men som om mægtige Kræfter rørte sig i det Stille. Jeg mente, at et nyt Opsving forestod. I Avgust 1860 skrev jeg for mig selv: »Vi Danske vil med vor nationale Kultur og vort Kendskab til fremmede Literaturer staa vel væbnede, naar det literære Gjallerhorn igen lyder over Verden og kalder den fyrrige Ungdom til Kamp. Det er min sikreste Overbevisning, at den Tid vil komme, og at jeg selv her i Norden vil blive om ikke den som fremkalder den, dog saare virksom dertil.«

Et af de første Værker, jeg som Rus havde gennemlæst var Goethes »Digtning og Sandhed« og dette Levnedsløb havde gjort et umaadeligt Indtryk paa mig. I mit barnagtige Sværmeri besluttede jeg at læse alle de Bøger, Goethe dør nævner, at han i sin Ungdom har læst, og saaledes begyndte og fuldendte jeg en Gennemlæsning af Winckelmanns samtlige Værker, af Lessings »Laokoon« og øvrige kunstarkæologiske Undersøgelser, studerede med andre Ord Kunsthistorie og Kunstfilosofi fra først af i Fremstillinger, der fra den senere Forsknings Synspunkt var ganske for-

¹⁾ Levned I, S. 73—76.

ældede, om end i sig selv og for deres Tid værdifulde nok. ... Imidlertid drev Forholdene i mit Hjem til nu uden videre Vaklen at begynde et Fagstudium. De Udsigter, Literaturen bød, var altfor fjerne. Til Naturvidenskaberne havde jeg intet Anlæg; det Logiske i mine Evner syntes lettere at kunne trænge ind i Retsvæsenet; det juridiske Studium blev da valgt og begyndt.«¹⁾

Forelæsningerne fandt Brandes var forfærdelige, nærmest dødkedelige; trods en baade dygtig og elskværdig Manuduktørs Anstrengelser lykkedes det ikke at afvinde Stoffet ret meget Interesse, alene Retsfilosofien fordybede han sig med nogen Glæde i.

»Paa samme Tid som det juridiske Studium begyndtes, anlagdes et filosofisk og æstetisk Studium efter en stor Maalestok. Dagen inddeltes fra Morgen til sildig Nat, og der var Tid til Alt, til de gamle og nyere Sprog, til de juridiske Timer hos Manuduktøren, til de filosofiske Forelæsninger, som Professorerne H. Brøchner og R. Nielsen paa Universitetet holdt for Viderekomne, og til selvstændig Læsning af videnskabelig og historisk Art.«²⁾

En af hans tidligere Lærere, Dr. Oscar Siesbye gennemgik adskillige af de græske Tragedier og romerske Komedier med Brandes, Kammeraterne Fr. Nutzhorn læste Edda og Niebelungenlied i Grundsprogene, Jens Paludan-Müller Det nye Testamente paa Græsk og Julius Lange Aischylos, Sofokles, Pindar, Horats, Ovid og lidt af Aristoteles og Theokrit med ham — alene læste han Catullus, Martial og Cæsar.

Nogen egentlig Inspiration mærkede Brandes først i 1861, hvor han begyndte et samvittighedsfuldt Studium af Heibergs filosofiske Skrifter, satte sig ind i dennes spekulative Logik, herfra gik over til at studere den tyske Filosof Hegels Værker og senere ogsaa Kierkegaards. Men samtidig voksede en Art sjælelig Krise frem hos Brandes — hans hele Følelsesliv kom i voldsom Svingning, krydsedes af religiøse Strømninger og faldt først til Ro efter henvend halvandet Aars mangeartede Selvprøvelser. Han konstruerede forskellige »Lignelser« og forelagde dem for sin Ven og Lærer, Professor Brøchner; men denne — fortæller Brandes — »afviste dem som intetsigende og gav den simple Redegørelse, jeg ikke kunde negte min Tilslutning, at der var Intet, som tydede paa fortsat Liv for den Enkeltes Jeg efter Døden, tvertimod talte Alt derimod.

Saa forstod jeg da, at i hvad jeg kaldte Panteismen havde den En-

¹⁾ Levned I, S. 107—08.

²⁾ Levned I, S. 110.

kertes Udødelighed ingen Plads. Og et langsomt indre Arbejde begyndte for at tilkæmpe mig Forsagelse med Hensyn til den Enkeltes Betydning og Værdi.«¹⁾ Han søgte endnu engang Vejen til religiøs Beroligelse, men tvang omsider forsagende sin Følelse til at bøje sig for hvad Tanken havde godkendt som Sandhed.

Juraen begyndte ogsaa at trykke Brandes ret haardt, og det meget Arbejde, han læssede paa sig selv (han gav selv Undervisningstimer for at bøde paa de smaa Kaar), gik ud over Helbredet, hvorfor han lagde sig efter Legemsøvelser og kold Douche. For nu at opnaa en Afgørelse af Studiespørgsmaalet besluttede han at se sig om efter en brugbar Prisopgave blandt dem, Universitetet hvert Aar udsatte. Han vilde derved vise, at det ikke var af Dovenskab, han ønskede at sige Juraen Farvel, men fordi hans Evner laa i anden Retning.

1861 forsøgte han saaledes at udrede »det rette Forhold mellem Digtekunst og Historie i den historiske Roman«; Brandes opnaaede »et hæderligt Accessit«, men vandt til sin store Skuffelse ikke den attraaede Pris. Mekanisk fortsatte han det juridiske Studium, med større Lyst det litterære — og i Efteraaret 1862 tager han fat paa Besvarelsen af en Prisopgave »Skæbneidéen i den græske Tragedie«, der Aaret efter skaffer ham Universitetets Guldmedalje. Den overræktes ham ved Aarsfesten i Oktober Maaned; Dagen efter solgte Brandes den — af Trang til en Vinterfrakke. Mere stolt og glad var han over det Haandtryk, han ved denne Lejlighed fik af den tilstedeværende Kultusminister Monrad.

Der blev dog hurtigt alvorligere Ting at tænke paa: det optrækkende Uvejr Sydfra, Faren for en ny Krig med Tyskland. Den 21-aarige Brandes, der stod ved Enden af sine Universitetsstudier, ønskede ikke at faa sin Eksamen udskudt paa ubestemt Tid og ansøgte indtrængende om at faa den overstaaet trods de ugunstige Omstændigheder. Det opnaaedes; den 18. Januar 1864 fik han sin Hovedopgave udleveret, betitlet »At bestemme Vekselforholdet mellem det Patetiske og det Symbolske i Almindelighed, for derigennem at belyse Modsætningen mellem Shakespeares Tragedier og Dantes »Divina Commedia« samt de mulige Afveje, der maatte fremkomme ved en ensidig Overvægt af et af hine to Elementer« — intet Under, at Brandes var forfærdet, trods de seks Uger han havde til Udarbejdelsen.²⁾

¹⁾ Levned I, S. 124.

²⁾ Findes i Litteraturtidsskriftet Edda 1937, udg. af Alf Hjorth-Moritzsen.

Derpaa fulgte endnu tre skriftlige Opgaver og endelig tre, der skulde besvares ved Universitetsforelæsninger — Brandes nævner dem alle i »Levned« (S. 165—66) — efter den sidste Forelæsning, den 25. April, tilkendte Professorerne C. Hauch, Rs. Nielsen og Brøchner ham enstemmigt 1. Karakter med Udmærkelse og fremhævede den »Sagkundskab, Aandsmodenhed og Originalitet«, han havde lagt for Dagen i Behandlingen af de tildelte Emner.

Samtidig modtog den 22-aarige Brandes stærke Indtryk af Krigsbegivenhederne: Dannevirkes Rømning og Meddelelsen om, at hans gode Ven og Kammerat Jens Paludan-Müller var faldet under en Træfning ved Oversø.

»Alle mine Tanker, siger Brandes selv, optoges i denne Tid af Ønsket om at kunne blive en god Soldat for mit Land. Intet vilde jeg heller; men jeg følte mig legemligt meget svag. ... Foreløbig arbejdede jeg da af al Magt paa at udvikle mine legemlige Kræfter og Færdigheder. Jeg gik daglig til Huggeøvelser, ogsaa til saadanne med Rytterpalasker; jeg tog Undervisning i BajonETFægtning, og jeg deltog om Eftermiddagen i de af Officerer ledede Skydeøvelser ...«¹⁾

Da Krigen efter Vaabenstilstanden atter brød løs i Juni, stillede Brandes paa Session, men blev foreløbig kasseret paa Grund af for spinkel Legemsbygning; ikke længe efter sluttedes saa Freden, og han genoptager sit Studereliv uforstyrret.

Han læste nu Masser af Skønlitteratur samtidig med en fortsat Indtrængen i tysk Filosofi og et Forsøg paa at opspore en Sammenhæng mellem Metrik og Musik, hvorunder han fordybede sig i Generalbassens Mysterier og nedskrev den hele Harmonilære — uden Resultat.

Om Studenteraarene er for saa vidt ikke mere at sige her i Forbindelse med selve Studierne; de gik fra 1865 mere og mere over til Beskæftigelse med Undervisnings- og Skribentvirksomhed, hvorom henholdsvis kan læses i Kapitlerne »Kampen for Udkommet« og »Begyndende Forfatterskab«. — Det er rimeligt her at slutte med at nævne Brandes' Doktordisputats »Den franske Æsthetik i vore Dage. En Afhandling om H. Taine«, der forsvaredes den 25. Februar 1870. Poul Levin har i »Tilskueren«s Festskrift 1912 en Artikel, der giver et udmærket Indblik i dens Tilblivelse, medens de, der vil studere hans forskellige Paavirkninger gennem Aarene, kan henvises til Pro-

¹⁾ Levned I, S. 164—65.

fessor Rubows Afhandling »Georg Brandes og hans Lærere«, der omtaler saavel hans Ungdomslærere som hans senere Tilskyndelser.

*

I sin Skoletid synes Brandes ikke at have indledet Venskaber af længere Varighed — der var i Almindelighed kun Tale om forbigaaende Kammeratskaber, beroende paa Respekt eller Beundring for vedkommende Dreng, hvadenten Aarsagen nu var Muskelstyrke, Overlegenhed i visse Kundskaber eller fremmedartet Udseende og Væsen hos dens Genstand.

Kun Forholdet til Klassekammeraten Ludvig David, Søn af Politikeren C. N. David, synes at være blevet til Venskab, og i Hjemmet her nød Brandes gennem flere Aar stor Gæstfrihed. Forbindelsen havde — som saa mange senere Venskaber — sit Udspring gennem Foreningssamvær, i dette Tilfælde en Rusforening paa fem Medlemmer, stiftet og ledet af en Vestindier ved Navn Kappers; det var en »videnskabelig« Forening, hvis Medlemmer paa ugentlige Møder skulde oplæse en Afhandling, som en af dem havde forfattet, hvorpaa to Medlemmer, der i Forvejen havde gennemlæst denne, skulde underkaste den Kritik, til Emnet dermed overgik til alm. Drøftelse.

Dette blev Brandes' første Foreningsmedlemsskab, der altsaa stammer fra Overgangen fra Skole til Universitet; den senere Forfatter Vilhelm Topsøe var ogsaa blandt Medlemmerne her.

Omtrent samtidig bliver Brandes Medlem af den noksom bekendte »Nuthorns Bande«, en blot selskabelig Forening, der samledes hos den unge Filolog Frederik Nuthorn paa Ehlers Kollegium; ogsaa her indledede Brandes et kortvarigt Venskab, nemlig med den unge Historiker Jens Paludan-Müller, der som omtalt faldt i Krigen 1864 — efter dog, ligesom den forannævnte Ludv. David, at have givet Anledning til et interessant Bekendtskab: Faderen, Historikeren Caspar Paludan-Müller i Nykøbing F. I samme Forening traf Brandes den senere Trafik-Afdelingschef Emil Petersen, som til sin Død i 1890 havde Brandes' Fortrolighed; men det varigste, varmeste og mest udviklende Venskab blev dog det, der her indlededes med Kunsthistorikeren Julius Lange, en Søstersøn af Digteren Frederik Paludan-Müller, som Brandes paa denne Maade ogsaa kom i nær Berøring med.

»Af de mange gode Kammeratskabsforhold, hvori jeg stod, havde eet, Forholdet til Julius Lange, udviklet sig til Venskab, og dette Venskab atter antaget en Lidenskabs Karakter. Af Kammeraterne var vi de to, der passede helt for hinanden, fuldstændig-

gjorde hinanden. Grundigt ulige som vi var, kunde vi uafbrudt lære hinanden noget. Vi blev hinanden uundværlige; der gik Aar igennem sjældent en Dag, hvor vi ikke saas. Dog har Omgangen med den yngre Studiefælle umuligt kunnet volde Julius Lange en Glæde svarende til den, som Langes Selskab beredte mig. Aandeligt jævnbyrdige havde vi stik modsat Temperament. Optagne af den samme Kærlighed til Kunst og den samme Begejstring for Kunsten, kun at den ene heldede mere til Billedets Form, den anden til Ordets, kunde vi bestandig berige hinanden med Tanker og Kundskabsmeddelelse. Grundigt uenige i vort Forhold til den religiøse Overlevering blev vi under jævnlige Sammenstød hver for sig stadigt opfordrede til kritisk Gennemsyn af vort aandelige Bo. Men det var mig, som var den forelskede af os to.«¹⁾

Saaledes taler Brandes derom i sit »Levned«, men har desuden sat dette Venskab over Venskaberne et varigt Minde i sin Bog om Julius Lange; Prof. Vilh. Andersen har betegnet den som hans »danskeste Bog«, og Henri Nathansen kalder den »det skønneste menneskelige Dokument, vor Litteratur ejer om Venskabsforhold mellem Mand og Mand«; men den mest inspirerende Omtale af dette Venskab er dog skrevet af Prof. Valdemar Vedel i 1898 i en Anmeldelse af denne Bog samt Brandes' Ungdomsvers; den findes genoptrykt i Vedels Bog »Firsernes Førere« betitlet »Jul. Langes og G. Brandes' Ungdom«; det hedder heri bl. a.:

»Til at beundre og røres over og beskæmmes af er den enestaaende ægte og dybe udviklingstrang, som de har været besjælet af. Vidnet om denne er det, som giver Brandes' bog om Lange så stor pædagogisk betydning: alle unge burde læse og rødme af undseelse — og gå hen og gøre som de to i bogen. Alle de uendelig større dannelsesmuligheder, som København og udlandet frembyder for de unge nu imod den gang, har blot gjort os sløve og overmætte; men hvilken hunger og tørst har ikke plaget disse to unge, og hvor har de brugt og udnyttet alt, hvad der bødes dem, og hvor har ikke dengang i de mindre — og mindre forjagede — forhold de dygtige og interesserede kunnet finde hinanden og haft tid til at leve et dagligt, befrugtende samliv med hinanden!«

I Efteraaret 1862 traadte Brandes imidlertid ind i et adskilligt større nystiftet Studenterselskab, der samledes hver 14. Dag paa Borchs Kollegium under Ledelse af den senere Politiker Octavius Hansen og dyrkede Kunsten at holde Foredrag, og herfra stammer bl. a. Brandes' Venskab med Sprogforskeren Vilhelm Thomsen.

¹⁾ »Levned« I, S. 127.

Som før nævnt lærte Brandes gennem sit Venskab med Julius Lange dennes Morbroder, Fr. Paludan-Müller at kende; en anden af dennes Søstersønner, Overlæge Fr. Lange, Middelfart, har i sin Bog (1899) om Morbroderen fortalt om dette betydningsfulde Bekendtskab. Han beretter, at Paludan-Müllers Omgangskreds ellers var meget snæver, kun sjældent sluttedes nye Bekendte til.

»Blandt disse var der næppe noget, der glædede Paludan-Müller saa meget, som Bekendtskabet med Georg Brandes, der allerede sluttedes i dennes tidlige Ungdom. Brandes' unge og overdaadige Livfuldhed, der for Enhver, der kendte ham i den Tid, maa staa som noget ganske enestaaende, tiltalte i høj Grad Paludan-Müller sympathetisk, til Trods for, at de til Tider kunde være højst forskellige i Meninger. Brandes har ogsaa sat ham det smukkeste Minde i sin fortrinlige lille Afhandling i »Danske Digtere«, der lige saa meget vidner om den fineste Forstaaelse af Digteren, som om det varmeste Hjertelag overfor Mennesket.

Senere kom der en Kurre paa Traaden imellem dem i Anledning af en Anmeldelse, Brandes — efter P.-M.s egen Opfordring — skrev af hans afdøde Faders »Efterladte Papirer« ... senere, da det første direkte Indtryk havde mistet sin Braad, nærmede han sig atter venligt til Brandes«. ¹⁾

»Litteraturselskabet«, som Brandes i 1872 var Medstifter af, vil blive omtalt under Kapitlet »Gennembrudsmændene«.

I Studenterforeningen, som ogsaa paa det Tidspunkt var det almindeligste Samlingssted for de Studerende, kom Brandes ikke; »Livet der var slapt, og Lørdagssoldene bragte daarlig Punsch, mest daarlige Taler og kun en sjælden Gang smukke Viser«, siger Brandes om den. Det var i de gamle Lokaler i Boldhusgade, hvor Foreningen havde til Huse indtil 1863.

Senere kom Brandes der imidlertid som Foredragsholder, første Gang i 1875, og her som overalt stod der paa den Tid Strid om hans Person; den 5. November 1881 udartede det til Demonstrationer, da Foreningens Seniorat efter et Foredrag slog en Streg over det traditionelle selskabelige Samvær bagefter. Det var bekendt i Forvejen, og man havde lejet Lokale andetsteds; efter Foredraget udvandrede Brandes, J. P. Jacobsen og Drachmann saa i Spidsen for flere Hundrede Studenter og holdt deres egen Fest. Dette Optrin var stærkt medvirkende til Dannelsen af Studentersamfundet, i hvert Fald var Brandes og hans Ideer den indirekte Aarsag hertil. (Levned III, S. 12—14).

¹⁾ Nævnte Bog: S. 237—38.

Rejser. Forhold til Skandinavien og Udlandet.

Saalænge der findes et Bjerg, en Sø,
et Land, som jeg ikke har skuet;
saalænge der gives en dejlig Mø,
for hvem ej mit Hjerte har luet
saalænge har min Sjæl ikke Fred,
den vandrende Ridder maa vandre.
Ve mig, der behøver en Evighed
og dog maa dø som de Andre!

(»Ungdomsvers« S. 22).

Saaledes digtede Brandes i 17-Aarsalderen — og blev dog over 24 Aar, inden han kom ud paa sin første større Rejse til Udlandet. Men han saa paa mange Maader rigtigt i dette sit Fremtidsperspektiv; den vandrende Ridder, som saa snart Helbred eller Humøret svigtede, naar Luften herhjemme blev for kvalm eller Aviserne for nærgaaende, drog udenlands for at hente frisk Mod, ny Inspiration og for at hvæsse sin Klinge til Dyst paany.

Brandes havde allerede i 1859 været i Udlandet, nemlig i Göteborg, hvor han boede hos en af Moderens Veninder, hvis da 12-aarige Datter var udpeget til hans Barnebrud; gennem en Maaned deltog han her i svensk Familie- og Selskabsliv og fortæller selv, hvordan han tilegnede sig

»ethvert Indtryk af Natur og Mennesker med en glubsk Appetit, der gjorde disse Indtryk uudslettelige for Livet. Min Fantasi havde i hin Sommermaaned gjort ethvert Sammentræf med en ung Pige til et Eventyr og bemægtiget sig ethvert Landskabsbillede med en Inderlighed som den, Landskabsmaleren i Reglen kun besidder overfor en Egn, hvori han særlig er hjemme.«¹⁾

Syv Aar senere — i 1866 — ledsagede Brandes den gamle Politiker, Konferensraad C. N. David paa en Sommerrejse til en Kunst- og Indu-

¹⁾ Levned I, S. 182.

striudstilling i Stockholm; David havde samme Aar mistet sin Søn Ludvig, Brandes' Klassekammerat og gode Ven, og lod altsaa nu denne ledsage sig i Sønnens Sted. Brandes følte sig nærmest som Turist, var begejstret over den skønne Hovedstad og »saa med Andagt de Steder, til hvilke Bellmans Navn var knyttet«; mindre betaget var han derimod af en Festmiddag, Diplomatiets Herrer afholdt til Ære for Konferensraaden, og som Brandes fik Lov at deltage i. Man forsøgte at drikke den unge Mand fuld, og Resultatet blev, at han — næsten for første Gang i sit Liv — følte sig i rigtig daarligt Selskab og lang Tid derefter foragtede de formelt set højtstaaende Krese.

Samme Efteraar oplevede Brandes sit første Møde med Frankrig, det fremmede Land, hvis Aand og Dannelse han i særlig Grad følte sig knyttet til, og som da ogsaa kom til at øve den største og varigste Indflydelse paa hans Udvikling, baade som Personlighed og som Kritiker. Selv skildrer han sine Forventninger i følgende Linjer:

»Det havde i mange Aar været mit Ønske at se Paris, den By, jeg omfattede med religiøse Følelser. Jeg nærrede som Yngling en Slags Andagt overfor den franske Revolution, der stod for mig som Oprindelsen til en menneskeværdig Tilstand for alle dem, der ikke hørte til Menneskehedens Foretrukne, og Paris var Revolutionens By. Det var desuden Napoleons By, og Napoleon var siden Cæsars Tid den eneste Hersker, som for Alvor fængslede mig, om end mine Følelser for ham vekslede saaledes, at snart Beundring, snart Uvilje havde Overtaget. Og Paris var den gamle Kulturstad ...«¹⁾.

Brandes gør paa Vejen herved Ophold i Lübeck, Köln, Bryssel og Liège og holder saa endelig om Morgenen den 11. November 1866 sit Indtog i Seine-Staden. Tre Maaneder blev han hér og udnyttede sin Tid; allerede den første Aften var han i Theatre Français, »fortabt i Beundring over det mesterlige S sammenspil og det paa en Gang naturlige og lidenskabelige Spil«, og dernæst kom Turen til talrige andre Kunstarter, først og fremmest Louvremuseets Skatte; iøvrigt benyttede han sine endnu ret faa Introduktioner og Forbindelser, knyttede selv Forbindelsen med den berømte Kritiker Taine, der skulde blive hans betydningsfulde Læremester, tog Undervisning i Fransk, hørte Forelæsninger, læste flittigt paa det kejserlige Bibliotek — og fik endda Tid til at dyrke et hæftigt Sværmeri for en jævnaldrende spansk-brasiliansk Skønhed, der førte sig som en Verdensdame og gerne lod sig beundre.

¹⁾ Levned I. S. 186.

Sit første Boghonorar fik Brandes i 1868 for »Æsthetiske Studier« og brugte Pengene til samme Sommer at rejse til Tyskland og Schweiz; undervejs gjorde han bl. a. Ophold i Berlin, Dresden, Prag, München, Interlaken, Heidelberg, Strassburg og Frankfurt, hvor han saa sig godt om og underholdt sig med Værtsfolk og andre, han kom i Berøring med. Rejsen var ganske vist ikke langvarig, men alligevel udbytterig, idet han — som han selv fortæller — i ungdommeligt Aabenhed indlod sig

»med Tyskere og Franskmænd, Englændere og Amerikanere, Polakker og Russere, Hollændere, Belgiere og Schweizere, fik dem til Rejsefæller og hørte med Opmærksomhed paa, hvad de fortalte. Ogsaa de var mærkeligt aabne overfor det unge Menneske, der med sin Alders Videbegærlighed spurgte dem ud.«

At man paa denne Maade kan faa rigt Udbytte af en Udenlandsrejse, siger sig selv; saavel Sprog- som Menneskekundskab udvikles i rigt Maal, ligesom de mange Synsindtryk giver Tankerne en egen Flugt. Hans næste Maal bliver Italien, han opnaar et Stipendium og kan, efter at have forsvaret sin Doktordisputats, med god Samvittighed tage ud paa sin første store Udenlandsrejse, vel nok den mest betydningsfulde og berigende, Brandes nogensinde har foretaget. Den strakte sig over 5 Fjerdingaar, fra April 1870 til Juli 1871.

Sit første Ophold gør Brandes i Hamburg og fortæller paa sin livlige og originale Maade bl. a. om følgende Oplevelse:

»I Hamburgs zoologiske Have fængsledes jeg af Akvariet med dets Mængder af Sødyr og Fisk. Der saa jeg for første Gang i mit Liv en Elefant og blev længe ikke træt af at betragte det mægtige Dyr. Jeg blev grebet af det besynderlige Lune, hvormed det store Væsen, vi kalder Natur, gaar tilværks, eller rettere af Modsætningen mellem den menneskelige Synsmaade og Naturens Virkemaade. For os var Elefantens Snabel burlesk, dens Gang latterlig plump; Ørnen og Glenten syntes os, naar de sad, at have en streng Holdning og et stolt Blik; Aberne, der lysker hverandre og æder Utøjet, var i vore Øjne paa én Gang væmmelige og latterlige; men for Naturen var alt dette i lige høj Grad Alvor; den søgte ikke Skønhed, undgik ikke Uskønhed; og det ene Væsen var for den ikke mere centralt end det andet.«¹⁾

Derfra gaar Rejsen saa direkte til hans »andet Fædreland«, Frankrig. Medens han under sit første korte Ophold studerede Kunstvær-

¹⁾ Levned I. S. 269—70.

ker m. m., satte han sig dennegang ind i det offentlige Liv, overværede Retsforhandlinger i Justitspalæet, skaffede sig Adgangskort til det franske Akademi, undersøgte Arkiverne, besøgte Tuilerierne og de aarlige Væddeløb. Han uddybede sit flygtige Bekendtskab med Taine, gennem hvem han ogsaa kom i Forbindelse med den navnkundige Filosof Renan. Han regerede med Tiden »som med en Dyne, der var for kort.«

Af endnu større Betydning blev Samværet med den store engelske Filosof Stuart Mill, som Brandes Aaret før havde staaet i Brevveksling med i Anledning af sin Oversættelse af dennes Skrift om Kvindernes Underkuelse. Mill var paa Gennemrejse fra Avignon og opsøgte Brandes, som han havde hørt opholdt sig i Paris, og indbød ham til at besøge sig i England; han tilbød at ledsage Brandes dertil, hvad denne dog ikke mente at kunne modtage — men rejste saa faa Dage efter til London i Juli Maaned.

Verdensstaden blev studeret med samme Grundighed som Paris, blandt andet overværede han en lang Debat i Underhuset mellem de fremragende Statsmænd Gladstone og Disraëli og foretog iøvrigt Udflugter til Oxford og Blackheath — det sidstnævnte Sted boede Stuart Mill; de mange Samtaler med denne var vel Rejsens vigtigste Udbytte, de fik efter Brandes' eget Udsagn en befrugtende og fremmende Indflydelse paa hans senere aandelige Liv. Efter et Par Ugers Ophold krydsede Brandes atter Kanalen og tog Bopæl i Paris, der nu summede af Krigsbegejstring, Optakten til den fransk-tyske Krig, der bragte Frankrig Nederlag paa Nederlag.

Det begyndte at blive farligt for Udlændinge at opholde sig der; ved den ringeste Anledning kunde der opstaa Mistanke om Tyskvenlighed eller Spioneri efterfulgt af Mishandlinger. Brandes kom selv ud for en saadan skæv Situation og reddede sig kun ved Snarraadighed og Mod: En Droskekusk, han havde hyret, var ved Betalingen utilfreds med Drikkepengene, yppede Kiv og slyngede som en sidste Udvæj Brandes den Beskyldning i Hovedet, at han var Prøjer.

»Neppe havde han sagt det, fortæller Brandes om Optrinet, der foregik udenfor hans Hotel, før hele Hotelpersonalet, der stod i Gadedøren, forsvandt, og Folk i Gaden lyttende standsede og vendte sig. Jeg forstod Faren og blev grebet af Raseri. I et Spring var jeg nede ad Trappen, foer ind paa Kusken, greb ham i Kværken og løftede min Haand med dens amerikanske Knoer mod hans Hoved. Da glemte han at skælde og bad pludselig for sig: Slaa ikke,

Herre! steg op paa Bukken og kørte saare spagt sin Vej. I min Forbitrelse raabte jeg Hotelopvarterne sammen og haanede dem for deres Fejghed.«¹⁾).

Da det efterhaanden trak op til Belejring af Paris, blev Fremmede opfordret til at forlade Byen, og en af de sidste Dage i August kørte Brandes da til Genf; herfra foretog han Sejlture paa Genfersøen, gjorde Afstikkere ind i Savoyen, til Chamounix-Dalen med Diligence, deltog i Bjergbestigninger — til han en skønne Dag holdt sit Indtog i det forjættede Land, Italien. Synsindtrykkene fra dette Land kendetegnede Rejsens Højdepunkt; Minderne herfra strækker sig over mere end 100 Sider i »Levned«.

En alvorlig Tyfusfeber han i November paadrog sig i Rom, lænkede ham gennem Maaneder til Sygelejet paa et derværende prøjsisk Hospital — og en smertefuld Aarebetændelse i det ene Ben fulgte efter. Foraaret 1871 oplevede han derimod ved godt Helbred, særlig modtagelig for Indtryk efter den nylig overstaaede Dødsfare, der faktisk havde truet ham i Sygdommens første Maaned, hvor han kun sjældent havde været ved fuld Bevidsthed. Han fortæller selv herom i Begyndelsen af »Levned«s andet Bind:

»Mit andet længere Ophold i Udlandet havde varet et Aar. Det Fjerdingaar, jeg indtil Højsommeren 1871 endnu tilbragte i Italien, var et af de rigeste, jeg har oplevet. Neppe en Dag var uden Udbytte af blivende Art, og neppe en er gaaet mig af Minde. Jeg levede først og fremmest gennem Synet, svælgede i Øjenlyst ved Skuet af Naturen, af Mennesker, af en Kunst, som svarede til denne Natur og til det Menneskeliv, der i Fortiden var levet i den. Jeg forøgede daglig min Kundskabs Sum, lærte nydende og nød det at lære. Den aandelige Næring, jeg optog i mig, var den, hvorefter jeg havde smægtet, og at det var den, hvortil jeg trængte, beviste den Lidenskab, hvormed jeg tilegnede mig den. Min Synskres udvidedes, idet jeg følte mig løftet til aandelige Højder, hvorpaa jeg ikke hidtil havde staaet. Min Livsglæde blussede op, idet jeg uafbrudt fornam, hvilken Rigdom af Skønhed den italienske Renaissance havde udbredt over de velsignede Egne, hvori den havde vokset sig stor og stærk. Det personlige Indtryk af sydlandsk Liv og sydlandsk Følemaade, sammenlignet med Nordens, røbede mig med stedse stigende Klarhed det blot Betingede i Grundsætninger, som i Norden gjaldt for uomtvistelige. De nye Indtryk fremkaldte nye Stemninger og Følelser, og disse et Væld af nye Tanker, der

¹⁾ Levned I, S. 342—43.

bekræftede hvad dristige og oppositionelle Forestillinger jeg før min Rejse havde undfanget og næret.«

Hen paa Sommeren vendte Brandes hjemad, gjorde paa Vejen Ophold i München og Dresden; han aflagde i Dresden Henrik Ibsen sit første Besøg, der sluttede med følgende Afskedssalut til Brandes: »Ærg De de Danske, saa skal jeg ærgre Nordmændene.« Opfordringen blev efterkommet! Og det i den Grad, at Brandes godt et Aar efter maatte afbryde det paabegyndte Arbejde med »Hovedstrømninger« og atter drage udenlands.

Grunden til Afrejsen formulerede Brandes selv saaledes:

»Man kan ikke skrive, naar man er naaet til at ringeagte sine Læsere altfor stærkt. Man vil da ikke give dem sin Varme, sin Patos — den er for god til dem, og de vilde ikke tro paa den; man vil ikke skemt og spøge for dem; thi Skemt og Spøg forudsætter, at man føler sig veltilpas i sin Kres og ved sig i godt og sympatetisk Selskab. Bitterheden og Mistilliden kaster sin Malurt i hver Drik, man vilde brygge. Jeg trængte simpelthen til at genvinde min Livgægt og opnaa Glemsel ved Modtagelse af nye Indtryk.«¹⁾

Dette var ganske vist i Anledning af den Storm, der rejste sig herhjemme efter Brandes' første Forelæsninger om »Emigrantlitteraturen«, men Følelserne er næppe væsensforskelligt fra dem, der saa mange Gange senere tvang ham udenlands. I Begyndelsen af September 1872 tog han atter til Dresden og traf Ibsen og M. Goldschmidt, der af Brandes lod sig forestille for den allerede da berømte Nordmand. Man traf ogsaa her paa Landskabsmaleren Godfred Christensen, som sammen med sine to Landsmænd deltog i en fornøjelig Tur til sachsisk Schweiz.

De følgende to Maaneder, Oktober og November, tilbragtes i Berlin; Brandes' Førsteindtryk af denne By har speciel Interesse, thi det blev den, han valgte til sit blivende Opholdssted, da han 4½ Aar senere helt maatte opgive at slaa sig igennem i sin Fødeby:

»I de Kredse af det Berlinske Selskab, hvor jeg blev indført, raadede en Aand, som var mindst en Menneskealder forud for Aanden i Kjøbenhavn. Tonen var fri uden at være uharmonisk; en Dannelse, der paa en Gang var høj og grundig, stemplede Samtalerne og muliggjorde et livfuldt og yderst lærerigt Samkvem. ...

¹⁾ Levned II. S. 92.

Hvad Aandsfriheden angik, der af nærliggende Grunde laa mig mest paa Sinde, var overhovedet slet ingen Sammenligning mulig. Den Forskningens Frihed, for hvis Anerkendelse jeg kæmpede i Danmark, var i dette Samfund gennemført, en Sag, paa hvilken der ikke spildtes Ord. ... Om det sociale Spørgsmaal taltes der fordomsfrit og lidenskabsløst. Intet lignede den fjantede Forskrækelse, der havde mødt den begyndende Arbejderbevægelse i Danmark. De fleste betragtede Socialismen som en Vranglære, men uden Had eller Vrede.«¹⁾ Indtrykket af Bismarck bliver ogsaa af stor Betydning for Brandes; han mindes den Forargelse, der mødte ham i Danmark og siger dernæst: »Her saa jeg nu paa Gaden, hørte i Rigsdagen, stødte i alle Samtaler og i hver Avisspalte paa Tidsalderens store Mand, han, hvis Færd overalt betegnedes med Stikordet *Hensynsløshed* — hvilket Indtryk gjorde det ikke paa mig, da jeg i et af hans Breve ved Gennemlæsning stødte paa Sætningen (oversat): Jeg er omvendt ikke nær hensynsløs nok, snarere fejj. Den Sætning satte Staal i min Ryg. Den passede paa mig, var som skrevet for mig. Jeg havde jo, for at faa mine Lærdomme til at glide ned, ladet mig forlede eller overtale til et Maadehold i Polemiken, der havde vist sig aldeles unyttigt (»Forklaring og Forsvar«). Fra nu af var der ikke den Magt paa Jorden, der skulde bevæge mig til at give Køb.«²⁾

Fra Juni til Oktober det følgende Aar var Brandes atter i Tyskland; efter et længere Ophold i Berlin traf han i Dresden sammen med J. P. Jacobsen, Broderen Edvard Brandes og dennes unge Frue. De gjorde her fra adskillige Udflugter sammen, bl. a. til Tirol og sachsisk Schweiz. Alene rejste Brandes derpaa til München som Gæst hos sin gode Ven og Dusbroder, den tyske Forfatter Paul Heyse, som han hidtil kun havde staaet i Brevveksling med.

»Som adskillige Mænd udvikles gennem en Rækkefølge af Forbindelser med Kvinder, af hvem de lærer mindst lige saa meget som de bringer dem, saaledes gives der Mænd, til hvis Udvikling det hører, at deres Aand en Tid lang indgaar Ægteskab med en anden Mands Aand. Her finder da en gensidig Befrugtning Sted. Paa denne Maade er ikke sjældent *min* personlige Udvikling foregaaet.«³⁾

Her har vi da en Slags Forklaring paa de mange frugtbringende udenlandske Bekendtskabers Betydning for Brandes, Forklaringen paa

¹⁾ Levned II. S. 116—17.

²⁾ Levned II. S. 119—20.

³⁾ Levned II, S. 126—27.

hans hyppige Rejser og Hemmeligheden ved deres foryngende Virkning paa den lige til sin Død arbejdende Skribent.

Om Heyse siger Brandes f. Eks., at »han havde noget ved sig, der meddelte Glæde ved Eksistensen. Han virkede mildnende paa Bitterhed og Skarphed, lægende paa Sindets aabne Saar.« Inden sin Tilbagerejse i September indledede Brandes endnu et udviklende Bekendtskab, nemlig med den tyske Filosof, Professor Lazarus i Berlin, i hvis Hus han siden ofte mødte Gæstfrihed.

Tiden fra Begyndelsen af Juni til Slutningen af December 1874 tilbragtes atter i Tyskland, for Størsteparten i Berlin og München. I denne Periode udarbejdedes bl. a. forskellige Essays, som derefter oversattes til Tysk — og hertil kom saa Studier for at komme grundigt ind i det tyske Sprog. Medens 1875 blev et forholdsvis roligt Arbejdsaar i København, førte Brandes det følgende Aar et omflakkende Liv, ogsaa efter sit Giftermaal. Først i Oktober 1877 tog han fast Bopæl i Berlin, et godt femaarigt Ophold, hvis Aarsag og Forløb er nærmere skildret i næste Kapitel.

Hermed slutter for saa vidt ogsaa Udenlandsrejsernes Betydning som Udvikling betragtet; i det følgende kan ogsaa læses om Brandes' mange Foredragstourneer, hvoraf særlig Rejserne til Polen 1885 og 86 samt til Rusland 1887 var af Betydning. Ofte afsluttedes disse Rejser ganske vist med lignende Tanker som de, der besjælede ham ved Afslutningen af Italiensrejsen i sin Tid:

»Saa skal jeg da surres til Pælen igjen,
af en skinhellig Pøbel begloes og betragtes,
og mit Hjerte skal smides for Hundene hen,
og mit Navn skal flaaes, og min Stolthed skal slagtes.«

(Ungdomsvers).

Men som Poul Levin siger i en Anmeldelse af »Levned« i »Det ny Aarhundrede« (5. Aargang S. 195): — »Hjem maa han atter og atter, skønt han ved, hvad der venter ham. Han maa hjem for at føle sig fremmed, thi derved hides hans Kamplyst; han maa ud for i den nye Kultur at føle sig hjemme, thi derved faar han ny Ammunition.«

De mange Rejser Brandes fremdeles gjorde i det tyvende Aarhundrede, var oftest Lyst- eller Rekreatjonsrejser; han var saaledes bl. a. i Afrika i 1904 og 13 og i Amerika Maj—Juni 1914. Dette sidste Besøg er udførlig skildret i Dansk-amerikansk Selskabs Kvartalsberetning, der udkom samme Efteraar som et »Brandes-Nummer«, udarbejdet af C. H. W. Hasselriis. En af hans sidste større Udenlandsrejser gik til

Grækenland, hvortil Brandes fra sin tidlige Ungdom havde følt sig draget, men aldrig havde naaet at komme; den foregik 1922 og er skildret (S. 123—50) i Fru Rungs Bog om Brandes; man forbavsedes over, hvad han trods sine firs Aar kunde præstere af Udholdenhed.

Af stor Interesse er Brandes' Stilling i vore skandinaviske Nabolande. Særlig bør nævnes Forholdet til den noget ældre Henrik Ibsen, der bl. a. fremgaar af Ibsens Brevveksling og kan karakteriseres gennem de to berømte Citater fra deres indbyrdes Korrespondance:

»Hvad det gælder er Menneskeandens Revolter og der skal De være en af dem, som gaar i Spidsen.« (Ibsen d. 20. Decbr. 1870).

»Broder jeg fandt dig. Hvad gjør det mig vel,
at du en Høvidsmand er uden Lige,
mens jeg blev skabt til som Væbner at krige,
sammen vi høre med hele vor Sjæl.

(Brandes d. 10. Jan. 1871).

Georg Brandes' Forhold til Bjørnstjerne Bjørnson er præget af fremtrædende Personligheders ofte saarbare og stridbare Temperament, specielt naar de tror sig fornærmede af jævnbyrdige. Venskab og Fjendskab vekslede nogle Gange.

Brandes lærte Bjørnson at kende i det Nutzhornske Hus i Begyndelsen af 60'erne og fik Indtrykket af »et stort, hærdebredt, meget forkælet Barn«; allerede 1867 kom den første Uoverensstemmelse: i Anledning af en uforsigtig Ytring om Søren Kierkegaard i »Dagbladet« fremkommer Bjørnson sammesteds med et Indlæg, der bebrejdede Brandes Mangel paa dansk Bevidsthed; men to Aar senere fremstrækkes Haanden mod den unge Kritiker i Form af et Brev paa otte tætskrevne Sider, holdt i en ret faderlig Tone, der naturligt maatte støde noget.

Men Brandes var Bjørnson taknemlig for den anerkendende Udtalelse, denne lod tilflyde »Dansk Folketidende« i Oktober 1877, da Brandes saa sig nødsaget til at søge udenlands — og som kom til at danne Indledningen til en ret fortrolig Brevveksling, i hvilken (som Brandes udtrykker sig i »Levned«) Bjørnsons rige, virksomme Sind aabnede sig for ham under stadigt aandeligt Samkvem. Under en Fest for Bjørnson hos Hegel 1879, hvor Brandes havde Fru Bjørnson til Bords, søgte han at overtale hende til at søge en Forsoning tilvejebragt mellem Bjørnson og Ibsen. Bjørnson afviste Tanken med Foragt, uden at det dog syntes at have gjort Skaar i deres Venskab.

Det gik først over Styr under Sædelighedsfejden 1886—87, der findes omtalt andetsteds. Bjørnson mente i en af Brandes' Artikler at finde en spottende Hentydning til sit Skuespil »En Hanske« — og beskyldte øjeblikkelig Brandes for Lumpenhed m. m. Dette Intermezzo af den omfattende Fejde findes refereret i Bd. 13 af Brandes samlede Skrifter (S.476—94), strækkende sig over fire Afsnit, det sidste betitlet »Mit Mellemværende med Bjørnson«.

I en Artikel af Halvdan Koht i det norske Tidsskrift »Samtiden« 1912, S. 79—93 staar bl. a. den Artikel af Bjørnson, i et dansk Blad, som skal have været Indledningen til Venskabet med Brandes; det hedder heri om Brandes bl. a.:

»Med lidenskabelig kraft, med et usedvanligt opbud af læsning og i en farverig, smidig fremstilling har han forfulgt sit maal — og den første virkning paa mig selv har været den, at jeg har lært ærbødighed for anderledetænkende iblandt os; thi jeg behøvede at lære det. Ved hver ny bog han har udgivet, har han øget min indsigt, fremdrevet min tænkning — og hvad der nu staar for mig som det vigtigste — ved sin ofte herlige skildring af overbevisningstro mænd og deres skjæbne styrket min vilje. Han har gjort mig til en fortrøstningsfuldere arbeider i det evig unge aandssamfund, som jeg tror at tilhøre.«¹⁾

Derpaa omtales den »nænsomme Hjælp«, Brandes ydede Bjørnson i en alvorlig Livskrise og paa anden Maade i Tiaaret 1877—87, hvorefter de skilles paa den dybe Uoverensstemmelse i Sædelighedsspørgsmaalet, idet Bjørnson dog ønsker at fastslaa, at Brandes' »Historie« vil være, at han paa et højst vigtigt Punkt satte sin Kraft ind i norsk Aandsliv.

Alexander Kielland skal i 1880 have skrevet til Brandes:

»De er den, jeg har lært mest af — mere end af nogen Landsmand; til Dem og Deres Broder føler jeg mig ganske anderledes knyttet end til nogen herhjemme; jeg er stolt af at føle mig i Aandslegtskab med Eder...«

»Og — tilføjer Koht — selv om Brandes ikke vedblev at være for alle de andre det som han altid var for Kielland: Feldmarschallen, som satte hans Folk op og gav dem Mod og Slagorden, saa havde han dog en gang for alle hjulpet dem til det avgjørende gjenembrud.«²⁾

¹⁾ Nævnte Tidsskrift S. 89 ff.

²⁾ Samme Tidsskrift, S. 93.

Halvdan Koht slutter med en biblioteksstatistisk Oplysning om Brandes' Værker, som sikkert vil overraske de fleste Danske, selv om den altsaa er mere end en Snes Aar gammel:

»Universitetsbibliotekets utlaansprotokoller oplyser, at hans skrifter fremdeles hører til de mest læste, og i hver eneste ny generation virker saaledes hans frihetskamp videre. Det er dette som er det vigtigste, hans avgjørende indsats i de sidste slegtleds frigjørelse. Men vi her i Norge har endda en særskilt ting at nævne. Det er det utrættelige arbeide han har gjort for at skape fotfæste for vor norske literatur ute i den store verden. Han har skrevet for utlandet om Ibsen, om Bjørnson, om mange av de mindre; han har som ingen anden strævet med at forklare vore digtere for et fremmed publikum, han har været med at grundlægge deres verdensry, han har hjulpet til at gi Norge dets kultur-rang mellem folkene. Slaas vi om Brandes for andre ting, saa er her en gjerning vi alle kan samles om at takke ham for.«¹⁾

Desuden kom der — i samme festlige Anledning — Brandes' 70-Aars Dag — fra Norge ogsaa en Buket Hilsner, udgivet i Bogform og med en Tegning af ham, udført af Chr. Krohg; der var 28 Bidrag med Jubilæumshilsen: »Georg Brandes 1842—1912 fra Norge paa sytti-aarsdagen. Bidragene samlet og utgit av A. Krogvig og E. Skavlan.«

Heri skrev Johan Bojer bl. a.:

»Store mænd maales bedst ved sine angripere. Av de mange, som samles om den store ild, er der nogen, som brænder sine fingre. Kränkelsen roper altid høiere end taknemligheden, som ofte er doven og ikke sjelden feig.

Georg Brandes er sytti aar, men fremdeles ung nok til at være omstridt. Intet maaler bedre omfanget av hans herredømme end anklagerne mot ham. En Mand angriper sine private synder og vil herefter tro paa Gud. Brandes! jamrer han. En anden vil se med egne øine paa literatur. Brandes! fræser han. En vil ære Kvinden, en anden høine andres moral, en tredje skrive godt om jyder, en fjerde ændre det politiske system. Brandes, Brandes, Brandes! Unge piker er letsindige, unge mænd slaar sig paa drik — Brandes! Folk gaar ikke i kirke længer, bøkerne til jul er lumre av erotik — Brandes! I sandhet — for at overkomme saa meget maa man være en stor mand.

Men mange angriper ham ogsaa med mund og pen, skjønt de er enig med ham i sit hjerte. Det er menneskelig at reise sig mot en hersker, hvem vil ikke gjerne være noget paa egen haand. Det sørgelige er, at naar man svigter sin mester forraader man ofte

¹⁾ Samme Tidsskrift S. 93.

det bedste i sig selv og staar midt op i den gamle tragedie om Judas.

Men alt dette blir jo i længen kun et hyldningskor til hans magt og til omfanget av hans aand. Det er værre for dem, som prøver at finde sig selv ved at ryste begrepet Brandes av — og saa staar der husvild og opdager sin egen armod.

Saa er han altsaa sytti aar. I den germanske og slaviske verden begyndte hans navn som en fane — saa blev det en kultur — nu har det formet en generation.«

Sigrid Undset indleder sit Bidrag:

»Vi som blev voksne i det sidste tiaar av det nittende aarhundrede, kan vanskelig maale, hvad vi skylder Georg Brandes — hvad han har betydd for os.

Indirekte kjendte vi ham, før vi fik hans skrifter i haand. For os blev ikke læsningen den oplevelse — møtet med alt det fremmede, nye — som den hadde været for slegten før. Vi, vi laante Brandes' bøker paa skolebiblioteket, eller vi fik dem til konfirmation av far og mor, onkel eller tante. Og disse bøker var hverken oprørske eller kjæterske for os — deres tale hadde vi hørt før i vort hjem — eller i en kammerats hjem — eller av en lærer paa skolen. Ja, gav de os nye tanker, tanker, som aldrig hadde dæmret for os før — saa følte vi neppe, at de var nye for os, saa godt faldt de i traad med de forestillinger, vi var oplært i.

Den som ved overgangen til voksen alder for os ordnet, klart og befæstet de forestillinger og meninger, de domme — og de fordomme undertiden — som vi var opdraget i — det tror jeg, Georg Brandes var for de fleste av os, som er født i ottiaarene og opdraget i det, man kalder et almindelig borgerlig dannet norsk hjem.«

Hertil skal føjes et Par Citater fra 2. Del af Bogen om Hegel, hvor Brandes bl. a. omtales i Breve fra de største blandt samtidige norske Forfattere; saaledes skriver Bjørnson i et Brev 1879:

»Tak for jule-bøgerne. Jeg har været borte og har ikke fåt læst mere æn Brandes's Beaconfield; men den er reent fortrinlig! Jeg holder hans Søren Kierkegaard for hans bedste Bog; men denne har en frihed, sikkerhed, ligevægt, som hin med sin geniale skarpsindighed, sin fine omhyggelighed alligevel savnede. Jeg ved snart sagt ikke, hvilket æmne han her ikke har behandlet.«

Vedrørende Brandes' Venkab med Ibsen, skal her nævnes Omtalen i et Brev fra 1868 — før Bekendtskabet var gjort:

»... Brandes's »Æsth. Studier«, en Bog, der for mig har været en sand Guldgrube, navnlig hvad Afhandlingerne om det Komiske angaar. Brandes er en mærkværdig Mand til at se klart, dybt og

sammenhængende, og hvis det var muligt, vilde jeg sige at hans Evne till at klargjøre sig for Læseren, og først og fremst till at blive husket og erindret, er endnu større.«

Paa en Opfordring til at støtte Brdr. Brandes' Tidsskrift »Det 19. Aarh.« svarer Jonas Lie 1874 benægtende og hidføjer:

»Saa aandfuld jeg synes, han er, og saa meget, som jeg var for ham, da man forsøgte at stænge ham ude fra Ordets frie Ret og Brug i sit Land — saa tilhører jeg dog saa helt og holdent et andet Princip end det, han gjør gældende, at jeg ikke vil arbeide i hans Falanx eller udsætte Mit for Forvexlingen. Jeg er et Barn af mit Lands Enfold, han er et af den evropæiske Critiks Mangfold; — han kan have *sin* Opgave, jeg *min*; men sammen kan vi ikke gaa med Sandheden bevaret.«¹⁾

Endelig vil man som skønlitterær Skikkelse bl. a. kunne skelne Brandes i Bjørnsons »Det ny System«, 1879 som Ingeniørsønnen Kamppe (jfr. Fr. Bull i Indledning til 4. Bd. af hans Standardudgave af Bjørnson), i Kr. Elsters »Farlige Folk« 1881 som Knut Holt (jfr. Brandes' Brev til Forfatteren John Paulsen i »Edda« 1928, S. 148) samt maaske i Ibsens »En Folkefjende« 1882 som Badelægen Dr. Stockmann (jfr. Brandes i »Levned« III, S. 257).

Et indgaaende og interessant Værk fra 1932, skrevet af den svenske Litteraturhistoriker Holger Ahlenius, behandler Brandes' Stilling til og Indflydelse paa svensk Litteratur til 1890. Der er Grund til at fremhæve dets udmærkede Registerapparat, en Fortegnelse over Brandes' Medarbejderskab i svensk periodisk Litteratur og en udførlig Litteraturfortegnelse over saavel trykte som utrykte Kilder. At Bogen er skrevet paa Svensk, bør ikke afskrække danske Læsere — den er i sig selv saa fængslende, at de faa Vanskeligheder vil synes smaa i Forhold til Udbyttet.

Brandes' Bog 1878 om Tégner var stærkt medvirkende til den Position, han opnaaede i Sverige; som hans første Arbejde efter Bosættelsen i Berlin oversattes det samtidig med Udgivelsen paa Dansk til Svensk og Tysk. Tégner-Skikkelsen havde pirret Brandes' kritiske Sans som en dunkel Lignelse, hvori det nu gjaldt om at finde den Ube kendte. Det lykkedes vel ikke helt for ham; men Bogen modtoges gennemgaaende velvilligt i Sverige, hvor dog Digterens Svigersøn, den gamle Professor Böttiger, gjorde Indvendinger, kraftigt sekunderet af

¹⁾ Forfatteren Erik Lie offentliggjorde i »Politiken«s Kronik 6.—7. Marts 1927 en Del Breve fra Brandes til Jonas Lie.

Ploug i København. Megen Glæde, skriver Brandes, fik han ikke selv af Værket.

Der kom altsaa til at staa Gny om dette Arbejde; Böttiger udgav nemlig et Modskrift — og mange andre følte sig mere eller mindre forarget over, at Brandes ved at analysere Digterens Privatliv var naaet til bl. a. at kunne konstatere en alvorlig Krise omkring 1824—25, hvor der stod en Kvinde bag.

Hvorom alt er, saa blev det Brandes, der gav Stødet til den egentlige svenske Tegnérforskning, ligesom han senere fik sin Andel i Strindbergs nordiske Berømmelse; dog var det Edvard Brandes, der »opdagede« Strindberg og var hans store Støtte gennem de første vanskelige Aar.

Bekendtskabet med Strindberg stammer for Georg Brandes' Vedkommende fra Efteraaret 1887, da Strindberg midlertidigt flyttede til Danmark; men der gik dog en Del Forpostfægtninger forud. Strindberg maatte bekæmpe nogen Antipati mod Jøder og Misfornøjelse med, at Brandes havde talt om en vis Modificering af Ytringsfriheden, naar man var Ægtemand — medens Brandes paa sin Side ikke kunde sympatisere med Strindbergs sociale Indstilling.

Deres indbyrdes Forhold er ret indgaaende behandlet i et Par Kronikker af den svenske Forfatter Oscar Hedberg i »Politiken« 4.—5. Februar 1930 — og en Del af Brevene findes i »Kulturbilleder«, 1932. Man læser ogsaa her om, hvad det kom til at betyde for Strindberg, at Brandes bragte ham i Forbindelse med Nietzsche — og man ser, hvorledes Strindberg og Brandes midt i Halvfemserne atter glider fra hinanden, og Venskabet kølnes.

Blandt andre Forbindelser mellem Brandes og svenske Forfattere nævnes i Ahlenius' Bog bl. a. Victor Rydberg, Carl Snoilsky, Anne Charlotte Leffler, Oscar Levertin, V. v. Heidenstam, Gustav af Geijerstam, Ola Hansson og Axel Lundegård; sidstnævnte skal i sin Roman »Prometheus« med S. Wiegeland have tænkt en Del paa Brandes. Forfatterinden Victoria Benedictsson, der skrev under Pseudonymet Ernst Ahlgren, stod en Overgang i intim Forbindelse med Brandes. Det satte mærkbare Spor i hendes Digtning og tragiske Livsskæbne; man kan læse nærmere herom i hendes i 1928 udgivne »Dagboksblad och brev« samt i de to Breve fra Brandes til den finske Forfatterinde Helmi Krohn, der er optrykt i »Verden og Vi«s Tillæg »Tidens Tanker« for 6.—4. 1927. De er dateret Marts 1910.

Endelig har Selma Lagerlöf i sin 1933 paa Dansk udgivne Bog »Høst. Fortællinger og Taler« S. 50—56 fortalt om Brandes' Betydning for hendes Gennembrud.

Ogsaa i Finland spores Brandes' Paavirkning; til Belysning heraf synes der dog endnu kun at være Tidsskriftlitteratur at henvise til.

Hans Betydning for Litteraturhistorikeren, Prof. Werner Söderhjelm, lader sig bl. a. spore i dennes Selvbiografi samt hans Bog om Oscar Levertin og gennem en Anmeldelse af Brandes' Samlede Skrifter i Tidsskriftet »Nya Argus« for 16.—5.—1919. I samme Skrift har den finske Litteraturprofessor Gunnar Castrén i 1927 skrevet en indholdsrig Nekrolog, hvori han nævner »Konstellationen: Ibsen, Strindberg, Georg Brandes« som dem, der mere end nogen andre indvirkede paa den Generations Opfattelse af, hvad Verden og Mennesket var; gav dem et Livssyn, som de aldrig helt kom bort fra, selvom de paa mange Punkter senere søgte at korrigere Resultaterne. Og paa Spørgsmaalet om hvad det var, Brandes gav dem, svarer Gunnar Castrén:

»Det var vel nok først og fremmest Følelsen af, at Litteraturen var noget, der stod i nøjeste Sammenhæng med Livet, at Litteraturen var Handling og Kamp, at den ikke var en Drømmers stille Idyl, men skabtes for at forme Menneskene og paavirke deres Tanker.«

Og Werner Söderhjelm, der ved Brandes' Død var finsk Minister i Stockholm, skrev herfra til »Politiken« bl. a.:

»Hele den litterært interesserede Ungdom i Finland i Slutningen af forrige Aarhundrede voksede op med »Hovedstrømningerne« ... De lærte os at læse, elske og bedømme Litteraturen, de blev for mange ved Siden af Brandes' andre kritiske Skrifter et Mønster og en Ledetraad for lange Tider fremefter, maaske for Livet. Snart var der ogsaa andet, som fangede os i Billedet af Brandes: Det var hans utrættelige Kamp for de undertrykte Folk, for de forfulgte Individer, for Sandheden og Retten ... Han talte, han skrev for vor Sag ...«

Adskillige Baand knyttedes efter Foredragsrejsen til Finland 1887, hvor Brandes særlig tolkede de store russiske Forfattere; det kneb dog Tilhørerne at forstaa det Danske, og det vakte en vis Opsigt, da en Anmelder i den Anledning foreslog Brandes at tale Tysk i Stedet!

Det var naturligvis særlig den svensktalende Del af Befolkningen, Brandes kom i Kontakt med; men bl. a. ved sine Sympatitilkendegi-

velser overfor Finlands Kamp mod det russiske Overherredømme naaede han videre ud.

Om Georg Brandes og Tyskland har Professor Vald. Vedel en Artikel i »Tilskueren«s Festskrift 1912; en tysk Litteraturhistoriker J. Overmans skriver i »Stimmen der Zeit« 1927 om »Georg Brandes als europäischer Kritiker« bl. a.:

»Hans Værk er nu afsluttet, og som det gennem Aartier er blever vurderet for Offentligheden, er det ikke at undre sig over, at Troen paa den særdeles store Kritiker Georg Brandes har været en Selvfølge for de mange, der søger litterær Belæring, ja ogsaa for mange, der har givet en saadan. Der er ikke Tvivl om, at den rastløse Arbejders omfangsrige Livsværk er et overvældende Bevis paa hans Forstands Rækkevidde og Klarhed som paa hans Viljes Kraft. Med saa herlige Gaver havde han kunnet blive en virkelig stor Kritiker, hvis ikke en skæbnesvanger Lidenskabelighed fra Begyndelsen af hans Virksomhed og stadig siden havde hemmet hans Aands frie Udfoldelse. Det er ikke alene af litterære Grunde at beklage. Brandes' Skrifter er fulde af vurderende Domme over Livets højeste Spørgsmaal. Hverken det han siger om en Personlighed eller et Værk, ejheller Maaden han siger det paa, gør det let for Læseren at øve selvstændig Kontrol. Alt afhænger altsaa af, om den Garanti Brandes formaar at stille for Paalideligheden af sine Domme, svarer til hans Berømthed. Det er desværre ikke Tilfældet.« ...

I Brandes' Bog om Berlin kan naturligvis findes adskilligt til Belysning af hans Forhold til Tyskland; hans Brevveksling med Nietzsche er trykt i 3. Bind af dennes »Gesammelte Briefe«. Prof. Otto Jaspersen skriver i »Tilskueren«s Festskrift 1912 om »Brandes og engelsk Litteratur«, og i samme Forbindelse kan nævnes den engelske Kritiker Edmund Gosses Bog »To Besøg i Danmark«, der oversattes 1912 og bl. a. fortæller om hans Indtryk af Brandes og Samtidens Danmark i 70'erne. Samme Aar skrev H. G. Wells i »Gads danske Magasin« (S. 265) om Brandes:

»Han staar for os ikke alene som den store fremragende Dansker, men som en Verdensrepræsentant for den saa sjeldne Forening af Frihedsaand og Lærdom, der er Litteraturens Værn og Haab. Livsbetingelsen for al Litteratur ligger midt imellem hin Ærbødighed for Fortiden, som lammer, og den Foragt for Fortiden, som ødelægger, og hele Georg Brandes' Livsværk viser paa dette Punkt en saa sikker og overlegen Ligevægt, at jeg er vis paa, at om vi i Dag i Litteraturens Republik skulde vælge en Konge eller Talsmand, kunde vi ikke vælge nogen anden end ham.«

Og den franske Digter Anatole France slutter sammesteds en Hilsen til Brandes med Ordene:

»Deres Værk, der paa en Gang er kritisk, historisk og filosofisk, staar sammen med St. Beuves som det mest betydningsfulde i vor Tid.

De er lige saa beundringsværdig ved Deres Fremstillingskunst som ved Finheden i Deres Analyse og ved Deres Tankes Oprindelighed og Fynd. De har udvidet Evnen til at forstaa, udover hvad der syntes menneskelig muligt. Men især er det Deres Karakter, jeg her vil udtale min Beundring for; den holder Maal med Deres Talent. Jeg hilser Georg Brandes, som lever i Demokratiets Aarhundrede — og aldrig har leflet for Folket!«

Om »Georg Brandes og Frankrig« har iøvrigt Chr. Rimestad skrevet i nævnte Festskrift 1912, medens Frederik Poulsen samme Sted redegør for Brandes' Forhold til Hellas, det gamle Grækenland.

Endelig faar man et livligt Indtryk af Brandes' Samkvem med Udlandet gennem de mange Hilsner og Udtalelser, der har været aftrykt i Bladene, specielt »Politiken«, i Dagene omkring hans Festsdage og efter hans Død.

Iøvrigt vil Spørgsmaalet Georg Brandes og Udlandet ved nærmere Gennemgang vise sig saa omfattende, at det vilde kunne udgøre en Bog for sig.

Kampen for Udkommet. Det omstridte Professorat.

Dristigt at rive
ud dem af Døsen,
beaande, belive
være vort Løsen.

(»Ungdomsvers« S. 89)

Betænker man Antallet af Brandes' Skrifter samt Mængden af Tidsskrift- og Avisartikler, saa vil et moderne Menneske vel tænke: Han maa jo have tjent styrtende med Penge.

Dette er dog langtfra Tilfældet; man vil kunne se det af de følgende Kendsgerninger og maa jo dertil erindre, at den udstrakte Beskyttelse, vor Tids aandelige Frembringelser paa saa mange Felter nyder, den eksisterede ikke i Størstedelen af Brandes' Liv.

I Festskriftet 1912 foreligger en sørgmunter Artikel »Georg Brandes som Forretningsmand« herom af Forfatteren Otto Benzon; han skriver bl. a.:

»Det er jo ikke Skik og Brug at tale nedsættende om den Mand, der skal fejres, men hvorledes skal man finde rosende Ord om Brandes som Forretningsmand, naar Sandheden er den, at han som saadan har vist sig ganske umulig? Georg Brandes havde i sin Aands Frembringelser et Stof, der i Virkeligheden udelukkede Konkurrence. Han havde med andre Ord et Monopol, hvilket for en Forretningsmand er lige saa nyttigt som et Alibi for en Forbryder. Yderligere viste det sig, at Placeringen af hans Produkter saa langt fra var indskrænket til Hjemmemarkedet, at de tværtimod var begærte langt ud over Landets Grænser. Altsaa: Brandes sad inde med en Verdensartikel — og han var leveringsdygtig. Og hvad har han saa gjort ud deraf?

Det er trist at maatte svare: Han har paa en alt andet end forretningsmæssig Maade spoleret Markedet for sig selv mod Nord og Syd, mod Øst og Vest, idet han ganske har ignoreret et for Forretningsmanden ingeniende uvæsentligt Moment, Hensynet til hvad der betaler sig.«

Otto Benzon nævner derefter flere Eksempler, til sidst Brandes' Forhold til Pressen:

»Han har her tilladt sig en Luksus, som ikke sømmer sig for en Forfatter, han har sagt Pressen Sandheder. Altsaa Ubehageligheder. Og disse Sandheder har han sagt uden Hensyn til, om de haardest ramte den ene eller den anden Retning.«

Dette sidste Citat om Pressen gælder mange, mange andre Forhold — man læse blot Sætningen om igen med Udadelelse af Ordet »Pressen«, og man har saa at sige Nøglen til Forstaaelsen af en Del af det Had og den Modstand, Brandes gennem Aarene har været Genstand for.

Brandes' Barndom synes i økonomisk Henseende at have været ret sorgløs, men da han var 19 Aar, kom Faderen i en økonomisk Krise; fra en smuk Bolig i Kronprinsensgade maatte han flytte hen i den da højst uanselige Laksegade, hvor Brandes fik et meget beskedent Tagkammer til sin Raadighed og maatte til at give private Undervisningstimer for at tjene til Livets Ophold.

Særlig efter i 1864 at have taget sin Magistergrad kneb det for Brandes; han lod sig da hverve som Foredragsholder i mindre Krese og var i de to følgende Aar Lærer i Dansk Grammatik og Sprog ved Femmers Kursus for Almueskolelærerinder. Samtidig faar han sine første Bladartikler trykt i »Fædrelandet« og »Illustreret Tidende«.

1865 bliver han Medarbejder ved et da paabegyndt biografisk Leksikon af Forfatteren Fr. Algreen-Ussing og faar i September sit første Bidrag, Emil Aarestrups Biografi, færdig, da Foretagendet blev standset. Og Aaret efter kommer det til et Brud med »Fædrelandet«s Redaktør, Carl Ploug, hvorpaa Brandes finder Optagelse for en Del Artikler i den senere Amtmand Billes »Dagbladet«, som stod ham aabent de følgende fire Aar, til Brandes med sin Bog om Stuart Mill og — ganske særlig — med sine første Forelæsninger paadrager sig Billes Uvilje og Forbitrelse.

En af Brandes' første Artikler var hans Anmeldelse i »Fædrelandet« (April 1865) af Paludan-Müllers »Ungdomskilden«, medens hans første Forsøg paa en litterær Karakteristik »Om Christian Richardt som lyrisk Digter« findes i samme Blad, samme Aar den 2. og 4. September. En stor Del af disse Anmeldelser og Avisartikler er optrykt i »Æsthetiske Studier« og »Kritiker og Portraiter«.

I 1. Bind af »Levned« skriver Brandes (S. 222—23) lidt om, hvad

der kunde tjenes herved; »Illustreret Tidende«, der havde overladt ham Teaterkritiken, forhøjede ret snart hans Honorar til 10 Kr. Spalten, men:

»Det viste sig desværre, at jeg ikke desto mindre, naar jeg skrev i Bladet Aaret rundt, ikke kunde drive min aarlige Indtægt derved højere end til 320 Kr. i vore Penge, saa jeg uden et Universitetsstipendium vilde været saare ilde faren og selv med det ikke var overdaadigt udrustet. Den første Samling af mine Arbejder, som jeg i 1868 udgav under Titlen »Æsthetiske Studier«, skaffede mig vel en forøget Indtægt, men jeg fik dog for den som for den følgende større Samling »Kritiker og Portraiter« kun 20 Kr. pr. Ark. Streng Husholdning var nødvendig.«

Tidlig traadte Brandes, som andetsteds omtalt, i Forbindelse med det Gyldendalske Forlag. Store Summer blev der heller ikke herfra til den unge Begavelse, som imidlertid hurtigt forstod at vurdere sine egne Evner. Efter i et Brev til Fr. Hegel April 1869 at have gjort nogle Forestillinger angaaende Honorarer, slutter han:

»Jeg skriver ikke dette af Pengebegjærlighed, men fordi det er mig umuligt at ernære mig selv. Jeg har ikke mere noget Universitetslegat og fortjener ej meer end de 9 Maaneder om Aaret, i Gennemsnit 20 Rdl. om Maaneden, altsaa i Alt omtrent 180 Rdl. foruden lidt ved Informationer. Indrøm mig at et Menneske med min Flid og mine Evner burde kunne tjene mere og tag Sagen under Overveielse, hvis De vil. Jeg gider ei tale om Penge, derfor skriver jeg.«

Var det svært at tjene Føden sidst i 60'erne, skulde det først blive rigtig galt efter Forelæsningerne 1871, hvor saa at sige alle Blade lukkede Døren for den forkætrede Doktor, skønt de samtidig lod Angrebene hagle ned over ham.

Kort forinden havde Brandes dog ellers haft adskillige gode Kort paa Haanden; de dalede ned til ham under hans Rekonvalescens i Italien i Foraaret 1871. Han fortæller selv herom:

»Paa det Tidspunkt fik jeg fra Kjøbenhavn to Breve med literære Forespørgsler og Tilbud. Det første var fra »Illustreret Tidende«s Redaktion, om jeg ved min Hjemkomst vilde genoptage Teaterkritiken i Bladet; man vilde da holde Pladsen aaben til mig. Jeg gav et afslaaende Svar, da jeg var træt af at sige min Mening om det danske Teater. Det andet mere overraskende Brev var fra det dengang mægtige »Dagbladet«s Redaktør, Steen Bille, med Tilbud om efter Molbechs Afgang fra Bladet at overtage dets Ledelse

med Hensyn til Alt udenfor det Politiske, som Redaktøren selv naturligvis forbeholdt sig. Det var et efter danske Forhold meget stort Tilbud til en ung Mand. Det lovede baade Indflydelse og Indtægt, og der behøvedes min dybt indgroede Beslutning, aldrig at ville gaa op i Journalistik, for at jeg uden ringeste Vaklen dikterede et høfligt Afslag. Jeg var endnu for svag til at skrive. Min Bevæggrund var den ene, simple, at hellige Videnskaben mit Liv. Men Bille, som vidste, hvilken Magt i et lille Land som Danmark hans Tilbud lagde i mine Hænder, forstod det neppe saadan og tog mig mit Afslag overmaade ilde op. Det gav det første Stød til hans forandrede Stemning imod mig.«¹⁾

Og efter Forelæsningerne samme Efteraar gik det som sagt rent galt; Brandes nødtes en Overgang til at tage Entré af sine Tilhørere, hvad der var ham meget imod. Forfatteren Vilhelm Møllers litterære »Nyt dansk Maanedsskrift« var et af de faa Steder, hvor han kunde faa Luft i de Aar der gik, inden han i Efteraaret 1874 sammen med sin Broder Edvard Brandes paabegyndte eget Tidsskrift »Det nittende Aarhundrede«; begge disse maatte dele Skæbne med de fleste andre litterære Tidsskrifter herhjemme: de gav nærmest Tab og fik kun en forholdsvis kort Levetid, 3—4 Aar.

Hvad der trods alt stadig holder Brandes' Humør oppe, er Udsigten til at faa overdraget det ved Digteren Hauchs Død 1872 ledigblevne Professorat i Litteratur ved Københavns Universitet. Denne »Sag« kommer til at betyde et Vendepunkt i hele Brandes' Udvikling og gør, at hans »Kamp for Udkommet« bliver saa langvarig, stærkt medvirkende til det Kampgny, der kom til at staa om ham op gennem Aarene. Den skønnes derfor at være af en saadan Interesse, at den her skal forsøges behandlet i samlet Form som et Afsnit *sidst* i dette Kapitel — den giver ogsaa *sit* Billede af Datidens Aandsliv.

Resultatet af hans Skuffelser paa dette Omraade gav sig, som man kan læse der, i første Række det Udslag, at han 1877 forlod Landet; hvad det kom til at betyde for hans Udvikling, har Forfatteren Sven Lange givet følgende Udtryk i sin Nekrolog over Brandes i »Politiken«s Kronik:

»Brandes kunde ikke længer blive i Danmark; han rejste til Tyskland — og i bitter Trods kastede han sine Broer af bag sig.

Men i dette forholdsvis korte Spand af Tid — næppe nok et Ti-Aar — rejstes, fuldbyrdedes og afsluttedes i Virkeligheden hans

¹⁾ Levned I, S. 377—78.

Gerning i Landet, hans Forhold til Danmark. I disse Halvfjerdsernes Aar vandt hans Aand den Sejr, hvis Frugter stadig nærer os; i disse Aar led han det personlige Nederlag, der gjorde ham ensom iblandt os. Da han vendte tilbage fra Berlin, var han som Skribent evropæisk i Form og Format — og i de følgende 40 Aar, hvori han levede og virkede, blev Evropa hans Avditorium.«

Ogsaa ved udenlandske Universiteter led Brandes Skuffelser. Saa tidligt som i Efteraaret 1875 søgte han gennem sin Ven, den tyske Videnskabsmand Lazarus i Berlin, Docentur ved et Universitet i Schweiz, hvilket ikke lykkedes. Alligevel giftede Brandes sig i Sommeren 1876 — og dermed begyndte en omflakkende Tilværelse. Efter skiftende Ophold hos Venner af ham og hans tysk fødte Frue fulgte en Foredragsturné i Sverige og Norge; Emnet var Søren Kierkegaard, og i nogle derpaa følgende Maaneders Ophold i København udarbejdede Brandes saa sin Bog om denne Danmarks største Filosof samt Essay-Samlingen »Danske Digtene«, til hjemlige Angreb atter tvang ham Sydpaa efter en juridisk Sejr over Modparten, som var »Fædrelandet«s Redaktør Carl Ploug.

Det saa en Overgang ud til, at det skulde lykkes den landflygtige Litteraturkender at finde Tilknytning til Universitetet i Wien, men de ministerielle Forhandlinger løb ud i Sandet — man kan læse nærmere herom i anden Del af hans »Levned« Siderne 230—37. Ogsaa det blev et Fata-Morgana, og Brandes slog sig for Alvor ned i Berlin, som blev hans Tilholdssted de følgende seks Aar, 1877 til 1883.

Belæst med Pakker og Bagage holdt Brandes — foreløbig alene — sit Indtog i den tyske Hovedstad. Stemningen aftegner han selv i følgende Linjer:

»Jeg havde den underligste Følelse, da jeg satte mig ned i mit fremtidige Sovekammer paa en Kasse som Stol ved en anden Kasse som Bord, med en ussel Stump Lys. Jeg var lige kommen hjem efter at have vandret ensom omkring i Gaderne, hvor Jernskodderne var rullede ned for Butikerne, og Folk i den fugtige Oktoberbortage saa fremmede og ligegyldige ud. Jeg sad nu og spurgte mig selv: Kan jeg erhverve mig en Plads i dette Land? Hvorfra skal jeg faa de nødvendige Penge? — De første uundgaaelige Udgifter forekom mig kolossale. Og Alt, hvad jeg besad, var et Laan paa 3000 Kroner, som min Broder ædelmodigt havde forstrakt mig med. Aandeligt følte jeg mig fuldstændigt alene; dog det plagede mig ikke, styrkede mig snarere; jeg var vant til Isolerthed... Jeg vilde nu for tredje Gang begynde forfra og lære mig Tysk, saa jeg beherskede det til Fuldkommenhed, og kunde skrive det med per-

sonlig Stil, men følte vel, at jeg stod for en næsten uløselig Op-gave.«¹⁾

Og lidt længere henne citerer Brandes den tyske Forfatter Grimms Ord om Schiller:

»Saaledes saa Regnskabet altsaa ud: en halvforfejlet Ungdom, og nu, hvor det var sidste Frist til Indhentelse af det forsømte, var det nødvendigt at tjene til dagligt Brød ved elendigt Arbejde.«

Arbejdet indledes med Korrespondancer til svenske og norske Blade, og efterhaanden som Anseelsen steg, kom ogsaa de større Landes kendte Tidsskrifter og Blade. Jævnside hermed udarbejdedes Værkerne om Tegnér, Disraëli og Lassalle, hvoraf desuden større eller mindre Dele oversattes og udkom paa Tysk. At Brandes ikke kom sovende til sin stigende Anseelse, viser nedenstaaende Beretning om den litterære Karakteristik »Benjamin Disraëli«s Tilblivelse i 1878:

»Sidst i Oktober sendte jeg et Brev til Hegel og meddelte ham, at jeg nu vilde begynde Trykningen af en Bog, der skulde ud før Jul. Jeg vidste, han vilde finde Tidspunktet altfor sent, men vilde og maatte overvinde hans Modstand; jeg formelig svulmede af Energi. Bevidstheden om at jeg arbejdede for Livet, for Brødet, gjorde mig staalhaard. Nu gjaldt det: hver Time, hvert Minut var kostbart. Jeg skrev endnu samme Dag en stor Artikel til »Academy«, og næste Morgen efter en søvnløs Nat 34 Sider af Bogen. Efter et Par Dages Forløb kom naturligvis det Svar fra Hegel, at Bogens Udgivelse før Jul var umulig; men det rørte mig ikke. Jeg skrev blot i min Notitsbog: »Det skal gaa; det maa gaa; jeg vil.«

Jeg arbejdede paa »Disraëli« fra om Morgenen, gik i Seng halvtolv, stod op igen halvet, skrev til Kl. 2, og var oppe igen næste Morgen Kl. 6. Skønt jeg ikke trak mig ud af det stærkt selskabelige Liv, jeg førte i Berlin, og skønt jeg passede min Correspondance, den offentlige som den private, blev Bogen ved denne Arbejdsmetode færdig den 6. December og Korrekturene samtidigt rettede, saa den udkom 13. December i Kjøbenhavn. For Honoraret købte jeg mig de Bøger, jeg havde savnet til Udarbejdelsen, og begyndte straks en helt ny Formning og Udvidelse af Bogen paa Tysk, hvor den blev mer end en Fjerdedel større.«²⁾

I Maj 1879 fuldendtes denne tyske Udgave, og snart efter fulgte en engelsk, medens amerikanske Forlæggere uden videre huggede den til Eftertrykning, først i Bogform og dernæst til 15 Cents Stykket, hvoraf Forfatteren naturligvis ikke saa een Øre!

¹⁾ Levned II, S. 248—249.

²⁾ Levned II, S. 321.

Universitetsansættelse i Prøjsen kunde Brandes ikke tænke sig at søge, derimod holdt han Foredrag paa Humbolt-Akademiet i Berlin, en Slags Højskole hvor der holdtes Foredrag om alle mulige Emner; desuden indløb der Tilbud fra det store østrigske Blad »Neue freie Presse« om at overtage hele Bladets Udenrigspolitik samt fra den tyske Litteraturhistoriker Ludwig Geiger om Medarbejderskab ved en Goethe-Aarbog.

I Slutningen af Oktober 1879 drog Brandes til København og holdt her sine Forelæsninger over den romantiske Skole i Frankrig, femte Del af »Hovedstrømninger«, der udkom i Bogform 1882. Ved denne Lejlighed mærkedes ogsaa Brandes' stigende Anseelse i København — trods stadige Presseangreb; ved en Fest for Bjørnson hos Direktør Fr. Hegel, Gyldendal, havde Brandes Fru Bjørnson til Bords, og da man den 14. November fejrede Oehlschlägers Hundreedaarsdag, bad man Brandes holde Festtalen. Ved Maanedens Slutning drog Brandes atter til Berlin, hvor hans Hustru nu sad i en lille Trediesals Lejlighed paa »Unter den Zelten« med to smaa Piger. Det var atter nødvendigt at tænke stærkt paa, hvorledes Indtægterne kunde komme i Vejret — og Brandes begav sig snart efter ud paa en længere Foredragsturné i Norge.

Medens der her — som i Danmark — fulgte Avispolemik og Strid i hans Kølvand, voksede Forstaaelse og Anerkendelse op om Brandes i Tyskland. Da man i 1880 ønskede at oprette en litterær Klub i Berlin, var han blandt de 60 mest ansete, der indbødes til at deltage i Stiftelsen af den, og samme Efteraar modtog han Anmodning om at være en af de tolv, der det følgende Aar skulde holde Foredrag i det videnskabelige Selskab Singakademie, der afholdtes efter Ønske af Kejserinde Augusta. 8 Dage efter sin 39 Aars Fødselsdag holdt Brandes saa her for et ualmindeligt Publikum sit Foredrag om »Generationen fra 1830 i Frankrig«; Kejserinden, som overværede Aftenen, ønskede at lære Brandes at kende, og til det førstkommende Hofbal med Souper modtog han da ogsaa en Invitation og blev forestillet for Kejsersparret. Saaledes tilkæmpede Brandes sig da paa forskellig Vis en ikke ringe Position i tysk Aandsliv og begyndte at føle fast Grund under Fødderne, da han i Sommeren 1882 modtog den under Omtalen af Professoratet nævnte Adresse med Tilbud om 4000 Kr. aarlig i 10 Aar fra Privatfolk i København, der atter ønskede at høre ham ved Universitetet der. Brandes indvilligede som bekendt.

I sin Bog om Brandes skriver Nathansen herom:

»Denne hans Troskabsfølelse overfor Danmark gik som en rød Traad gennem hans Liv og Værk, hvor haardt han end pintes af øjeblikkelige Forhold og ligegyldige Personer, og hvor ofte han end rev og sled — som for at slippe fri af en Lænke. Hans Trofasthed viste sig i hans Kamp for Landets Suverænetet, i hans Modstand mod Selvudslettelse i Forhold til Besiddelser og Bilande — skønnest gennem hans Indsats for Sønderjydernes Sag.«¹⁾

Dristigst optraadte Brandes maaske i sidstnævnte Sag — Sønderjyllands — just ved sin Afrejse fra Tyskland; ved den store Afskedsfest for ham 1. Februar 1883 i Kaiserhofs store Sal udtalt han nemlig bl. a. de saa ofte citerede Ord:

»Mit Hjerte snører sig sammen i mit Bryst, naar jeg tænker paa, at netop nu, da jeg frivilligt forlader Tyskland, maa Hundreder af danske Borgere som jeg, nordlesvigske Bondesønner, der mente at have Ret til at bo paa deres Fødejord, ufrivilligt og uden noget Festmaaltid forlade Landet. Jeg vover ikke at udtale mig om Retsspørgsmaalet, men Tyskland synes mig stærkt nok til at kunne vise Højmodighed.«

Den 26. Februar genoptog Brandes saa sin Forelæser-Gerning ved Københavns Universitet; under mægtig Tilstrømning tog han fat paa Afslutningen af sine Hovedstrømninger, »Det unge Tyskland«. Helt opgav han dog ikke sine Foredragsrejser, men drog i 1885 ud paa sin hidtil største, der gik gennem Tyskland over Wien til Polen; særlig Opholdet i dette sidste Land gjorde et stærkt Indtryk paa Brandes, der Aaret efter, Januar til Marts 1886, atter opholdt sig i Polen.

Den danske »Atmosfære« bekom iøvrigt ikke Brandes stort bedre end hidtil; han skriver saaledes om Efteraaret 1885:

»Det Efteraar var et af de ulykkeligste Afsnit i mit Liv. Det Had, der efterhaanden havde samlet sig i enkelte kjøbenhavnske Kredse mod mig personligt, gav sig pinlige Udslag, og dertil kom, at de offentlige Tilstande var nedslaaende. Jeg havde et frygteligt Indtryk af hvad man med et forskønnende Udtryk kaldte »dansk Politik« og af den svage, uudviklede Befolknings Mangel paa Modstandskraft overfor Statskupet.«

Under Valgkampen i Januar 1887 deltog Brandes selv i denne Politik som Stiller for Venstremanden, Kaptajn Fischer, i Københavns

¹⁾ Nævnte Bog, S. 315.

6. Valgkreds (Amaliegadekvarteret), hvis tidligere Folketingsmand, Bureauchef Gad imidlertid sejrede overlegent; uden større Held optraadte Brandes ved Vælgermøde, og i flere Smaaartikler søgte han at bearbejde Stemningen, f. Eks.:

»Er vi Mænd? Sætter vi vor Ære i Selvstændighed, Selvstyre, fuld personlig og politisk Frihed? Eller er vi blevne Kællinger og sætter vor Ære i at styres af Gendarmer og Politi, i at skrive og tale under Formynderskab og i at ubegavede og hovmodige Excellencer huserer med vore Penge og vor Fremtid, som de lyster.«¹⁾

Provisorierne havde Brandes forudset og var bekymret ved Tanken om, at Venstre var »ganske ude af Stand til at bedømme den virkelige politiske Situation i Landet« (»Levned« III, S. 67) — og i et senere Kapitel om »Dansk Politik og Aandsliv« skriver han 1885:

»Jeg havde længe forudset det Skete og havde bl. a. en Aften om Vinteren forgjæves opfordret Førere som Frede Bojsen og Octavius Hansen til at angive, hvad de i Tilfælde af en provisorisk Finanslovs Udstedelse agtede at gøre ...«

I sin Artikel »Georg Brandes og Kampen for Retten« i Tilskueren 1902 peger Erik Henrichsen paa, at Brandes udleder det danske Folks naive Tillid til Retten af Aladdins-Romantiken og spottede Befolkningens Stilling til Grundlovsbruddet. Henrichsen leverer følgende meget interessante Bidrag til Brandes' politiske Karakteristik:

»Han havde Ret til at bruge denne bitre Spot. Thi, hvad maa-ske er mindre bekendt, han var sig Faren bevidst, han forudsaa, hvad der vilde ske. Da Konflikten i 1885 nærmede sig, da Venstrepartiet optimistisk og sejrssikkert gik den i Møde, var han fuld af Bekymringer og gav, naar Lejlighed var dertil, sine urolige Tanker Udtryk. Jeg husker en saadan Lejlighed, et politisk Møde i »Studentersamfundet«, vistnok i Efteraaret 1884. Folketingsmand Frede Bojsen havde holdt Foredrag om Machiavelli i Nærværelse af mange af Venstres ledende Politikere. Men da alles Tanker var opfyldte af den øjeblikkelige spændte Situation, gled Diskussionen efter Foredraget hurtigt hen herpaa. Brandes rejste sig da og spurgte: Hvis Ministeriet nu ikke giver efter, men tager ubevilgede Penge paa en provisorisk Finanslov, *hvad saa?* Der svarede fra de ledende Politikere, at en saadan Finanslov af Regeringen maatte indbringes i Folketinget straks efter dettes Indkaldelse om Efteraaret. Brandes: Men hvis Ministeriet undlader at gøre dette, *hvad saa?* Der svarede, at Venstre da, efter hvad Højre selv anerkendte,

¹⁾ Brandes' Deltagelse i Valget 1887 omtales ogsaa i H. Cavlings Bog »Efter Redaktionen Slutning«, S. 189—96.

havde Ret til at indbringe Provisoriet i Folketinget. Brandes: Men hvis Ministeriet ikke anerkender Berettigelsen heraf, *hvad saa?* Der svaredes, at der i hvert Fald uundgaaeligt maatte komme det Øjeblik, da Ministeriet sad i Klemmen, fordi det manglede endog en provisorisk Finanslov. Brandes: Hvis Ministeriet da hjælper sig paa anden Maade, ved administrative Foranstaltninger, *hvad saa?* Et indigneret Protestraab var Svaret, ingen vilde tro paa Muligheden heraf, og under almindeligt Bifald rejste gamle Høgsbro sig og henviste til »Aanden i Folket«, særligt til den begyndende demokratiske Stemning blandt Studenterne. Og med nogle mellem Alvor og Spøg balancerende Ord af Brandes om de danske Studenter »Død for Polen« i 1863 sluttede da Ordskiftet. Men der var en og anden, hvem det den Aften løb koldt ned ad Ryggen.«

Brandes' Syn paa Forsvarssagen, som staar omtalt sidst i 18. Bind af Samlede Skrifter, var — som man vil kunne se — mindre konsekvent.

I den sønderjydske Affære »Wildenradt-Krabbe-Sagen« deltog Brandes ogsaa, idet han paa Valgdagen 3. April 1901 talte i Kalundborg mod daværende Herredsfoged og Folketingsmand Christopher Krabbe, der ved Afstemningen kun opnaaede 1227 imod 1273, men alligevel erklæredes for valgt, da der ikke fremstillede sig nogen Modkandidat.¹⁾

Medens Talen er om Politik, skal et lille Afsnit gengives af Axel Fraenckels Artikelrække i »Akademisk Tidende« 1931 om »Georg Brandes's Syn paa Samfund og Politik«, hvori det Side 72 bl. a. hedder:

»Ingen bestemte Retninger har kunnet tage ham helt til Indtægt. Socialisterne vidste, han var ikke Demokrat i almindelig Forstand og ikke Marxist. Venstre støttede han kun i Provisoriekampen, og de Radikale haanede han for deres Stilling i det statskirkelige Spørgsmaal (Socialdemokraterne for Resten ogsaa).

Han er kun taget helt til Indtægt og kan det kun af dem, der søger at tænke og handle europæisk. Ved sit Arbejde og sine Kundskaber, i Fred og i Krig, er han den store Europæer. Trods et og andet impulsivt Udbrud, trods en og anden skeptisk Sætning er hans *realistiske Pacifisme* modig og følgestreng. Som Urettens og den politiske Ufornufts Bekæmper bør han huskes i en Tid, hvor uanset foreløbig politisk Udvikling den offentlige Mening — der kun er 100 Aar gammel — er ved at blive europæisk.

Socialt var han aldrig nogen Kæmper, der var heller ingen bestemt Idé, der helt tog ham. Men som han troede paa *sociale Re-*

¹⁾ Niels Hjort: »Krabbe-Affæren«, 1905, S. 60—63.

formers Betydning, saaledes er der i hans Skrifter gennem 50 Aar en spinkel, men *aldeles tydelig Tendens*, der viser, at han regnede Jord- og Toldmonopolet for de vigtigste Samfundsonder.«

I 1887 fik Georg Brandes en interessant Lejlighed til at prøve sine Kræfter som Sceneinstruktør, idet han efter Anmodning af August Strindberg iscenesatte dennes Skuespil »Faderen« paa Casino.

Det kom alligevel som en Befrielse for Brandes, da han i Foraaret 1887 maatte give efter for de mere og mere indtrængende Indbydelser fra russisk Side og drog ud paa sin Ruslandsrejse, der kom til at betyde Fornyelse for ham i en betrængt Tid. Det følgende Aar blev med denne som Baggrund et rigt Arbejdsaar, hvor han knap undte sig nogle Dages Ferie paa Landet — Udlandet besøgte han overhovedet ikke i 1888; han var optaget af Forelæsninger om Rusland og russisk Litteratur, om Nietzsche og Goethe, arbejdede paa 6. Del af Hovedstrømninger samt en ny Udgave af »Æsthetiske Studier«, alt imedens han han vedligeholdte sin stadigt voksende Korrespondance og modtog et Utal af Besøg af Danske saavel som Udlændinge, der paa en eller anden Maade søgte Raad eller Bistand, Hjælp og Vejledning hos ham.

1889 besøgte Brandes baade Sverige, Norge og Frankrig, gensaa med Glæde Stockholm og Paris, hvor han ikke havde været den sidste halve Snes Aar, samlede Kræfter til de lidet opmuntrende Aar 1890—92, hvor Spørgsmaalene om Statsunderstøttelse og det ledige Professorat atter kommer paa Dagsordenen, drøftes og gennemdebatteres i Rigsdag og Presse med det eneste positive Resultat, at man i Efter-sommeren 1892 omsider enes om at besætte Pladsen med cand. theol. Dr. phil. J. Paludan. Og Brandes kendte fra nu af — som han selv siger — tilbunds sin Stilling som aandelig Fører paa dansk Grund.

Han slutter her Beretningen om sit Levned — det følgende Tiaar er han litterært set optaget af Gennemarbejdelse og Omarbejdelse til nye Udgaver af Hovedstrømningerne og flere andre Værker, Tilrettelæggelse af »Samlede Skrifter«, hvis 12 første Bind udkom i Aarene 1899—1902, men først og fremmest af Arbejdet med det store 3-Binds Værk om William Shakespeare, der hører til det bedste Georg Brandes har skrevet.

Ind imellem Arbejdet foretog han — som altid — adskillige Rejser til Venner og Tilhængere i Udlandet. Først paa sin 60 Aars Fødselsdag, den 4. Februar 1902, modtog han sit Fædrelands officielle Anerkendel-

se ved Udnævnelsen til Professor ved Københavns Universitet med fuld Gage og uden Forelæsningsforpligtelser.

Og først hermed kan vel »Kampen for Udkommet« siges at være bragt til Afslutning.

Det omstridte Professorat skal derefter — som ovenfor nævnt — her behandles samlet i et Afsnit for sig.

Brandes' gode Ven og Lærer Professor Brøchner berørte Spørgsmaalet første Gang i et Brev til Brandes Januar 1863 og udtalte heri som sin Mening, at der umuligt var nogen, der kunde gøre Brandes Rangen stridig med Hensyn til det Professorat i Æstetik, der efter Sagens Natur snart maatte blive ledigt, da Hauch i sin høje Alder ikke kunde beklæde Lærestolen ret længe. Og Brandes knytter i 1. Bind af sit »Levned« S. 154 følgende Bemærkninger hertil:

»Saaledes indleddes af min ivrige Beskytter det en Menneskealder igennem fortsatte Vrøvl om mit Forhold til et Embede, der efterhaanden i mit Liv blev hvad Franskændene kalder en scie, et irriterende Vekselstil, hvori jeg selv ikke havde ringeste Del, men som klæbede ved mit Navn. Hint Brev satte mig i Sindsbevægelse; ikke fordi der i saa ung en Alder stillede mig en ærefuld Samfundsstilling i Udsigt af en Mand, der havde Sagkundskab til Bedømmelse af min Adkomst til den, men fordi denne smilende Udsigt til et Embede i mine Øjne var en Fælde, der kunde fange mig saaledes, at jeg ikke kom til at gaa ad den Forsagelsens Vej, der ene syntes mig at føre til mit Livsmaal.«

Man vægrer sig næsten ved at tro, at en 21-aarig ung Mand skulde kunne se saa skeptisk paa de saaledes antydende Fremtidsudsigter; at han har stølet en Del paa dem turde fremgaa af den refererede Situation, der opstod efter den smukt afsluttede Magisterkonferens, hvorefter Hauch — der var en af Dommerne — privat skal have udtalt til den unge Magister:

»Jeg er en gammel Mand og maa snart dø; De skal være min Efterfølger ved Universitetet; jeg skal sige det til mange; ja, jeg skal sige det endnu paa min Dødsseng.«

Dette skete: I »Nyt dansk Maanedsskrift«s Februar-Hæfte 1872 findes S. 488 følgende:

En Erklæring af C. Hauch.

(Nedenstaaende Erklæring, som Konferensraad Hauch har skrevet tre Uger før sin Død, have Redaktørerne af tre af vore Ho-

vedblade («Dagbladet», »Berlingske Tidende« og »Fædrelandet«) vægret sig ved at offentliggjøre. Konferensraadinde Hauch, Enke efter den afdøde Digter, har derfor anmodet Redaktionen af nærværende Maanedsskrift om at optage den med den Tilføjelse, at hendes afdøde Mand udtrykkelig til hende har ytret det Ønske, at denne hans Udtalelse maatte blive trykt i et af Bladene.)

»Af alle de unge Mænd, som jeg i den Tid, jeg i Kjøbenhavn har været Professor ved Universitetet, er kommet i Berøring med, veed jeg Ingen, der i æsthetisk Begavelse og Kundskaber i denne Retning kan sættes ved Siden af cand. mag. G. Brandes, hvorfor jeg ubetinget anseer ham for at være den meest Berettigede til at beklæde den Post, som nu ved min Død er bleven ledig.«

Rom, den 17de Februar 1872.

C. Hauch.

— — —
Kort forinden havde Brandes paa Hauchs Opfordring indsendt en Ansøgning til Universitetet om Ansættelse som midlertidig Docent med et Honorar paa 800 Kr. aarlig; Brandes siger selv: »Den eneste Ansøgning, jeg har rettet til Universitetet — men jeg modtog ikke engang et afslaaende Svar.«

Tyve Aar skulde gaa, inden det saaledes ledigtblevne Professorat blev besat; som en anden »Søslange« dukkede Spørgsmaalet dog op adskillige Gange i Mellemtiden. I Efteraaret 1875 gjorde den nye Kultusminister Fischer et mislykket og lidet flatterende Forsøg paa at løse Spørgsmaalet; to Aar efter gjorde Brandes saa selv op med denne uholdbare og enerverende Situation, idet han, som Aaret forud havde giftet sig, tog Ophold i Tyskland, hvor han i de følgende næsten seks Aar slog sig igennem som Skribent i videste Forstand.

Forinden tilstilledes der Brandes en Adresse, underskrevet af 45 ansete Mænd, deriblandt de senere Professorer Erslev, Høffding, Wilhelm Thomsen og Wimmer. Det hedder heri blandt andet:

» — — — Vi maa dybt beklage, at Vejen til en Lærestol ved vort Universitet, som De fremfor Nogen var kaldet til at beklæde, gennem denne Strid er bleven spærret for Dem, og at man har kastet Vrag paa saa sjældne Evner i et lille Land, hvor end ikke den mindste Kraft burde lades ubenyttet.«

Den 5. Oktober 1877 holdt Brandes sin sidste Forelæsning inden Afrejsen — om Aftenen fejredes han af nogle Venner, hvoriblandt Holger Drachmann, som i et Afskedskvad tolkede sine Følelser ved denne Lejlighed.

Inden sin Afgang som Kultusminister i 1880 søgte H. Fischer end-

nu engang at løse Spørgsmaalet: Brandes og Københavns Universitet, denne gang støttet stærkt af C. Berg. Om dette Intermezzo beretter Brandes:

»Overfor mig var han (Berg) nærmest venlig, betragtede mig som Partifælle og Medsammensvoren, der burde beskyttes. Han vilde for at gaa udenom Konsistorium foreslaa, at der paa Finansloven bevilligedes mig 3000 Kroner aarligt som ekstraordinær Docent. Han og Hørup skulde sætte Sagen igennem. Jeg blev i Berlin samvittighedsfuldt underrettet om alle de Stadier, denne Sag efter dansk Vis gennemgik. Den gav Anledning til omstændelige politiske Forhandlinger, til hvad man respektstridigt turde kalde det uendelige Sludder om Ingenting; men Berg var sikker paa sin Magt til at gennemføre Bevillingen, især da man i Fischer havde en Minister, som var den gunstig. Sagen blev trukket ud fra Midten af Juli til Slutningen af December. Da Finansudvalget samledes for at give sin Betænkning den sidste Form og intet andet var tilbage end at Navnene skulde underskrives, erklærede Kammerherre Jacob Scavenius pludselig, at han ikke vilde stemme for Bevillingen til mig, og Højre sluttede sig til ham. Derpaa afgav Grev Holstein selvsamme Erklæring paa egne og Frede Bojsens Vegne. Sagen maatte da gaa til Afstemning, og ved den fik Bevillingen 8 Stemmer mod 7. Berg og Hørup mente endnu at kunne faa Flertal for den i Folketinget, uagtet Høgsbro dér ogsaa var imod mig; men saa bad Minister Fischer Berg om at lade Sagen helt gaa ud, da han ikke mere kunde — d. v. s. turde — gaa ind paa Bevillingen. Han frygtede som i 1875 for sin Taburet.«¹⁾

Efter disse politiske Fiaskoer tager det private Initiativ Sagen op med det Resultat, at der i Sommeren 1882 tilsendes Georg Brandes en Skrivelse med følgende Indledning:

»I de fem Aar, som er forløben, siden De forlod Deres Fædreland for at bosætte Dem i Udlandet, har den Erkendelse stadig udbredd sig i videre Krese, at det Bidrag, som De er i Stand til at yde til det danske Aandslivs Fremme, er saa betydeligt, at man højlig maa beklage, at De paa Grund af Forholdene er nødt til at nedlægge saa meget af Deres Arbejde i en fremmed Litteratur. Tillige har den Overbevisning bestandig vundet stærkere Tilslutning, at De i udmærket Grad besidder Betingelserne for gennem det mundtlige Foredrag og den personlige Paavirkning at vække og nære videnskabelig Sans og videnskabeligt Liv hos den studerende Ungdom. Det er derfor naturligt, at Ønsket om, at De maatte kunne bevæges til at vende tilbage til Deres Fædreland, levende føles af mange.

¹⁾ Levned II, S. 330—31.

En Forening af Mænd og Kvinder, som ønsker at være ukendte overfor Dem, tillader sig derfor at tilbyde Dem en Sum af 4000 Kr. aarlig i 10 Aar for at bevæge Dem til ved Siden af de private Forelæsninger, som De i de senere Aar jævnlig har holdt ved Københavns Universitet, at holde offentlige Forelæsninger samme Steds.«

Denne saakaldte »private Professorgage«, som Pietro Krohn sagdes at have givet Stødet til, modtog Brandes, idet han dog i sin Svarskrivelse bl. a. pointerede:

»Saa betydelig den Sum, De tilbyder mig, end er som tilvejebragt ved private, frivillige, anonyme Bidrag, saa vilde dog Hensynet til Sagens pekuniære Side ikke kunne bevæge mig til Opbrud; thi jeg vil efter al Sandsynlighed ved at forlade Berlin tabe i aarlig Indtægt omtrent saa meget, som Deres Velvilje sikrer mig. Men jeg har altid ment, at mit egentlige Arbejdsfelt laa i Danmark, og jeg har altid holdt den Tanke fast, at saa snart der aabnede sig en Mulighed for mig til en Eksistens i Danmark, var det mig en Art Pligt at gribe den. For at De har givet mig denne Mulighed i Hænde, er jeg Dem oprigtigt taknemmelig.«

Dermed var Problemet løst for en længere Aarrække — i over 8 Aar lod man det hvile saa nogenlunde, til Skyerne atter trak sammen. Dennegang blev den danske Rigsdag Skuepladsen for en politisk Holmgang, der i »Rigsdagstidende« strækker sig over op mod halvandet Hundrede Spalter, som langt fra alle er uden Interesse.

Udgangspunktet blev et længere Andragende til Regering og Rigsdag, der i korte Træk indeholdt følgende Synspunkter: Man ønsker ikke paany at rejse Striden om den ubesatte Professorpost, men kun at fremhæve de økonomiske Følger, det har haft for Brandes, at han ikke er blevet Embedsmand, men har været henvist til at ernære sig selv med Familie som Privatdocent og kritisk Skribent samt af en privat Understøttelse, der snart vil bortfalde; man anmoder derfor Staten om at træde til, uden at nogen af den Grund tænker paa at afvæbne Modstanden mod Brandes.

Af egen Drift fremsender Andragerne deres Henvendelse i Haab om, at Staten her som andetsteds er villig til at anerkende Værdien af et ærlig ment og fremragende Forfatterskab, selv om det er i Opposition; fra de forskelligste Sider vil man antagelig indrømme, »at man aldeles ikke vilde kunne tænke sig vort Aandslivs og vor Litteraturs Udvikling i de sidste 20 Aar uden ham«; Sagen ønskes da ogsaa bestræbt som et rent Undtagelsestilfælde — og Skrivelsen slutter:

»Skal Understøttelsen sætte ham i Stand til roligt og dybtgaaende Arbejde, maa han i den have sit væsentlige økonomiske Grundlag, saaledes som en navnkundig Videnskabsdyrker med Beskedenhed kan kræve det, altsaa omtrent stilles lige med en Universitetslærer.«

Herunder fulgte Underskrifter fra 49 kendte Videnskabsmænd og Forfattere — og derefter følgende Tillæg:

»Skønt vi Undertegnede ikke kan tiltræde forskellige af de i det foregaaende indeholdte Betragtninger, ligesom der ved Bedømmelsen af Dr. G. Brandes's Virksomhed for dem gives Synspunkter af nok saa stor Betydning som de her fremhævede, maa de dog slutte sig til selve det fremsatte Andragende. Naar en Mand som Dr. Brandes i en lang Aarrække har sat ualmindelige Evner og en utvivlsom personlig Overbevisning ind paa sin Virksomhed i Literaturen, og naar denne efter saa mange Forfatteres Vidnesbyrd har havt en vidtrækkende Indflydelse baade ved at vække og udvikle og ved at ægge modsatte Retninger til nyt Arbejde, saa forekommer det dem smaaligt at gaa i Rette med de Mangler, som man finder hos ham, eller hvad der har kunnet støde i hans literære Optræden, saa snart Spørgsmaalet bliver om Statens Ret og Pligt til at yde ethvert alvorligt og betydningsfuldt Arbejde af denne Art sin Anerkendelse. Naar man derfor nu henvender sig til Lovgivningsmagten med et Andragende som ovenstaaende, anse de det som deres Pligt at slutte sig hertil og at udtale det levende Ønske, at det maatte kunne lykkes paa en værdig Maade at føre denne Sag igennem.«

Herunder fulgte 16 Underskrifter, hvoriblandt Professorerne Troels Lund, Rs. Pedersen, Vilh. Thomsen, Wimmer samt Kammerherre Bille, Historikeren A. D. Jørgensen, Museumsinspektør Sophus Müller og Forfatteren H. S. Vodskov.

Andragendet indbragtes 25. Okt. 1890 af Folketingsmand, daværende Statsrevisor S. M. Høgsbro, samtidig med at det indsendtes til Kultusministeriet. Det findes genoptrykt i Brandes' »Levned« (Bd. III, S. 286—89).

Sagen kom frem i Folketinget under 3. Behandling af Finansloven 1891—92 med Tilføjelsen: »Da der ikke foreligger Svar fra Ministeren, gør Udvalget ingen Indstilling«; et Mindretal Berg, Busk, Clausen, C. Hage, Hørup, Korsgaard og Tauber ønskede dog at bevilge 2000 Kr.

Den 5. Marts naede man frem til denne Del af Finansloven. Ordføreren, Venstremanden Proprietær F. C. F. Tutein, fandt Tidspunk-

tet uheldigt valgt, men anerkendte at der ellers havde været god Grund til at støtte Sagen. I Debatten, der tæller over ca. et halvt Hundrede Spalter i Folketingstidende, deltog iøvrigt — foruden det nævnte Udvalgsmindretal — Professor H. W. Scharling, Dr. Pingel, Højskoleforstander Falkenstjerne, Socialdemokraten, Redaktør Harald Jensen, Kultusministeren, J. F. Scavenius, Lars Dinesen, Harald Holm, Klaus Berntsen og Redaktør Viggo Bjørnbak; Forhandlingerne sluttedes den 6. Marts med en lang Tale af Berg, der bl. a. udtalte:

»Vi raadne op i et saadant lille Samfund, dersom vi ikke give de forskellige Kræfter, fra hvilken Side de end udgaa, Albuerum og Betingelser for frit at kunne tage Del i det aandelige Livs Rørelser. den Regel, at den Fugl, man sulter mest, synger bedst, den lider jeg ikke; den Formel for Etablering af Aandsfrihed tror jeg ikke, de Herrer skuffe nogen med. Jeg vil sige, at dette Andragende kan Folketinget ikke sige Nej til.«

Det gjorde Tinget da heller ikke; det blev vedtaget med 52 St. mod 25 og oversendt til Landstinget, hvor Forslaget den 31. Marts imidlertid nedstemtes med 39 Stemmer mod 16, hvorefter det bortfaldt.

Men det følgende Aar stod Sagen atter paa Finanslovforslaget med et Mindretal bag sig. Ordføreren var atter Proprietær Tutein, der den 15. Marts 1892 indledede Forhandlingerne herom og bl. a. fandt, at den Omstændighed, at det ifjor uigennemførlige Forslag atter var taget op, nærmest antog Karakteren af en Demonstration, da Situationen saa absolut ikke havde bedret sig.

Dette sidste viste sig at være rigtigt; omtrent de samme Mænd førte omtrent ligesaa lange Forhandlinger som Aaret før, blot var Ministeren nu Professor Goos, som i hvert Fald ingenlunde var Brandes bedre stemt end sin Forgænger. Han fandt, at Brandes' »Missionsvirksomhed var rettet direkte imod det nuværende Samfunds Opfattelse af de moralske og religiøse Problemer«, medens Dr. Pingel slog fast,

»at denne Sag, der skulde gaa saa stille og roligt gennem den parlamentariske Skærsild som muligt, er bleven greben af den politiske Hvirvel og draget lige midt ind i denne, og videre kunde man sige, at den er blevet behandlet, bearbejdet og lagt til Rette i det partipolitiske Giftkøkken ... indrettet til om muligt at være en Krigsmaskine, som kan anvendes i Gruppernes Kamp indbyrdes.«

Blandt andet drog man Festen med Fakkeltøget for Brandes det foregaaende Aar med ind i Debatten, man talte med Forargelse om, at

han her havde ladet sig hylde ogsaa af *Socialister*, ja, daværende Folketingsmand Klaus Berntsen fandt, at Festen »var noget af det mest aparte, der endnu har været præsteret i dette Land«.

Ved Afstemningen faldt Brandes' Sag derpaa ogsaa i *Folketinget*, der 17. Marts 1892 efter Navneopraab mønstrede 37 Ja-Stemmer mod 55 Nej, hvorefter Sagen maatte opgives i denne Instans.

Faa Dage efter læstes i Dagbladet »København« om et Tilbud, der var kommet til Brandes fra Universitetet i Chicago om et Professorat i nordisk Litteratur og Sprog her; der havde tidligere kun været Tale om Rygter, men disse syntes nu at tage fastere Form. Universitetets Rektor, Professor Harper, skulde være overordentlig gunstig stemt for Planen og have tilbudt en Aarsgage paa ca. 7000 Dollars. Brandes selv havde endnu ikke taget nogen Beslutning, men ventede nærmere Oplysninger om de fremmede og uvante Forhold; disse har aabenbart ikke været gunstige, thi der blev intet ud deraf.

Derimod besluttede Undervisningsministeriet omsider — efter en forgæves Henvendelse til Kritikerens H. S. Vodskov — at besætte det nu i en Snes Aar ledigtværende Professorat i Æstetik herhjemme med Litteraturhistorikeren Julius Paludan, der siden 1884 havde været Docent ved Universitetet.

Fem Aar senere synes Spørgsmaalet dog atter at være dukket op. I »*Studenterbladet*« for 17. Juni 1897 læses nemlig i en Artikel om »Georg Brandes og Professoratet i Æstetik« blandt andet følgende:

»Saaledes har det filosofiske Fakultet igen fornylig vedtaget at indstille Dr. Brandes til Professor ekstraordinarius i Æstetik. Initiativet udgik naturligvis fra de Mænd indenfor Fakultetet, der ikke er ældre, end at de selv i deres Udvikling har hentet Hjælp og Støtte hos Brandes, og som ikke har glemt, hvad han har betydet for dem — Mænd som Proff. Erslev, Nyrop og Jespersen.

Modstand mødte Forslaget blot fra to Mænd indenfor Fakultetet. Den ene er Prof. Johs. Steenstrup ... den anden er — Hr. Paludan ... og det forelaa nu til Behandling i Konsistorium.

Her mødte det imidlertid Modstand, og efter Sigende var det Professor Matzen, der var Modpartens Ordfører. Matzen vilde ikke, at man skulde tilbyde Dr. Brandes Professoratet, men at denne derimod selv skulde ansøge derom. — Man siger ogsaa, at enkelte Professorer indtog følgende Standpunkt: De vilde ikke gaa med til at indstille Dr. Brandes til Professoratet, men derimod nok til en aarlig Statsunderstøttelse.

Nok er det, Sagen er foreløbig sat i Staa. Og hvis ikke den ny Kultusminister tager Initiativet og selv paa næste Finanslov fore-

slaar en Bevilling til et Professorat for Dr. Brandes, kommer der ingen Uld af den Klipping.»

Der kom ingen Uld i denne Omgang — der skulde endnu hengaa et Femaar. Først paa sin 60-Aars Fødselsdag i 1902 blev Georg Brandes udnævnt til Professor ved Københavns Universitet — og naaede altsaa at blive dobbelt saa gammel som da han første Gang søgte Professorat.

Maleri af P. S. Krøyer 1900

Karaktertræk. Brandes' Privatliv.

Mig fængsled aldrig mild Adagio-Klang,
jeg elsker Krigsmusikens heftige Takt
og Hymnens Kor og Kampsignalets
Tilraab: Formér Eders Batailloner!

(»Ungdomsvers«, S. 105).

Georg Brandes var i Besiddelse af et Temperament som faa, et stemningsbaaret Følelsesliv, uendelig rigt paa Afskygninger; og det er ingen let Sag at samle de Brandes'ske Karaktertræk til et Billede af hans Personlighed — faa har forsøgt det.

Den svenske Litteraturforsker Holger Ahlenius har i sit 1932 udgivne Smaaskrift om Brandes S. 50—62 et Billede af »Mannen Georg Brandes«, hvoraf her citeres nogle Brudstykker, i dansk Gengivelse:

»Man kan umuligt forbigaa en saa grundlæggende Faktor som hans jødiske Afstamning — men den ytrer sig ikke i hans Danelse; den var i alt væsentligt den danske Samtids, dens Grundelement var Hellas, ... og Brandes stillede da ogsaa de sydlandsk-klassiske Idealer: Lys, Klarhed og Frihed op mod de nordiske mørke, tunge og asketiske. (... Man maa i denne Forbindelse ogsaa huske, at han med dette sit sydlandske Gemyt havde mere Solskin og Varme behov end de fleste.)

... Det jødiske laa derimod i hans Temperament. Han var en ildfuld, varmlodig Sydlænding omgivet af kølige, langsomt reagerende Nordboer, vante til nøje at overvaage og afveje deres Ord, mere prægede af Gemytlighed og stille Varme end af Temperament og luende Iver. Brandes var et udpræget Temperaments-Menneske — hvilket har spillet ham mangt et Puds. Mennesker af hans Natur vil stadig komme ud for det, at de fremkommer med et Udtryk eller en Udtalelse, der ikke skal opfattes som en gennemtænkt Anskuelse, men blot som et tilfældigt Stemningsudbrud, men alligevel vil blive mødt med Harm og Modsigelse. Kun modvillige eller enfoldige Personer vil her undlade ved en forstaaende Omskrivning at søge ind til den virkelige Mening.

... Da hans »Hovedstrømninger« udvirkede, at han blev mødt

med forbitret Modstand, betragtedes som radikal Nedbryder af nationale Værdier, der medførte jødisk Indtrængen i nordisk Kultur, saa slog Brandes om til den modsatte Yderlighed: fra naiv Optimisme og Godtroenhed til ligesaa naiv Menneskeforagt og Pessimisme. Derimod sprang han Mellemløbet: Selvførstaaelsen, Selvkritikken over — og det var antagelig dette, der mere end noget andet bidrog til at skille ham fra besindige og selvoptagne Landsmænd.«

Og Skildringen slutter:

»Man kan have aabent Øje for visse Svagheder i hans Karakter, man kan paa mange Punkter have en Mening, der afviger fra hans, men man kan ikke frakende Georg Brandes den dybe Alvor, den ægte og ærlige mente Patos, der hviler over hans Livsgerning.«¹⁾

Stammefrænders Bedømmelse af Georg Brandes' Indsats bør heller ikke forbigaaes. Saaledes giver Forfatteren Henri Nathansen i sit Portræt af Brandes et interessant Bidrag, selv om det i første Række søger at belyse Personligheden gennem dens Forbindelse med jødisk Natur; og de modsigende og modstridende Træk søger han derpaa at samle til et Helhedsbillede »ikke blot af Brandes' aandelige, men af hans sjælelige Fysiognomi, saaledes som det traadte mig i Møde, utilsløret og upaataget i Ly af det Venskabsforhold, hvori han udløste sit inderste Indre og viste sit dobbelte Ansigt i eet.«

Brandes holdt ikke af, at hans jødiske Afstamning absolut skulde spille ind ved Omtale eller Vurdering af hans Gerning. Men selve Race-spørgsmaalet har naturligvis optaget ham i hans Kamp for de undertrykte Folks Frigørelse og i hans Modstand mod Nationalisme.

Paa Bogserien »Frem«s Omslag »Vor Jord« skrev han d. 1. Oktober 1899 en Artikel om »Dreyfus og Jødehadet«; heri gennemgaar Brandes de tre Hovedkilder til dette Had: Religionshadet, Racehadet og Hadet til de i Livskampen i visse Maader stærkere rustede. Efter at have begrundet det første skriver han bl. a.:

» I dette Aarhundrede er Racehadet stærkere end Religionshadet, som er aftaget med den aftagende Tro. Racehadet er evigt

¹⁾ jvf. et Brev fra Jul. Lange, optaget i Bogen om ham (Saml. Skr. XIV, S. 524): »En af Grundmodsatningerne mellem dig og mig bestaar deri, at min Indignation har vendt sig imod mig selv (hvis deri skulde ligge noget Rigtigt, saa beror det til min Skam derpaa, at min Indignation mod mig selv har været i en skrækkelig Grad berettiget) og at din Indignation har vendt sig imod Verden ...«

frisk. Aarhundredets Slutning opviser en Nationalhadets Styrke, som i Aarhunderer var ukendt. Aldrig har Europas Folk hadet hverandre som nu; alle hader de Naboen eller Genboen, tit ringe-agter de ham desuden

I alle Folkeslag hader desuden Under- og Overklasserne hinanden, og i hver enkelt Stand flammer Hadet livligt mod Standsfællerne. Men naturligvis, Racehadet mod Jøderne er stærkere end alt det øvrige Had, fordi Jøderne gør sig forholdsvis stærkere gældende i Tilværelseskampen end andre Stammer, og fordi Jøderne attraar og ikke sjældent besidder Dannelse og Penge. Den tusindaarige Undertrykkelse og Forfølgelse, de har udstaaet, har udryddet de svagere og hærdet de stærkere.«

I »Levned« skriver Brandes 1908 i Anledning af en Artikel om hans Afstamning¹⁾, »der mit Liv igennem har hypnotiseret de Danske« følgende Ord:

»Aldrig i mit Liv havde jeg betonet eller blot fremdraget noget jødisk Standpunkt. Uden ringeste Usikkerhed, uden et Øjebliks Vaklen havde jeg fra den Dag, da jeg offentlig traadte op, saa godt som ene i hele Landet, stillet mig i afgjort Opposition til det Jødiske med alle dets Aflæggere, Lutheranismen blandt andre.«¹⁾ Og en Side efter:

»I Fald Menneskene kunde tænke, maatte det evige Vrøvl om Afstamningen høre op. Den Omstændighed, at ethvert Menneske har to Forældre og disse atter to, bevirker jo dog, at gaar man ni Hundrede Aar tilbage, altsaa fra nu af til Anno 1000, saa nedstammer ethvert Menneske tilsyneladende fra tusind Millioner Forfædre. Fører man Tallet tilbage til vor Tidsregnings Begyndelse, bliver det altsaa uoverskueligt. Selvfølgelig indskrænkes dette Tal faktisk overordentligt ved at Indgifte i rigt Maal har fundet Sted; men det bliver dog saa overvældende, at alt Hovmod af Forfædre maa forsvinde og Sandsynligheden for at alle disse har tilhørt én Stamme maa siges at være ringe.«

I »Fugleperspektiv« (S. 167—73) har Brandes en Artikel om Race-teorier, hvoraf i Tilknytning til ovenstaaende bl. a. følgende kan læses: »Ethvert moderne Folk, som ethvert af Oldtidens, er Resultat af en næsten uoverskuelig Stammeblanding«.²⁾

¹⁾ »Levned« III, S. 38.

²⁾ Se ogsaa »En Tak og en Smule Kritik til Sven Lange« i »Store Personligheder«: »Hele Danmark er gennemtrængt af Jødedom, dets Gud er jødisk ... Selve Navnene, de ægteste danske, Petersen, Hansen, Jensen er jødiske Navne, bibelske Navne.« Jvf. Artiklen »Jøderne i Finland«, Sml. Skr. XVIII.

I 17. Bind af sine Skrifter skriver Brandes (S. 47—51) om »Folke-kvaler og Utopier« og kommer ogsaa her ind paa Sionismen, som han tidligere i 11. Bd. havde defineret som en aandelig Bevægelse, der næredes af »en hos en stor Del af den over Jorden spredte israelitiske Befolkning vaagnet Attraa efter at kolonisere og lidt efter lidt bemægtige sig Palæstina som denne Befolknings virkelige eller formentlige gamle Stammeland« (S. 482). Det er særlig de russiske Jøder, Talen bliver om, saaledes som Brandes forklarer det i Bd. 17:

»Da i det russiske Rige, hvor vel omtrent de tre Fjerdedele af alle eksisterende Jøder er bosatte, Forholdene ikke er synderligt bedre (end i Rumænien), kan det ikke undre, at de forpinte øst-evropæiske Jøder klamrer sig til Sionismens Idé«. Og mod Artiklens Slutning: »Dog Vægten ligger ikke paa de talrige Vanskeligheder, som staar Sionisternes Planer i Vejen, men paa, at Millioner af sultne og intelligente Mennesker er bragte til at føle nationalt. Det vil gaa med Sionismen som med Socialismen; Bevægelsen vil vise sig betydningsfuldere end Maalet.«

Saa sent som i 1918 kan man se Brandes udtale sig med en vis skeptisk Velvilje om Sionismen, nemlig i »Tidsskrift for jødisk Historie« (S. 135—36). Da der i Frankrig i 1925 begyndte at udkomme et internationalt jødisk Tidsskrift »La revue juive«, findes Brandes i dets Komité sammen med Navne som Einstein og Freud.

Iøvrigt ses det adskillige Steder i Brandes' Skrifter, at det religiøse Problem i ikke ringe Grad har optaget hans Tanker og sat sit Præg paa ham.

Før Bedømmelsen af en Personligheds Karaktertræk, bør man — ganske særligt, naar det drejer sig om det Religiøse — undersøge det Miljø, hvorfra vedkommende udgaar, den Paavirkning og det Eksempel Forældrene har givet. I »Levned« gives ikke saa faa Oplysninger herom, saaledes f. Eks. S. 55—58 i Bd. I:

»I Hjemmet havde der aldrig været Tale om nogen Trosbeken-delse. Ingen af mine Forældre havde noget Forhold til den israelitiske Religion; ingen af dem besøgte nogensinde Synagogen. Da man i min Mormoders Hus overholdt de israelitiske Spiseregler, havde forskelligt Stel til Kød og Smør og et særligt Stel til Paa-sketiden, saa kom den rettroende Jødedom til at staa for mig som en Samling snurrige gamle overtroiske Fordomme, der særligt havde Hensyn til Maden. Dens Poesi var mig en lukket Bog.

I Skolen, hvor jeg blot som Tilhører overværede Religionsti-merne, hørte jeg altid Jødedommen omtale som et blot Forsta-dium til Kristendommen, og Jøderne som Levninger af et Folk,

der til Straf for Drabet af Verdens Frelser var spredt over Jorden. De nulevende Israeliter fremstilledes som Mennesker, der i haardnakket Stridighed og Trods med forøvrigt næsten ufattelig Forhærdelse klamrede sig til et længst overvundet religiøst Idéal af den strenge Gud i Modsætning til den kærlige.

Naar jeg selv søgte at lægge dette til Rette for mig, plagede det mig, at Jøderne ikke tog Stilling til Jesus, der dog saa øjensynligt betegnede Fremskridtet indenfor den Religion, han udvidede og ufrivilligt sprængte. Jesu overnaturlige Personlighed forekom mig iøvrigt ikke troværdig. Kravet af Tro, den Fordring, at Fornuften skulde tages fangen, vakte min dumpe Modstand, og denne Modstand næredes ved min Moders faste Rationalisme, hendes ubetingede Afvisning af ethvertsomhelst Mirakel.

Under disse Omstændigheder tyede min unge Sjæl i Trang til Noget, den kunde dyrke, fra Asiens til Evropas Guddomme, fra Palæstina til Hellas, og klamrede sig med levende Begejstring til den græske Skønhedsverden og dens Gudesagn. Af min hele lærde Opdragelse uddrog jeg dette Ene: Sværmeri for det gamle Hellas og dets Guder; de var mine Guder, som de havde været Julians. Apollon og Artemis, Athene og Eros og Afrodite blev Magter, jeg i en ganske anden Forstand troede paa og glædede mig over, end nogen paa Sinai eller i Emaus aabenbaret Gud. De stod mig nær.«

I Bogen om Vennen Lange forekommer ogsaa adskillige Bidrag til Belysning af Brandes' religiøse Indstilling. I Juli 1861 var de sammen en Tur til Møen, og da de en Aften kommer sent hjem til deres Logi efter en Udflugt, hænder følgende, hvorom Brandes beretter:

»Da vi ud paa Natten var komne hjem, skete der noget, som berørte mig saa pinligt, at Ubehaget derved er levende hos mig, næsten som da det hændte. Uden at nogen indledende Samtale var gaaet forud, kom Julius Lange pludselig frem med den Fordring til mig, at jeg maatte og skulde blive en Kristen, skulde dele hans Tro. Hans Udbrud rørte mig, og jeg forstod, at dette for ham var en Sag af saadan Vigtighed, at han mente sig berettiget til at sætte sig ud over alle Hensyn. Derimod følte jeg mig saaret af den Motivering, han strax derefter gav sin Opfordring: jeg dyrkede ingen anden Gud end Intelligensen, savnede det ene Fornødne, vilde tænke mig til Troen o. s. v. Det var min stolte Hellener. Hele hans theologiske Opfostring var kommet op i ham, steget ham til Hovedet, og han talte som en Missionær. Jeg svarte intet, men harmedes. Vi pakkede vort Tøj sammen til Opbrud næste Morgen og gik i Seng. Der var ikke Tale om at sove. Ud paa Natten hørte jeg Julius Lange's Stemme. Han bad med høj Røst sit Fadervor. Det var højtideligt og pinligt. Kl. 4 stod vi op og gik til Stege, beggø tause og ilde tilpas.«¹⁾

¹⁾ Nævnte Bog S. 30—31.

Og et Stykke længere henne findes (S. 98—99):

»Forskjellen mellem vore Standpunkter traadte i disse Aar stadigt tydeligere frem. Lange holdt vedblivende energisk fast ved Orthodoxien. Jeg selv stred en meget haard Kamp for at naa til Klarhed og Ro. Hvad jeg mod Lange gjorde gjældende var omtrent denne Tankegang:

De fleste intellektuelt Udviklede, der anser sig for troende, er blevne overbeviste igjennem en Reflexion, nemlig den, at Reflexionen som saadan er uendelig, den filosofiske Vej umulig, saa det er en Nødvendighed at tro. Deres Hoved overbeviser deres Hjerte, som Young tilstaar det om sig selv. Men dette er ikke Tro; thi det er ingen Grebethed. Resten af dem sætter, efterat have arbejdet sig træet i Grubleri og af Frygt for den Følelse af Ubeskyttethed og Forladthed, som Pantheismen medfører, Viljen ind og vil tro. Men dette er ingen Tro; thi det er ingen Grebethed. Troen er noget, Ingen kan give sig selv hverken gjennem Reflexion eller gjennem Vilje. Og ligesaa lidt kan Nogen naa til den gjennem en ubevidst Fornemmelse af Sandheden (f. Ex i det Nye Testaments Ord); thi det sømmer sig ikke for en fri Aand at adlyde uvisse Rørelser. Troen kan kun gives mirakuløst; det er ogsaa det sande kristelige Standpunkt. Mennesket kan moralsk optugte sig selv; men religiøst maa det vente, til det faar et Kald, der tydeligt viser sig at være gudsendt; ja det er udtrykkeligt Menneskets Pligt her at stampe mod Braadden og ikke af Træthed eller halv Tænkning lade sig drive ind i en Usandhed.«

En halv Snes Aar senere — fortæller Brandes S. 215 — udtalte Lange ligefrem, at han i sit Sind havde sagt sig fuldstændig løs fra al Kirkelighed, uden at nogen af dem dog synes at have haft Lyst til at gaa nærmere ind paa Spørgsmaalet.

Johannes Jørgensen paavirkedes i modsat Retning; han gik som bekendt i 1896 over til Katholicismen og sagde i »Livsløgn og Livsandhed« Brandes Farvel i følgende Linjer (Side 56—57):

»Bevægelsen af 1870 begyndte med at love *Sandhed og Lykke*. Efterhaanden indskrænkede den sig til at love *Sandhed*. Lykken maatte opofres for Sandheden, hed det. Men da Mennesket *vil* Lykken, søgte Mennesket den paa egen Haand, i sit Jegs Frigørelse og i fuld, renæssancedjærv Livsnydelse.

Men efter Rusen fik vi Hovedværk, og de *haabløse Slægters* Tid var inde. Nu gjaldt det blot at dulme »den Lidelse, det var at leve.«

Men i Opium og Morfin er ikke megen Sandhed — og i Grunden brød vi os heller ikke længer ret meget om Sandheden. Sære Drømme vilde vi, fantastiske Syner, Rus og Bedøvelse. Enivrez-vous toujours (Drik jer bare fulde!)

Og en skønne Dag sagde Henrik Ibsen: Lykken er kun mulig ved *Livslojnen*. Og da var Maalet fuldt — Sandheden forskærtset i blasert Skepticisme, Lykken ødelagt af decadent Egoisme ...»

I »Vor Frue af Danmark« uddyber Johs. Jørgensen 1900 disse Betragtninger i mere digterisk Form; i 2. Kapitel omtales den nedenfor nævnte »Sædelighedsfejde«, og i 6. Kapitel hedder det et Stykke hen:

»Den moderne danske Litteraturs Stormester havde første Gang givet hin uslukkelige Glød Luft, som brændte i Tidens Hjærte, og *Livstørsten* var fra hans Værker gaet over i den nye Digting og i Blodet paa den Slægt, der var vokset op med hans Bøger og næret med hans Sjæl.«

Som nævnt giver Brandes' »Levned« flere Steder Oplysninger om hans Ungdoms religiøse Krise og hans forskellige religionsfilosofiske Studier, som det vilde føre for vidt at komme nærmere ind paa her. En meget fængslende og grundig Gennemgang kan den Interesserede finde i Professor Rubows Værk »Georg Brandes' Brillere«, Afhandlingen »Søren Kierkegaard«, hvoraf lige skal tages et Par Citater, der tydelig viser Omfanget af den unge Brandes' religiøse Overvejelser.

Rubow henviser til Brandes' egen Fremstilling af disse Brydninger i »Levned« (I, S. 55—62) og siger (S. 103):

»Han giver en mere kavallermæssig Skildring af disse lykkelige og lidelsesfulde Aar end uden Tvivl forsvarligt. (Og i en Note: Den modsatte Opfattelse er vistnok den fremherskende; det er uden Tvivl de Flestes Mening, at Brandes i sit »Levned« har overdrevet Betydningen af sine aandelige Kampe; men det er snarere det omvendte som er Sandheden). Man maa regne med en uafbrudt og voldsom Oversvømmelse af kierkegaardske Tanker fra det sidste Skoleaar (1859) indtil 1865, og saaledes at forstaa at Forholdet til den store danske Orfeus overhovedet er Forholdet til Religionen.«

Og i samme Afsnit, »Paa Kierkegaardske Stadier«, findes S. 112 følgende Dokumentation, der bør læses i umiddelbar Fortsættelse af det lige foran nævnte Samvær med Julius Lange paa Møen:

»Den 3. August, netop hjemkommen, noterer Brandes, efter at have opgjort Meningsdifferensen med Lange og deres Standpunkters Modsætning: »Dog har jeg af ham lært, at det er galt at have Kierkegaard som den eneste Kilde, hvorfra man kjender Christendommen.« Den Lære fik han nu ikke meget ud af, thi et Par Maaneder efter, i Oktober 1861, samtidig med, at han læser det Ny Testamente med Jens Paludan-Müller, kommer der et stort Opbrud

af den religiøse Følelse; og det er nok, at han læser en Anmeldelse i »Fædrelandet« af Kierkegaards posthume »Synspunktet for min Forfattervirksomhed«, for at Længselen efter den store Fløjtespiller med al sin Kraft skal vende tilbage; »Kierkegaard er for mig«, skriver han den 27. Oktober, »hvad Grundtvig for (Jens) Pal. Müller, kvalitativt forskjellig fra alle Andre.« Om de gribende Overvejelser, der har fundet Sted i Brandes' Sind vidner Dagbogen for samme Aften: »Jeg er lykkelig. I de henved 14 Dage, der er hengaaet, er den Forandring skeet i mit Indre, jeg har lært at bede til Gud, lært at knæle og strække mine Arme mod Stjernehimlen ... Først og sidst jeg har faaet Fred og Ro i mit Indre, jeg er bleven en Christen. Jeg har søgt Hvile og fundet Hvile og Salighed i Bønnen, har kjæmpet seierrigt med mig selv, og Gud har været mig naadig«.«

Inden Kierkegaards Paavirkning naar sit højeste, begynder Brandes dog at reagere mod den — og de religiøse Skrupler og Spekulationer tager langsomt af.

I sin andetsteds omtalte Antikritik »Forklaring og Forsvar« af 1872 forekommer disse Betragtninger (S. 46—48):

»Hvad der forstaaes ved den frie Tanke, lader sig sige med to Ord: Overbevisningen om den frie Forsknings Ret er det Samme som Overbevisningen om, at der hverken i Naturen eller i Historien gives Enklaver, der ikke er underkastede de Love, som iøvrigt beherske Historie og Natur. Det er Overbevisningen om, at en Part af Vestasien ikke i et Spand af Oldtidens Historie er bleven styret efter helt forskellige Natur- og Aandslove fra dem, som hele den øvrige Verden i Nutid og Fortid er og har været underkastet, og ikke har været Skuepladsen for saakaldte overnaturlige Begivenheder, medens Jorden iøvrigt fra Nordpol til Sydpol og fra de ældste Tider indtil nu kun har været Skuepladsen for naturlige Begivenheder. Det er med eet Ord Overbevisningen om Naturens, om Historiens, om hele Tilværelsens Enhed, som den frie Forsknings Dyrkere bekjende, og ikke blot bekjende, men retfærdiggjøre. Thi al den Forskning, som hvert nyt Aarhundrede har føiet til tidligere Aarhundreders Resultater, har retfærdiggjort og med utallige Røster i alle Tungemaal bekræftet og stadfæstet denne Overbevisning. Det er den, som ingen Bibeltroende kan vedkjende sig, hvor meget han end kalder sig en fri Tænker, og det er den, som Ingen, der ikke bruger bevidst Usandhed som Middel, kan identificere med Irreligiøsitet, Usædelighed, fri Lyst, Frækhed eller deslige.

Har man imidlertid først faaet Ordet Fritænker sat lig med Atheist, saa er det en let Sag at ophidse Masserne mod Fritænkeren. Vore Samfund ere jo endnu langt tilbage med Hensyn til Agtelsen for den personlige Overbevisning, og den Agtelse, som Stu-

art Mill, om jeg ikke feiler, begynder sit Værk »On liberty« med at fordre for Atheisten, lige saa fuldt som for den Troende, erstattes af Had eller Frygt. Man fremstiller da eller forestiller sig da Fritænkeren som kjæmpende en fortvivlet og forbryderisk Kamp imod alt det Høieste i Livet, imod Moral og Religion. Jeg for min Part tænker, at hvad Mening man end i det Enkelte har om Moralen, maa man troe, at en af Moralens vigtigste Støtter er den uegennyttige Sandhedskjærlighed, og det forekommer mig klart, at i et Samfund, hvor saa mange ydre Goder knytter sig til Bekjendelsen af positiv Religion, især i en enkelt bestemt Confession, vil Ingen let blive Fritænker af anden Grund end af Sandhedskjærlighed, det vil sige af en rent moralsk Aarsag. Jeg troer fremdeles, at hvad Mening, man end forøvrigt har om Guddommen, saa maa man, ifald man tænker, mene, at det Guddommelige, det vil sige det Høieste, som aabenbarer sig i Menneskelivet og i Historien, det er Aanden deri, og at Aanden deri er Fremskridtets Aand ...«

Da Helge Rode i »Tilskueren«s Festskrift 1912 bidrog med en Afhandling om »Georg Brandes i 70'erne og 90'erne«, skrev han (S. 48—49) bl. a.:

»Noget inderligt Forhold til den nye Tids Aandsliv, som han selv havde kaldt paa, fik han da heller ikke. Brandes betegnede sig selv som Skeptiker, Det vil sige, at han stod udenfor og saa til. ... Brandes har været for livskær og for lidet ensom til at kunne blive Fordybelsens Mand. Han har udvidet sig. Sin Art af Inderlighed, Enthusiasmens og Beundringens Inderlighed har han redet ved »Heltedyrkelsen«, en Religion, som jeg ikke forstaar.

Forskellighed i Synsmaade kan dog ikke forhindre mig i at beundre Brandes. Han har været en levende Kraft i vort Samfund og i sine ypperste Værker er han en stor Kunstner. Selve hans ukuelige Energi har udstraaleet Opmuntring. Hvem af os har ikke lært af ham og modtaget Impulser gennem ham!«

Henri Nathansen har i sin Bog (S. 166—67) givet nogle vigtige Bidrag til Belysning af Brandes i Dagligliv og Selskabsliv:

»I Selskabslivet var Georg Brandes — som rimeligt — det naturlige Midtpunkt. For at begynde med Begyndelsen: hans Præcision var eventyrlig. Den stod i Forbindelse med hans udpræget jødiske Sans for Disciplin og Orden — i Arbejde, i Pengesager — og deraf flydende Respekt for Aftaler, Løfter og for Lov og Ret. Kom han lidt for tidlig, kunde man se ham vandre nede paa Gaden for at afvente det fastsatte Klokkeslet.

Han elskede de mindre Sammenkomster, hvor kun nogle faa, prøvede Venner var tilstede. Rygterne om hans Fordringsfuldhed og Arrogance er ondsindet eller uforstaaende Snak. Naturligvis

vidste han, at han var Centrum og følte, at hans Nærværelse var en Ære og en Glæde baade for Vært og Gæster. Da Selskabslivet for ham var Pauser under Arbejdet, trængte han, som han ofte sagde, til at *hville ud* i Samtale. Han kastede sig da med hele sit nervøse Sind hurtig ind i et eller andet Emne, og før de Tilstedeværende — han selv iberegnet — vidste deraf, havde den forventningsfulde og festlige Stemning grebet ham som en Beruselse. Og henrevet af sit eget Væsens Erobringsdrift og af sine egne Ords Magt over Sindene, befandt han sig snart »paa Tribunen« — hvor lille end Publikum var og hvor ligegyldig Successen. Det var for ham som for den sceniske Kunstner Aflastningen eller Udløsningen, der var Maalet — »Spillet« var kun Midlet, Stimulansen, der gav Øjeblikket Farve, Duft, Lys, Liv.

Han nød disse Øjeblikke, hvor han i sine Venners Kres, med sit Væsens Blanding af Verdenssmerte og Barnlighed, kunde hengive sig fuldt og helt uden at risikere Misforstaaelse. Kun Mennesker uden komisk Sans for det Menneskelige kunde forarges over »Usurpatoren«, der hensynsløst lagde Beslag paa det forsamlede Publikum og som en fordringsfuld Aktør halede Successen i Land — navnlig naar der i Farvandet var en anden Berømthed, der kunde gøre ham Rangen stridig.«

I det daglige Liv var Brandes beskedent anlagt, satte nødig andre i Udgift — og kom han uanmeldt paa Besøg hos en Bekendt var det altid med Forsikringen om, at han *havde* spist, og det eneste, man kunde faa ham til at nyde, var da et Glas Vin — ryge gjorde Brandes aldrig; maadeholden var han, ikke mindst fordi næsten hver Dag var en Arbejdsdag for ham. Og dog synes Snakken at have været ude efter ham paa dette Punkt, thi i Nathansens Bog (S. 193—94) læses:

»Til Underretning for de moralske forargede Afholdsmænd, der yndede at fremstille ham som en epikuræisk Lucullus (Fraadser), tjener, at hans daglige Frokost — der svarede til Invitationernes sædvanlige Omkvæd: »De træffer mig ved mit tarvelige Frokostbord Kl. 1« — bestod af Brød, Smør, noget afskaaret Kød eller et Kyllingeben fra Gaardsdagens Middag og et Stykke Ost. Dertil Kaffe og et lille Glas god Konjak. ... Til Middagen, der var af ligesaa beskedne Dimensioner, drak han et Glas Rødvin ... han havde ingen Sans eller Smag for Mad, nød kun lidt, havde hverken Lyst eller Tid dertil.«

Ogsaa Brandes Lejlighed vidnede om spartanske Vaner; Fru Rung skildrer hans Arbejdsværelse, som det var i hans Lejlighed fra hans sidste 16—17 Leveaar paa Strandboulevarden 27, saaledes: enkelt, næsten fattigt møbleret; et Skrivebord fra hans Studentertid — nu altfor lille til de vældige Bunker af Bøger og Blade — et Par Stole, en

Divan og et simpelt Fyrretræsbord bugnende under Stabler af Tidskrifter i vildt Kaos. En Spisestue med seks Stole og et Et-Fags Soveværelse kom dertil — og saa naturligtvis Bogroler næsten overalt, hvor saadanne kunde anbringes.

Vi har nu set Glimt af Brandes som Selskabsmand og berørt hans daglige Vaner — og en og anden har maaske i Tankerne en Forestilling om Brandes som en lærd, men sær gammel Herre, alt andet end morsom for Folk, der ikke lige kunde følge med i hans Tankegang og Interesser. De bør læse nedenstaaende lille Fortælling af Fru Rung, som i sin Bog bl. a. skildrer hans Forhold til en lille tysk Fieriedreng paa otte Aar, som hun havde boende en Sommer kort efter Verdenskrigen. Brandes var til Stede ved hans Ankomst, hvor Drengen forknyt gemte Hovedet bag Chokoladekoppen.

»Ved smaa dagligdags Spørgsmaal, smaa muntre Drillerier og ved den usigelige Mildhed, der kunde være i hans Væsen, lokkede G. B. Drengens Humør frem, overvandt hans Skyhed og sendte ham sluttelig i Seng som en leende og tillidsfuld lille Fyr. Drengen var ualmindelig opvakt, spørgelysten og lærelysten, og Brandes blev aldrig træt af at svare paa ethvert fornuftigt Spørgsmaal. De førte lange Samtaler sammen...

Efter Brandes' Ønske spiste vi alle Maaltider i Haven i et overdækket Lysthus, medens store Flokke af Spurve hoppede omkring og ventede paa Brødsmuler. En Morgen da jeg kom ned, hørte jeg ude fra Haven et ualmindeligt larmende Halløj fra Spurvene, medens G. B. og Drengen leende skændtes inde i Havestuen. Jeg saa nu, at ude i Lysthuset, hvor Kaffeboardet var dækket, var Husets store, graa Kat sprunget op paa Bordet og labede af alle Kræfter Fløden i sig, medens Spurvene skandaliserede larmede op. Drengen vilde jage Katten væk, men G. B. holdt ham tilbage, han morede sig over Optrinnet.

»Den drikker jo al vor Fløde«, sagde Drengen indigneret. G. B. lo. »Vi faar nok noget andet.« »Men hvad tror du Tante siger?« blev Drengen ved. »Vi siger, at det er mig som har drukket den,« foreslog G. B., og dette kunde Drengen ikke modstaa. Ingen af dem havde set mig i den anden Stue og nu opførte de en hel lille Komedie, medens de som to uartige Skoledrenge blinkede til hinanden og puffede hinanden i Siden med Albuerne, indtil G. B. under Drengens vilde Henrykkelseshyl gengav Scenen med Katten, idet han krummede Armene paa Bordet, højede sig over Kanden og selv gav sig til at labe af Fløden. Drengen hvinede af Morskab og G. B. lo, saa Taarerne trillede.«¹⁾

¹⁾ Gertrud Rung: »Georg Brandes i Breve og Samvær«, S. 189—90.

Brandes yndede ikke at blive tituleret Professor — »Dr. Brandes« var det almindeligst anvendte, Venner kunde tillade sig at benytte hans Signatur G. B. som Tiltaleform.

Hjælpsom kunde han være under mange Former, f. Eks. naar han uden Hensyn til Meningen paa højere Steder talte de undertrykte Folks Sag. I »Dansk Forfatter-Tidende«s Februarnummer 1919 stod som Indledning til en Brandes-Tegning af Skuespilleren og Tegneren Valdemar Møller et andet lille Træk om den Side af Brandes' Væsen:

»En ung, nødlidende Digter var kørt fast i økonomisk Henseende; men det var hverken en Redaktør, Forlægger eller Teaterdirektør, der hjalp ham over det døde Punkt, som desværre altfor mange Forfattere kender af personlig Erfaring. Nej — den yngste af alle Skribenter traadte til.

Georg Brandes kunde i en Avis have skrevet 10 Linier — med sit Navn under — og opfordret til en Indsamling, og for Brandes' Skyld vilde et Par Tusinde Kroner hurtigt være indsamlet. Georg Brandes var sluppet lettest og billigst paa den Maade; men Georg Brandes ønskede overhovedet ikke at *slippe* fra noget, og først og fremmest ønskede han at hjælpe *fuldtud*. Det skulde ikke være nogen Almisser, og der skulde ikke akkorderes — den unge Mand skulde have Fred et Aarstid; 5000 maatte derfor været det mindste Beløb, der skaffedes til Veje.

Ud fra disse Betragtninger fandt Georg Brandes paa sin Reol et saare værdifuldt Original-Manuskript, udbød det til Salg for 5000 Kroner, og Manuskriptet blev solgt og Digteren hjulpet.«

Falder Talen paa »det Smaa« ved Brandes, maa det især blive hans irritable og let saarbare Sindelag som falder i Øjnene; det skaffede ham mange Fjender. Med et Citat af Pastor Albert Schack, taler Alfred Ipsen i sin Bog om det at kunne hæve sig

»til den rolige og ædle Overlegenhed, som findes hos den, der inderst inde er uafhængig af Menneskers Meninger og Verdens Dom, fordi han er vant til at staa for en højere Instans, en Følelse, som Grundtvig har udtrykt med Hensyn paa den sande Kristen saaledes, at han »ser fra det høje ned — med *Smil* paa Verdens Uselshed — med Trøst paa Jordens Møje.«

»Dette *Smil*«, fortsætter Ipsen, »er noget af det, man dybest har savnet hos Brandes. Det viser, at han, saa rig en Begavelse han ogsaa er, dog ikke er nogen stor Mand. Han har i en vis Forstand taget for alvorligt paa Tilværelsen, *fordi* han i en anden Forstand ikke har taget den alvorligt nok. Han har ikke formaaet at hæve sig til den Livs-Humor, som ikke blot Kristne, men ogsaa Filosofer har formaaet at hæve sig til, f. Eks. Sokrates i sin Dødsstund. ...«¹⁾

¹⁾ Alfr. Ipsen: »Georg Brandes« III, S. 181.

Selv hævder Brandes i »Levned«: »Tudede der en Storm foroven i mit Sind, var der dog altid en vis vellydende Samklang paa Bunden. I Kjøbenhavn — fortæller Brandes videre — havde en Dag en meget alvorlig gammel Kristen sagt til mig: »At de Mennesker, som skriver saadan imod Dem, dog ikke betænker, hvilken Bitterhed og hvilket Had de avler i en ung Mands Sind, som faar en saadan Behandling. Han maa jo føle sig som et Umenneske og blive det. Jeg undser mig og skammer mig, naar jeg maa opleve, at al den Ondskab faar Luft i Kristendommens Navn.«

Hans Bekymring var overflødig; jeg kunde aldrig gaa op i Bitterhed eller Surhed. Selv naar det var, som skulde jeg kvæles af Menneskeforagt, som slog dens Bølger sammen over mig — og den Tilstand kendte og kender jeg — vedblev jeg at have Følelsen af Kosmos, en Skønhedsverden.¹⁾

En Slags indirekte Selvkarakteristik kan man maaske benævne det Citat, som Brandes nævner i sin mest personligt prægede »Heltebog«, Shakespeare-Biografien, hvor han anfører en Passus af Garnetts Shakespeare-Bog, »fordi den paa en mærkværdig Maade passer ind i den Grundopfattelse af Shakespeare's Udviklingsgang, som er fremstilt i dette Skrift:«

»At denne Don Quichote-agtige Højde af Storsind ikke overrasker hos Prospero, det røber, hvor dybt nede i Shakespeare's egen Natur hans Væsen grunder. Stykket (Stormen) viser os bedre end noget andet, hvad Livets Disciplin havde gjort ud af Shakespeare ved 50-Aars Alderen.

Bevidst Overlegenhed, uplettet af Hovmod, livlig Foragt for det Middelmaadige og Lave, Overbærenhed, hvori Foragt indtræder for en meget betydelig Part, Sindsklarhed, der udelukker lidenskabelig Kjærlighed, men ingenlunde Ømhed, Intelligens, som rager op over Moraliteten, dog uden paa nogen Maade at formindske eller fordærve den: det er de aandelige Træk hos ham, i hvis Udvikling Verdensmanden havde holdt Skridt med Digteren.« ...«

Som ung lod Brandes sig ikke i stærkere Grad berøre af de Angreb, der rettedes mod ham, svarede sjældent paa dem, medens han i de senere Aar ved forskellige Lejligheder lod en irriteret Snærren høre — mange vil mene, at Forbigaaelsen i Professorspørgsmaalet var den dybereliggende Aarsag, ligesom den tiltagende Aarelidelse sikkert ogsaa har spillet ind.

Henri Nathansen finder, at man i hvert Fald kan fremdrage Georg Brandes' Troskabsfølelse overfor Danmark som den røde Traad i hans

¹⁾ Levned II, S. 145.

Liv, andre vil hæfte sig ved samme Forfatters Karakteristik, naar denne skriver:

»Han blev med Tiden baade saarende og saarbar, miskendt og miskendende, udfordrende og mistænksom. Ethvert Angreb, selv det usleste og aabenlyst perfide, oprev ham. De idelige Stik, baade Naalestikkene og Pileskuddene, der berørte hans fremmede Afstamning og Natur, bibragte ham en Følelse af Uforenelighed og Uforbindelighed med Omgivelserne ... Han var og blev Danmarks ulykkelige Elsker.«¹⁾

I »Georg Brandes og hans Lærere« siger Professor Rubow (S. 42):

»Brandes' Livsopfattelse kan man vel ikke kalde Pessimisme, da han vedkender sig den Mening, at man lige saa lidt kan kalde denne Verden god eller slet som »blaa eller gul«. Men den er et Sortsyn, i hvis Mørke de fleste Foreteelser bliver graa; en ofte proklameret Mistillid til Menneskene, Mistro til al Moral og al Metafysik.«

Og med fast Haand placerer Rubow Georg Brandes, naar han i sin Nekrolog i »Litterære Studier«, efter en Omtale af de Aander, der gav hans hæftige Sjæl Næring, fortsætter:

»Denne Ild i Sjælen kunde stundom svide andre, men den er det, som lyser op i hans Værk; denne Heftighed kunde virke frastødende, men det er den, som gør, at man endnu rives med af hans Bøger. Derfor vil, naar med Tiden Virkningerne af hans Agitation og Lære har tabt sig, og naar man ikke længer kan tale om Tilslutning til og Modstand mod »Brandesianismen«, hans Værker endnu læses af dem, som bryder sig om Læsning.«

Om Georg Brandes' Privatliv er Oplysningerne sparsomme; lige meget hvor man i de trykte og tilgængelige Kilder søger, er det nærmest et forbigaaet Punkt. I »Levned« giver Brandes selv nogle enkelte Strejflys, som her skal søges samlet til et Billede (paa samme Maade som dette Hovedværk hidtil er gennemgaaet og vil findes anvendt i de følgende Kapitler af nærværende Bog) — selvom det her paa Forhaand maa indrømmes, at et *Helheds*billede ikke kan blive Resultatet.

I Afsnittet »Skole- og Studenteraar« er bl. a. nævnt en Barneforælskelse, der for et Tidsrum af syv Aar gjorde Brandes uimodtagelig for kvindelig Paavirkning; først under sit Pariser-Ophold i 1866, i Brandes' 24. Aar, gør det svage Køn atter sin Indflydelse gældende.

¹⁾ Nathansens Bog S. 317.

Den unge franske Sproglærerinde, som en Bekendt straks efter Ankomsten til Paris havde anbefalet Brandes, blev nemlig ret hurtigt forelsket i denne sin ældste Elev, hvis Smaaopmærksomheder den strengt opdragne unge Kvinde lagde mere i, end Hensigten var, hvad Brandes selv gjorde hende opmærksom paa; hun skyndte sig naturligvis at svare, at hun end ikke i sine Tanker havde »stillet nogen Fordring«, hvorpaa Brandes gaar hen og forelsker sig hæftigt i en ung spansk Brasilianerinde paa tyve Aar.

Denne nye Fase i Brandes' erotiske Liv skildrer han selv i følgende Udtryk:

»Min Følelse var dog langt mere Beundring end Elskov eller Attraa. Jeg begærede hende egentlig ikke. Aldrig følte jeg mig stillet ganske i Jævnhøjde med hende, end ikke naar hun gjorde stærke Tilnærmelser til mig. Jeg glædede mig over hende som over noget Fuldent, og der var over hende det rige og fremmede Farveskær, som Kolibrierne i mit Barnekammer havde havt. Hun foruroligede mig sjældent; men jeg sagde mig, at hvis jeg nu rejste, vilde jeg efter al Sandsynlighed aldrig mere faa hende at se, da hendes Fader ad Aare vilde tage hende til sig til Brasilien eller Madrid, og da forekom det mig undertiden, som om jeg for bestandig rejste fra min Lykke. Tit bad hun mig i saadanne Udtryk og med saadant Udtryk om at blive, at jeg hverken vidste ud eller ind. Og hun opfyldte mig da som det dronninglige Væsen, hun var.«¹⁾

Brandes tilføjer: »En dansk Digter havde kaldt Sydens skønne Kvinder »Store Glimmerblomster uden Duft«. Var hun en saadan stor Glimmerblomst?«

Samtidig finder Brandes dog »et svagt Element af Erotik« i sit Forhold til sin lille Sproglærerinde, Frøken Louise, der var begyndt at grue for Afrejsens Time; efter Hjemkomsten til Danmark indleder de da ogsaa en livlig Brevveksling — alt medens den unge Spanierindes straalende Skikkelse beholder sin Plads i hans Indre, og Brandes selv træder dermed ind i, hvad han kalder »den sværmende Attraas Livsafsnit, hvor Synet af kvindelig Skønhed eller Ynde øjeblikkeligt hensætter Ynglingen i en let Elskovsrus«. Og saa fortsætter han lidt længere fremme i »Levned«, S. 210:

»Dog midt under denne ungdommelige Længsel mod det andet Køn med dens Dirren i Følelser af ubestemt Art, blev mit Sind som med et Ryk samlet om det dybeste, tidligere Indtryk, det af

¹⁾ Levned I, S. 200.

den unge Spanierindes Dejlighed og overlegne Person. Breve fra Paris gennemkrydsede mit Sind som Dampere en Indsø, fik det til at skumme højt og bølge stærkt, efterlod lange Kølvanndsstriber. Ikke at hun selv sendte Brev, men hendes italienske Venner og Veninder skrev paa hendes Vegne, tilsyneladende i hendes Navn, beklagede i stærke Udtryk min urimelige Bortrejse, ønskede og krævede min Tilbagevenden, skildrede hendes Savn, undertiden hendes Vrede.«

Og den arme Yngling ender i Højsommeren 1867 med at føle sig besat af den Tanke, at han bør gifte sig med hende! Omsider bortvejres Fantasteriet, efterladende den Del af hans Sjøeleliv, der grænsede op til det andet Køn, som en dybt opløjet Mark, fyldt af den ene Trang og Tanke: Hvor trænger jeg til et Hjerte.

Brandes betroede sig til en ganske ung og meget smuk Enke i sin danske Bekendtskabskreds; hun bragte den unge Mand tilbage til Virkeligheden, gengav ham Troen paa hans Fremtidsopgaver og — endte med at forelske sig i ham »med en Lidenskab, der lo af Hensyn«. Brandes staar dermed for første Gang i sit Liv overfor, hvad han selv kalder »en levende erotisk Virkelighed — elsker for første Gang som en Mand.«

Og samtidig optages hans Tanker af endnu en Kvinde, dog paa helt forskellig Maade:

»Livsforhold gjorde, at jeg blev indviet i ulykkelige og oprørende huslige Forhold, som de raadede i et velhavende Hus, hvor jeg jævnligt blev indbudt og hvor for fjernere Staaendes Blik alle Betingelser for huslig Lykke var tilstede. Hun skænkede mig sin Fortrolighed, lod mig faa det fulde Indblik i hendes Livs Forpinthed og anmodede om min Hjælp til Erobringen af sin Frihed.«¹⁾

Inspiration kom Brandes ikke til at mangle i disse Aar — det sidstnævnte Forhold blev endda direkte Aarsag til Udgivelsen af en Bog, nemlig Oversættelsen af Stuart Mills Bog »Kvindernes Underkuelse.«

1875 forelskede Brandes sig i den tyske Professor, Forfatteren Adolf Strodtmanns da 28-aarige Hustru Henny, Skilsmisse fulgte Aaret efter, og den 29. Juli 1876 indgik Brandes Ægteskab med Fru Strodtmann.

¹⁾ Levned I, S. 215—18.

Enkelthederne, der belyser disse Begivenheders Opstaaen og Udvikling til en vigtig Fase i Georg Brandes' Liv, har hidtil været ret ukendte, men offentliggjordes i »Politiken«s Magasin 6. Oktober 1935, belyst ved en interessant Brevveksling. Hertil sluttete sig i de følgende fire Numre af »Magasinet« (sidste Nr. udkom 3. November) Fru Brandes' efterladte private Optegnelser betitlet »Lyse Minder«, der blandt andet fortæller om Parrets Modtagelse i det Brandes'ske Hjem 1876, den derpaa følgende Foredragsrejse til Skandinavien, Bryllupsrejsen til Italien, Bosættelsen først i Berlin, siden i København og det hertil knyttede Selskabsliv samt nærmere Omgangskreds.

Det vilde paa dette Sted være naturligt at give et Rids af de Data, der knytter sig til Brandes' Ægteskab og hans Hustru:

Gerda Brandes blev født i Neindorff i Hannover den 7. Juli 1847 som Datter af Toldkontrollør H. L. Steinhoff — og var altsaa godt fem Aar yngre end Brandes. 9 Aar gammel mistede hun sin Far og kom fire Aar senere i Pension i Byen Stade, hvor Henriette — som hun var døbt — besøgte den højere Døtreskole og blev konfirmeret; det kneb selvfølgelig Moderen at klare baade Henriettes og de øvrige Børns Uddannelse, saa det betragtedes sikkert nærmest som en Lykke, da den ca. 18 Aar ældre Forfatter Adolf Strodtmann i 1866 indgik Ægteskab med den 19-aarige, ganske uerfarne unge Pige. Strodtmann, der var Enkemand, havde et ret svagt Helbred, saa Brandes' senere Hustru levede her — som hun selv skriver — »i enhver Betydning som en *Datter* i hans Hus.«

1871 opsøgte Strodtmann Brandes i København for at søge at opnaa Tilladelse til at oversætte og udgive hans Værker paa Tysk; Strodtmann var foruden som Digter kendt som Udgiver af Heinrich Heines Værker, saa de to Mænd blev hurtigt Venner, og Brandes besøgte ham ofte i hans Hjem i Steglitz, en Forstad til Berlin, og lærte her ogsaa Hustruen at kende. Den 12. Juli 1875 afsendte Brandes følgende Brev til Strodtmann fra København:

Kære Strodtmann!

I Deres sidste elskværdige Brev udtalte De igen Ønsket om, at jeg i Sommer skulde tilbringe en længere Tid hos Dem i Steglitz.

Jeg skriver i Dag til Dem for at sige Dem, at jeg næppe kan komme i Sommer, og at det overhovedet vil være mig vanskeligt nogen Sinde mere at bo som Gæst i Deres Hus. Det falder mig svært at skrive dette til Dem og især at meddele Dem Grunden; men det maa siges, og ligesaa godt nu som senere. Følelser, som

jeg ikke selv er Herre over, og som aldrig i mindste Maade er blevet opmuntrede af den Dame, som disse gælder, er Skyld i, at jeg ikke godt mere kan bo under samme Tag med hende i Deres Hus. Jeg føler mig ulykkelig her i København, fordi jeg ikke ser denne Dame, men jeg føler mig i Steglitz endnu mere ulykkelig, fordi jeg der ser hende daglig, som en andens Kone. Jeg har længe følt Kimen til denne Kærlighed i mig, jeg har prøvet paa at udrydde den og at bekæmpe denne Følelse. Men Kampen er ikke lykkedes for mig. Kvælende Mismod er blevet den eneste Følge, og i Vinter den sørgeligste Mangel paa aandelig Arbejdslyst.

Nu da jeg hverken kan eller vil hemmeligholde det længere; siger jeg Dem frit og aabent, hvordan jeg er til Mode.

Denne Følelse har maaske kun taget til i Styrke, fordi jeg under mit længere Ophold i Deres Hus, hvor den fremmede ufrivilligt bliver Vidne til meget, som ikke bliver hemmeligholdt over for ham, tror at have iagttaget, at De selv i Deres Forhold føler Dem utilfredsstillet og ikke lykkelig — (langtfra saa lykkelig, som De kunde være blevet i et lykkeligt Ægteskab). Kun disse formentlige Iagttagelser giver derfor ogsaa mit Skriftemaal en Mening. Forsøg paa at tilintetgøre en andens Lykke vilde aldrig kunne falde mig ind. Men det er ofte i mine sørgmodige Grublerier faldet mig ind, at min Lykke ikke behøvede at være afhængig af Deres Ulykke, fordi modsat min Ulykke aldeles ikke er betinget af Deres Lykke.

De har altid vist mig et saa sandt Venskab, at det vilde være mig uendelig smertefuldt at gribe fjendtligt ind i Deres Liv. Jeg kan ikke lade være med at haabe, at det ikke behøver at blive Tilfældet.

Tillidsfuldt lægger jeg min Hemmelighed i Deres Hænder. En Mand med en mindre ædel og prøvet Karakter, en mindre fordomsfri og dannet Mand, vilde ingen gaa saa aabent til Værks overfor. Jeg ved, hvor megen Smerte det Brev i alle Tilfælde maa berede Dem, jeg føler det paa mig selv. Men De er for mandig til at føle uretfærdig Harme eller til at rejse uretfærdige Anklager.

Jeg beder Dem alvorligt om at brænde dette Brev, og jeg overlader det ganske til Deres Skøn, om De vil give Fru Strodtmann Meddelelse om dets Indhold.

Deres ærbødige

Georg Brandes.

Strodtmanns Svar til Brandes lød:

Steglitz, den 20. Juli 1875.

Kære Brandes!

Her det aabenhjertige Svar paa Deres aabenhjertige Brev. Naturligvis følte jeg mig forpligtet til straks at give H. (Henny Strodtmann) Meddelelse derom og at lægge Afgørelsen paa den venskabeligste og mest ubundne Maade i hendes Hænder.

Hun modtog med oprigtig Taknemmelighed den fuldkomne Frihed, som jeg tilbagegav hende, og hun vil, kun følgende sit Hjerte og sin Vilje, tage en Beslutning.

Men kære Ven, De maa kunne begribe, at, hvor det drejer sig om 3 Menneskers Livsskæbne, som alle tre — lad os tilstaa det — dog tilhører den bedre Del af Menneskeheden, og af hvilke de to i Aarevis har delt Glæde og Sorg — De maa kunne begribe, at Afgørelsen sandelig ikke kan blive let for et stakkels godt Menneskebarn, der i de sidste Aar er blevet pint af den smerteligste Uklarhed over sine egne Følelser, nu da den alvorlige Krise fremtvinger en Afslutning.

Jeg kender jo H. længere og bedre end De — jeg beder Dem altsaa tro mig, at jeg trods et tungt Hjerte holder det for rigtigst og nødvendigt, at dømme efter hendes hele Væsen og Karakter og efter hendes egen faste Overbevisning, *at lade hende have Tid*, førend hun en Gang for alle tager en Beslutning, for at hun ikke bagefter skal fortryde, og at hun ikke skal give den ene eller den anden et halvt, delt, barnligt uklart Hjerte.

Det er for os begge, som elsker hende, og som jeg antager lige oprigtigt og lidenskabeligt, jo sørgeligt nok at maatte forblive i Uvished endnu i Maaneder.

Men lad os nu som de ældre og mere erfarne paatage os enhver Smerte, for at *hun*, hvis Lykke skal være det højeste for os begge, kan gøre, hvad der efter hendes inderste Natur er uundgaaeligt.

Der gives mange Grunde, som det i det mindste synes hende umulig ikke at tage i Betragtning uden at saare paatagne Venkabsforpligtelser, mod straks at forlade Huset (nærstaaende Venners Børn er i Forældrenes Fraværelse til Slutningen af September ene og alene betroet til vor Omsorg), men jeg rejser om godt 8 Dage op i Bjergene.

H. bliver saa alene her, hvor hun ordner alt, og ved min Hjemkomst tager *hun* saa i Begyndelsen af September til et Badested eller i Bjergene, eller hvorhen hun ellers vil. I al den Tid maa — saaledes ønsker hun det — ingen af os gøre sig Haab om, at hun skal bestemme sig for ham; men saa snart hun saa i Fred er kommet til Klarhed, skal hendes Hjerte og Samvittighed sige os, hvem hun vælger, og hvem hun med venlig forsonet Sind sender Afskedshilsnen.

Lad mig haabe, kære Brandes, at De og jeg, hvorledes end Udfaldet maa blive, stadig vil bevare et trofast og hjerteligt Venkab. Jeg tror, vi tør og kan det.

Deres Brev er i H.s Besiddelse. Send hende ogsaa mit tilbage! Jeg kunde sikkert rolig *tal*e om alt dette med Dem, men alt, hvad der angik mit Forhold til H. var mig steds for helligt, til at jeg, selv over for Dem, kunne *skrive* udførligt derom.

Med venlig Hilsen Deres

A. Strodtmann.

Henny Strodtmann stod fast ved sit Ønske om Skilsmisse, og den 15. Marts indtraf saa denne; faa Dage efter giftede Strodtmann sig igen, hvorimod Brandes havde en Del Genvordigheder, inden det lykkedes ham at fremskaffe en nødvendig Dispensation fra tysk Lovgivning, der skulde til for at han kunde blive gift samme Aar.

Brylluppet fejredes i Berlin 29. Juli 1876; Politikeren, Dr. Löwe, som Fru Brandes havde lært at kende blandt mange andre af Tysklands betydende Personligheder i sin første Mands Hjem, var hendes Forlover, medens Brandes selv var ledsaget af sin Ven Moritz Lazarus.

Disse to Mænd og deres Hustruer hjalp ofte det unge Par — som de havde gjort det tilforn; allerede først paa Aaret 1876 tilskrev Brandes Lazarus et Brev, hvori blandt andet stod:

»Nu har jeg besluttet, saa svært det ogsaa i mangen Henseende kan blive, til Efteraaret at rejse til Tyskland og foreløbig blive der saa længe, indtil jeg har skaffet mig saa mange litterære Forbindelser, at jeg kan føre en uafhængig Tilværelse. Jeg ved kun alt for godt, at det altid er svært at leve af sin Pen. Men da jeg ikke vil ophøre at skrive Dansk, saa længe jeg kan, haaber jeg, naar jeg først lærer mig at skrive ordentlig Tysk, at kunne fordoble mine Indtægtskilder. Foreløbig vil jeg nu i nogle Aar sætte alt ind paa at lære Tysk, og jeg tænker paa at slaa mig ned i Berlin.«

Hurtigt og let gik det ingenlunde. Antagelig har Fru Brandes været sin Mand en god Støtte ved Tilegnelsen af det Tyske — det første Aarstid førte de en omflakkende Tilværelse, hvor deres bedste Tilholdssted, efter hvad Brandes oplyser i »Levned«, har været Dr. Wilhelm Løwes Hus i Berlin. Han og hans Frue var dem en Tid lang næsten i Forældres Sted.

Nogle Maaneder efter træffer man dem paa Hotel i København, hvor Brandes udarbejder en Række Foredrag om Søren Kierkegaard, som først holdes i København, derefter i Stockholm, hvor Hr. og Fru Brandes føler sig særdeles veltilpas og bliver budt en Del ud i forskellige ansete Familier, og tilsidst i Norge. Sinkede af en forrygende Snestorm naar de først København igen efter Jul, tager atter ind paa Hotel, hvor Brandes i de følgende tre Maaneder er optaget af Udgivelsen af de to Bøger »Danske Digtere« og »Søren Kierkegaard«.

I Begyndelsen af April rejser de derpaa udenlands, gør Ophold i Berlin hos Dr. Løwes, i Wien hos den østrigske Skuespiller Josef Lewinsky, hvis Hus ogsaa stod Brandes aabent — og derfra drog de til

Italien, som Brandes vilde vise sin Hustru. I Løbet af Sommeren ordnede Brandes alt til det endelige Opbrud fra Danmark, og i Oktober 1877 tog man fast Bopæl i Berlin. Her fødtes den 17. Januar 1879 deres første Barn, Datteren Edith, og Aaret efter endnu en lille Pige, Astrid. Om Georg Brandes' Glæde og Stolthed over disse to velbegavede og kønne Børn findes adskillige Vidnesbyrd i sidste Bind af hans Levnedsbeskrivelse, særlig S. 278—283, der stammer fra 1890.

Brandes fortæller her bl. a., at han nogle Dage tog over til det Sted i Sverige, hvor de var paa Ferie for at se, hvorledes de trivedes:

Det var en Fornøjelse at iagttage deres Holdning, rank og flink som den var. Begge havde den mest levende Stedsans, og jeg havde min Morskab af at se dem vandrende ad Vejene, stigende med Barndommens Gratie op ad Kullen, findende Vej overalt.

Der var en tydelig Forskel, næsten en Modsætning mellem de to Børn. Den ældre slank, sart, kvindelig, frygtsom overfor Farer, bestandigt omhæget og i de spæde Aar meget blød af Sind; den lidt yngre fastere bygget, djærvere anlagt, fuld af uforudsete og skelmske Indfald, modig og kamplysten som en Dreng, altid slagfærdig, ogsaa aandeligt, derfor aldrig i Forlegenhed for Svar.

Den yngste var sund og rask som sjældent et Barn. Hun havde smukke Øjne og friske Farver, kunde synge, før hun kunde tale, var altid lystig og pudsig.«

Uden Tvivl sin Fars Øjesten. Noget af det mest gribende i Brandes Levned, det mest personligt udførte af alle Bidrag til hans Privatliv, er da ogsaa Beretningen om denne lille tiaarige Piges Sygdom og Død i 1890, en Sorg, der efterlod Brandes som lammet, med en Følelse af at alt Liv Maaneder igennem stod stille i ham.

Den 15. November fik hun Difteritis, kom straks under omhyggelig Behandling, medens den anden lille Søster sendtes ud af Huset; den 18. havde Ondet bredt sig nedad mod Struben, en Lægeautoritet blev tilkaldt, Sygeplejerske antaget, men Dagen efter var alt Haab ude, Lungen var angrebet, og Lægen maatte afsige Dødsdommen:

»Slaget ramte overvældende; først naturligvis Barnets Moder; saa dets Fader; saa dets Søster. Jeg mødte min Moder med den lille Edith ved Haanden paa Kongens Nytorv og sagde dem, at alt Haab var ude. Den Lille brast i Graad; jeg kan aldrig glemme Synet af hendes lille tynde Ryg i en lang graatærnet Barnefrakke, som den krummede sig, da hun gik hulkende. Jeg følte det, som om et Afsnit af mit Liv var til Ende ...«¹⁾

¹⁾ Levned III, S. 297.

Her følger et Par Sider med stærkt personlige Smaatræk og Minder fra denne, antagelig den tristeste Dag i Brandes' Liv. Senere fortsætter Brandes:

»Hun skulde begraves d. 25. November, paa den Ulykkesdag, hvor lige fra min spædeste Barndom ved en Tilfældighed saa meget Ondt havde ramt mig. Tyve Aar forinden havde jeg i Rom den Dag ligget, opgivet af Lægen. Netop fem Aar forinden havde paa den Dag en Ulykke truffet mig, hvis Følger jeg endnu fornam. Nu skulde jeg paa den lægge min Datter i Jorden.

24. November om Natten sad jeg i mit øde, triste Hjem, mens Vinden hylede afskyeligt omkring Hjørnet. ... Under en afskyelig, raa Østenvind, der gik til Marv og Ben, blev hun sænket i Jorden. Præstens Tale var oprørende, nærmest rettet imod mig, desuden stupid: han betonede atter og atter, at det tiaarige Barn var Synderinde. Han misbrugte det Overtag, som det gav ham, at jeg af velovervejede Grunde havde ladet den lille Pige døbe; jeg havde gjort hvad jeg kunde for at skaane hende for Vanskeligheder i det paa Vanskeligheder forud tilstrækkeligt rige Jordeliv. Min Foragt for ham, som var stum, var ikke svagere for det, men slugtes af Kvalen. Venners Deltagelse gjorde desuden godt.«

Søsteren, Fru Edith Philipp, skrev i Anledning af Kaj Munks Skuespil »I Brændingen« i »Politiken« d. 21. Marts 1937 et Indlæg om »Georg Brandes som Fader«, hvori hun ogsaa omtaler ovennævnte Begravelse, hvor Provst Fenger skældte Brandes »Hæder og Ære fra for hans frisindede Tankers Skyld«; og hun fortsætter:

»Dagen efter løb han op til min fortvivlede Mor og bad hende grædende om Forladelse — det sidste var privat — det første var offentligt. Dog alle Præster er ikke ens. Min Far havde flere Venner, som var Præster, blandt dem især Pastor Blaumüller, som ogsaa viede mig.

Skønt jeg efter min Søsters Død blev dobbelt forkælet, har jeg aldrig ejet en Cykle eller haft Tobak i min Mund, da det var Emanicipation. Far bad mig om aldrig at klippe mit eller senere min Datters Haar kort, da det var ukvindeligt.«

Fru Philipp slutter med at citere af et af Faderens Foredrag:

»Hvad man bringer ind i sin Hustrus og sine Børns Dagligstue, maa først sigtes 3 Gange.«

Med Datterens Begravelse hører Bidragene fra »Levned« op — de nærmest følgende Oplysninger stammer fra en Artikel i »Nationaltidende« af Haagen Falkenfleth Dagen efter Brandes' Død; her nævnes hans næstsidste Hjemsted paa Hjørnet af Havnegade og Nyhavn:

»Kom man derop paa Besøg, blev man modtaget af hans Hustru, Fru Gerda Brandes, og hans Datter, Frøken Edith, i den hyggelige Dagligstue med de gammeldags, røde, silkebetrukne Møbler og med Malerierne, som var Gaver fra de Kunstner-Venner, der havde malet dem: Krøyer, Achen og Anna og Michael Ancher. Paa en Bogreol stod en Buste af Brandes, udført af Max Klinger, som havde givet den en beundrende og taknemmelig Indskrift paa Soklen. De to Damer vogtede Husets Stilhed og Fred.

— De husker nok!! blev der sagt, idet de smilende gjorde betydningsfulde Tegn til, at man skulde tale sagte. Og saa hviskede man — men det varede som Regel ikke længe, før man glemte det, og som en Løve viste Brandes sig i Fløjddøren, der blev slaet op inde fra hans Arbejdsværelse. Den vældige Manke stod næsten ret i Vejret, Øjnene skød Lyn, Munden var fortrukket af Vrede, Fredsforstyrrelserne skælvede — men det varede aldrig mere end nogle Sekunder.

Georg Brandes var saa selskabelig en Natur, at han altid smeltede, naar han fik Gæster — det vil sige, naar de endelig var kommet ind i Huset. For let tilgængelig var han ikke. Man maatte kende ham en rum Tid, før Adgangen aabnedes.

Hans Sind var som et skiftende Vejr, der kom og gik, uden synlige Aarsager. For det kunde ogsaa ske, at man huskede at tale sagte, at hviske, og saa viste han sig alligevel i Døren, men med et andet Udtryk. Det var venligt og mildt. Han missede med de anstrengte Øjne, som havde Tilbøjelighed til at løbe i Vand, og som var fjerne endnu. Tankerne var halvvejs i den Verden, han havde forladt inde ved Skrivebordet.

— Jeg syntes, jeg hørte unge Stemmer, sagde han, — jeg fik Lyst til at komme ind og tale lidt.

Ansigtet var lutter Godhed. Samtalen blev hurtig til Enetale. Han fortalte, og hvis man blot gjorde et lille Spørgsmaal hist og her, sprang han fra et Emne til et andet, saa ildfuldt og levende, som havde han en stor Tilhørerkreds foran sig. Det var Oplevelser, Indtryk fra Læsning, alt, hvad der fyldte ham, formet som Anekdoter med aandfulde og morsomme Pointer. Han for op fra sin Stol undertiden og fremstillede som en Skuespiller de Personer, han fortalte om. Han lo med, naar Tilhørerne morede sig, og han kunde være saa sprudlende, saa smittende i sit Vid og sin Latter, at der blev Feststemning i Stuen, hvor tre, fire Mennesker sad — indtil han, lige saa pludseligt, som han var kommet, rakte En Haanden, en kold, nervøs Haand, blev alvorlig og uden at sige Farvel forsvandt ind til sit Arbejde igen.

Der var ogsaa rige Festaftener i hans Hjem, med mange Gæster. ... Brandes havde paa Hjemmets store Aftener en saa stilfærdig, en saa fin og opmærksom Maade at behandle hver enkelt Gæst paa, at alle følte sig udmærkede af hans særlige Velvillie, naar de gik.

Baade i sit Hjem og paa Rejser var han overhængt af Mennesker, der ansøgte om de mærkværdigste Ting, som han ingen Indflydelse havde paa, og som han ikke havde det fjerneste Kendskab til.

Snart vilde man have Anbefalinger og snart Penge — snart skulde han skrive paa Hyldest-Adresser og snart paa Protester. Den ene Dag gjaldt det hele Nationers Befrielse, og den anden Dag drejede det sig om Hjemrejse-Penge til en undertrykt polsk Student eller kaukasisk Flygtning. Han var frygtelig upraktisk i Pengesager og hjalp mange flere, end han havde Raad til ... Nogle vilde have Penge, og andre vilde have Ros. »Jeg sidder her som Doktor for syge og saarede Forfængeligheder,« sagde han.«

Naar Talen er om Brandes' Privatliv, bør ogsaa Bertha Knudtzons Navn nævnes.

Om hende fortæller Gertrud Rung i sin Bog (S. 11—12):

»Den, der i mere end en Menneskealder stod Georg Brandes nærmest i ubrydeligt Venskab, var den fine og elskelige Bertha Knudtzon, den sjældne og renhjærtede Kvinde, der havde viet ham sit Liv, og hos hvem han havde sit egentlige Hjem. Brandes' Venner var hendes Venner, og hos hende samlede han de Mennesker, han ønskede at se. Hver Eftermiddag aflagde han hende et lille Besøg, og i fuld Tillid til hendes aldrig svigtende Venskab talte han til hende om sine personlige Sorger og Glæder.

... Hovedet med de fintskaarne Træk bar hun knejsende paa den ranke Hals. Der var Stolthed i hendes Holdning; gennem 33 Aar havde hun budt Ondskab og Sladder Trods, uknækket stod hun her (1910) i sin høje Alderdom med sit Sinds Fornemhed i Behold, æret og elsket af Georg Brandes' Venner.«

Nogle Aar efter Aarhundredskiftet flyttede Gerda og Georg Brandes fra hinanden, men iøvrigt skal ogsaa her den Tavshed respekteres, som af Slægten og de Samtidige er bevaret om denne Side af Brandes' Privatliv. Fru Brandes overlevede sin Mand, hvis Begravelse hun overværede — selv døde hun saa sent som i 1931.

Nathansen har i sin Bog om Brandes i Begyndelsen af femte Kapitel en Skildring af den ældre Brandes-Skikkelses Færden paa Gader og Stræder; saa godt som altid ene saa man ham:

»Han gik da hurtigt, halvt i Løb, støttet til den Holbergske Stok, mærket af den Aarebetændelse, der var hans trofaste Følgesvend gennem Aarene. Han strøg ilsomt langs Murene, med Hovedet sænket og den bløde Hat trykket dybt ned over Panden — men under den brede Skygge spejdede de vagtsomme Øjne, og opdagede han en Bekendt i Farvandet, slog han ned over ham som en

Falk over sit Bytte. Han var en af de ulykkelige Ensomme, der føler Ensomheden og derfor søger Selskab som en nødvendig Aflastning. ... I Kvarteret var hans Skikkelse kendt — naar Folk vendte sig, idet han gik forbi, udtrykte hans Ansigt blandede Følelser af Irritation og Tilfredshed.

Da han en Dag skraaede mig imøde, lyste hans Ansigt af skalkagtig Munterhed: »Nu har jeg naaet Berømmelsens Tinde, Drengene paa Gaden raaber efter mig: Goddag Geork! Just nu raabte en saadan efter mig: Goddag Bedstefar, det er længe siden vi har set dig! Ikke videre respektfuldt, men smigrende for Ryet.«

Rubow slutter den tidligere nævnte Brandes-Nekrolog med følgende Linjer, der ogsaa passende kan danne Afslutning her:

»Den store Kritiker, som altid saa rundhaandet øste sin Anerkendelse ud til dem han med megen Skønsomhed og af et godt Hjerte mente fortjente det, mødte i sit Fædreland ikke den Anerkendelse, der tilkom ham.

Han blev ganske vist overvurderet af Mange, hvis Ros ikke var ham værdig. Forfængelig som han var, vel ogsaa efter sin Natur trængende til mere Solskin end de Fleste, da han mer end alle Andre trodsede Mørke, Uvejre og Storm — tog han som H. C. Andersen uden Forskel mod Alt. Men netop fra Kritikken og Litteraturforskningen, som staar i uendelig Gæld til denne største og frodigste Inkarnation af den kritiske Aand Norden har set, blev der ham oftest kun tvungen og uvillig Anerkendelse til Del.«

Fester og andre Hædersbevisninger.

»Paa Hænder højt at bæres,
i Bomuld blødt at ligge,
det lærte mig dog ikke,
hvad bedst i Modgang læres,
hvad jeg har lært: at taale,
mit Tab med Ro at maale
og føle som de Kjække,
hvem intet Slag kan knække.«

(»Ungdomsvers«, S. 80).

Sovende er Georg Brandes ikke kommet til sine Laurbær — lægge sig til Hvile paa dem kunde aldrig falde ham ind, skønt han fik dem sent; men man kan ikke sige, han gennem sit lange Liv mødte ringe Anerkendelse, selvom den ikke altid var uden Forbehold.

Det saa mørkt ud, da han i 1877 maatte forlade Danmark efter talrige Skuffelser, men allerede til dette sit »Nederlag« kunde han føje nogen Virak:

Den 20. September fik Brandes som nævnt tilstillet en Adresse, der udtalte Paaskønnelse og Tak for hans Virksomhed, Anerkendelse for Mod, Fasthed og pletfri Uegennyttighed, dyb Beklagelse over, at saa sjældne Evner i et lille Land var blevet vraget — og Haab om snarlig Bedring af Forholdene; den var undertegnet af 45 ansete danske Mænd, hvoriblandt adskillige Universitetslærere. 14 Dage senere, da han havde holdt sin sidste Forelæsning inden Afrejsen, fejrede en Kres af Venner den Bortdragende ved et Afskedsmaaltid, hvortil Drachmann havde digtet Sangen, mens Julius Lange holdt Talen; heri omtalte han bl. a. Brandes som »den mest bebladartiklede og overpicede Mand indenfor Landets Grænser«.

Den første større Fest for Brandes blev ikke afholdt i Danmark, men i Tyskland, hvor han hurtig opnaede Anerkendelse, indførtes ved Hoffet og paa mange Felter indtog en fremskudt Post; det var ogsaa en Afskedsfest, men af langt større Format.

Som omtalt modtog Brandes i Sommeren 1882 det anonyme Tilbud om »privat Professorgage« paa 4000 Kr. i ti Aar og opgav dermed sin Udlændighed. Brandes modtog saa i Vinterens Løb Indbydelse til en Festbanket i Kaiserhofs store Sal i Berlin, hvor en udvalgt Forsamling paa noget over hundrede Personer, tyske Videnskabsmænd, Forfattere, Politikere og Kunstnere den 1. Februar 1883 hyldede ham. Der udbragtes fire officielle Skaaler, og man sang blandt andet et langt Festdigt, skrevet til Lejligheden af Forfatteren Paul Heyse.

Fire Uger senere holdtes der i København paa Hotel d'Angleterre en endnu større Modtagelsesfest, hvor den senere Overlæge, Prof. Tscherning holdt Hovedtalen; blandt flere andre talte desuden Hørup, medens Sophus Schandorph havde digtet en Sang.

Den største Fest, der vist har været holdt for Brandes, gik 1891 for sig i Koncertpalæet i København — Anledningen var Brandes' 25-Aars Jubilæum som Forfatter; der tegnede sig 560 Deltagere, men der har næppe været Plads til dem alle. I »Levned« skriver Brandes:

»Jeg var ikke barnlig nok til umiddelbart at betragte den mig tiltænkte Ære som en Triumf. Men den betydede altid i mit Hjemland en Station paa Vejen frem. Denne Fest var den fjortende af den Art, som jeg oplevede, og den tegnede til at blive den største. Men for mig var den nærmest et Arbejd med offentlig Optræden, som jeg af politiske og taktiske Grunde paatog mig, og om hvilket jeg blot ønskede, at det var vel overstaaet. ... Jeg var ganske klar over, at for mig var intet Afgørende opnaaet selv ved en storladet Hyldest i Øjeblikket. Jeg tog imod den med Tak uden at overvurdere den eller mig som dens Genstand. Det var et Øjeblik hvor alle, som bestandig eller længe havde villet mig vel, lagde deres Velvilje for Dagen. Men, som det gaar, stærkere Indtryk end Imødekommen fra nogen prøvet Ven gjorde ved denne Lejlighed den Holdning paa mig, som indtoges af to Mænd, der nylig havde været mine Modstandere. Det var Harald Høffding og Holger Drachmann.«¹⁾

Betydelig mere højstemt er et 2½ Sides Referat i Dagbladet »København«, som redigeredes af Johan Knudsen og Ove Rode. I Indledningen siges:

»En Fest, hvis Mage vor By ikke har set. Ved sin imponerende Masseudfoldelse sjældnen. Ved sin Stemnings Rigdom enestaaende. Dr. Brandes kan optegne denne Dag som sin største. Dansk Ungdom har hædret ham som sin første og kæreste Leder. Alt, hvad der duer i Norden, har hyldet ham som sin bedste Kæmper. Vi har

¹⁾ Levned III, S. 317—18.

tilsammen givet den danske Rektion et Ord med paa Vejen, som den sent vil glemme. Den største og smukkeste Sal i København fyldt til sidste Plads af et Selskab, som det samles maaske kun een Gang i en Menneskealder ...»

Redaktør Carl Behrens bød Velkommen, Peter Nansen overtog Dirigentposten; den første af de omdelte Sange var af Sophus Schandorph, Erik Skram holdt Festtalen, der gengaves efter Manuskript i »København«. Den næste Sang var Sophus Claussens, der efterfulgtes af Taler af Maleren Th. Niss, Professor Høffding samt af Hædersgæsten.

Brandes sluttede sin Tale med en Skaal for dansk Aandslivs Vækst, for en frodig Blomstring af dansk Videnskab, Kunst og Litteratur — og udbragte et: Danmark leve! En lystig Sang af Sganarel (Axel Henriques), en Tale af Studentersamfundets Formand Alfred Christensen og ca. 100 Telegrammers Oplæsning fulgte.

Tidspunktet for Fakkeltøget nærmer sig. Det udgaar Kl. 11 fra Nikolaj Kirke; i Spidsen Typograferne med et stort Banner med Billedet af Johan Gutenberg, derpaa fire og fire Ungdom af alle Samfundslag, Studenter, Arbejdere, Kunstnere, Handelsfolk o. s. v., bærende de halvtredje Hundrede tændte Fakler. Tøget gaar gennem Vingaardsstræde over Kongens Nytorv, ad Bredgade og ind i Palæets Gaard, der hurtig fyldes til Trængsel, medens de tilstødende Gader er sorte af Mennesker.

Paa Altanen staar Brandes, der hilses med dundrende Hurraraab; Forfatteren Oscar Madsens Fakkelsang kastes i Grams og afsynges, Oskar Johansen holder derpaa Fakkeltalen, Brandes takker: Tak for de Fakler. Lad dem flamme højt. Lad dem lyse vidt! Et nifoldigt Hurra — og de kastes i Baal.

Der sluttedes med et Sold, hvor bl. a. Morten Pontoppidan, Herman Trier, den svenske Grev Birger Mørner og Pianofortearbejder Holst talte; man sang atter en Vise af Sganarel, inden Festen hen paa Natten ebbede ud. Et af Versene lød, stadig med »København« som Kilde:

»Havde Brandes sin Fortid fortrudt,

kunde Kultusminister han være.

Jeg ved en, som har gjort Carriere,

han var rød, men fortrød resolut.

Blot man slukker den Ild, man har tændt,

hjælper til med at sprøjte paa Flammen,

værger Kirken og Tronen og — jamen,

det laa nu'nte for Brandes' Talent.«

Fem Aar til, den 3. November 1896, og der var gaaet 25 Aar, siden Brandes holdt sin første Forelæsning; saavel denne som 40-Aars Jubilæet fejredes paa forskellig Vis — 50-Aarsdagen i 1921 med endnu et Fakkeltog.

Men Brandes begyndte at blive ked af de mange officielle Fester; og da der i Anledning af den sig nærmende 70-Aars Fødselsdag paa-tænkte en Festlighed for ham paa Københavns Raadhus, ligesom Universitetets Rektor og Forfatterforeningens Formand i Forening vilde tage Initiativet til et Festmaaltid, afslog Brandes begge Dele med Tak og gav i »Historien om Sorteper og Skidtmands« Udtryk for den Foragt, han inderst inde nærede for slig *forsinket* Trang til Hyldest. Han slutter Artiklen med at minde om Indledningen til Goethes Leved: Hvad man i Ungdommen attraar, det opnaar man som gammel i fuldeste Maal.

Og Brandes tilføjer: Hvor har han Ret!

Faa er blevet tegnet og malet saa tit som Brandes; inden Resultaterne heraf nævnes, kunde der maaske være Grund til at omtale den »Uvilje«, han havde mod at se sit eget Kontrafej — og hvad han har sagt i den Anledning (i et tysk Forlagskatalog 1904):

»Jeg blev født for altfor længe siden i København. Jeg har tilbragt en ikke ringe Tid med at skrive og at tale, og forresten er min meste Tid gaaet med til at lade mig karrikere. Først litterært. Der er ikke et eneste Træk, der betegner Mennesket som udueligt, fordærvet eller lastefuldt, der ikke er blevet mig tillagt. Dernæst kunstnerisk.

Talrige Malere og Billedhuggere have i den smukke Hensigt at levere træffende lignende Billeder af mig frembragt de kosteligste Karrikaturer. Snart ligner jeg en Modermorder, snart en beruset svensk Bordtaler, snart en hængt Nihilist, snart en af Bugvid lidende Mefisto. Rørende er disse Billeder, naar Tegneren aldrig i sine Levedage har set mig og har maattet lade sig nøje med gamle Fotografier. Da bliver han virkelig skabende, og da faar hans ærlige Stræben og hans sure Slid mit haarde Hjerte til at smelte.«

Man skylder dansk Kunst at hidføje, at der dog synes at foreligge helt gode Resultater iblandt — saaledes vil flere af P. S. Krøyers Billeder forekomme mange umiddelbart tiltalende, særlig hans Maleri af Brandes ved Skrivebordet, ivrigt gestikulerende og med de spillende Ansigtstræk vendt direkte frem, fra 1900 — samt det to Aar senere

udførte, hvor han staar i Festdragt paa Katederet. Det første købtes i sin Tid paa en Auktion af en Privatmand, det andet findes paa Frederiksborg-Museet; et Brystbillede fra 1900 — ogsaa af Krøyer — ejedes af Michael Ancher, der selv i 1915 malede et saadant af Brandes til Portrætfrisen i Spisesalen paa Brøndums Hotel i Skagen.

Fra Brandes' Barndom kendes flere Tegninger, bl. a. fra 1845 af Constantin Hansen og 1847 af Geskel Saloman, hvortil kommer en Del Træsnit og Raderinger fra senere Aar og den meget kendte Tegning fra 1868 af Maleren Gotfred Rump. Et Maleri fra 1872 af Kr. Zahrtmann er i Privateje, medens det, Nordmanden Chr. Krohg i 1879 malede i Berlin, er blevet skænket til Skagens Museum af Ny Carlsbergfondet, som købte det 1935 af Fru Philipp; paa Katederet er Brandes foruden af Krøyer ogsaa malet af Julius Paulsen og H. Slott-Møller, det sidste er fra 1888 og findes paa Det kgl. Bibliotek, der som andetsteds nævnt har indrettet et særligt Brandes-Arkiv. Hertil er bl. a. ogsaa testamenteret et Brandes-Maleri, udført 1915 i Rørvig af Sven Schou, samt en Blyantstegning af Krøyer, begge tilhørende Fru Gertrud Rung.

Paa sine gamle Dage sad Brandes Model for August Tørsleff, hvis Maleri fra 1922 er i Ivar Berendsens Eje, men testamenteret Forfatterforeningen, medens Herman Vedel har malet det karakteristiske Knæstykke af ham, siddende med Armene hvilende paa Stoleryggen og Fingerspidserne mod hinanden, der nu findes ophængt paa Læsestuen i Studentergaarden paa Tagensvej; Fru Xenia Jacobsen skænkede det hertil i 1926 i Anledning af Brandes' 85-Aarsdag. Samme Dag fandt Ludvig Brandstrups Buste Plads paa Københavns Raadhus — den findes med øvrige Mindesmærker omtalt i Slutningen af det følgende Kapitel.

Adskillige *Adresser* til Georg Brandes er omtalt i det foregaaende — her skal endnu nævnes et Par med et mere kunstnerisk Præg; først en fra Studenterne i det filosofiske Fakultet ved Universitetet i Rom, dateret den 13. Februar 1898, dernæst fra samme Aar Adresssen fra de polske Kvinder i Lwow, der overrakte Brandes ved en Fest d. 21. November — og endelig en Adresse fra unge Sønderjyder i Marts 1899. Prøver heraf findes gengivet i Mylius-Erichsens Tidsskrift »Vagten«.

Samme Sted (Side 181) er afbildet den tyske Billedhugger Siemering's Broncerelief, der som et Mindegave overrakte Brandes efter Tyskernes Fest for ham i Berlin 1883. Endelig kan Interesserede un-

der Brandes' Navn i »Blaa Bog« finde nævnt de mange Foreninger og Selskaber, som havde udnævnt Brandes til Æresmedlem, Æresdoktor eller Ærespræsident. I denne Forbindelse kan ogsaa fremføres, at en Mængde Forfattere — herhjemme saavel som i Udlandet — har vist Brandes Opmærksomhed ved at tilegne ham deres Værker; i 3. Bind af »Levned« nævner Brandes selv en Del Udlændinge, bl. a. Side 66 og 234. Af Danskes Værker kan nævnes:

Hans Brix: »Gudernes Tungemaal«, 1911. Sophus Claussen: »Trefoden«, 1901. Karl Gjellerup: »Rødtjørn«, 1881, Chr. Houmark: »Blodets Børn«, 1916. S. Michaëlis: »Dødedansen«, 1900. Peter Nansen: »Brødrene Menthe«, 1915. Emil Rasmussen: »Det polske Blod«, 1921. Palle Rosenkrantz: »Kongelig Elskov«, 1904. Valdemar Rørdam: »Karneval«, 1903. Sophus Schandorph: »Fest og Søgnedage«, 1886. Gustav Wied: »Fædrene æde Druer —«, 1908. Og adskillige flere, hvis man gik alt igennem.

Foruden en Del udenlandske Ordener og Medaljer fik Brandes ved den litterære Verdenskongres i 1909 Kommandørkorset af 2. Grad — og 1912 Fortjenstmedaljen i Guld med Krone; Frederik VIII overrakte personlig Kommandørkorset til Brandes, der skal have bemærket, at det var første Gang, han var noget af *anden Grad*.

Sidste Leveaar og Død. Mindesmærker.

Ja, Hvirvel er det Alt — i dette Ord
er Gaaden løst. Frem! Bort! Forbi! det tuder.
I Fald fra Højden det, hvis Glans var stor!
Mod Lyset frem det, som fra Dybet foer!
Du op, jeg ned! min Sejr din Glædes Mord!
og Rædslens Lov: det Unge ældes. Hvor,
hvor er det Liv, der mer end Død bebuder?

(»Ungdomsvers« S. 66).

V erdenskrigen kastede nogle af de mørkeste Skygger over den sidste Snes Aar af Brandes' Levetid og hidrog sit til den ofte saa bitre Livslede, der gjorde ham ensom paa hans gamle Dage.

Efter den store Krigs Udbrud trak han sig mere og mere tilbage — ogsaa fra sine Venner i Udlandet; smerteligt blev Brudet med Frankrig i Ministerpræsident Clemenceaus Skikkelse. Denne opfordrede Gang paa Gang Vennen Georg Brandes til at tage Parti; det maatte jo nødvendigvis blive til Fordel for det Land, han lige fra sin tidligste Ungdom havde følt sig aandsbeslægtet med, Frankrig; men da Brandes — som altid i Overensstemmelse med sin Samvittighed — maatte afslaa enhver Form for Sympati for *nogensomhelst* af de Magter, der deltog i denne meningsløse og vanvittige Krig, udslyngede Clemenceau sit: Adieu, Brandes! og vendte ham Ryggen.

I første Aargang af Tidsskriftet »Litteraturen« giver Brandes 1918 i et Rundspørge »Krigen og Litteraturen« følgende Udtryk for sin Mening:

»Efter mit personlige Skøn har Krigen skruet Menneskeheden et Aarhundrede eller mere tilbage. Den har i Hundredtusindvis udryddet de unge Kræfter, fra hvem en Fornyelse af Aandslivet maaske ellers havde kunnet ventes. Den har udtørret Europas økonomiske Hjælpekilder og styrtet Folkeslagene i bundløs Gæld. Den har ved sine Voldshandlinger forraaet Sindene i uhørt Grad; den har ved den gennemførte systematiske, gensidige Bagvaskelse

gennem en dels underkøbt, dels fanatisk Presse fordummet Europa; den har ved det Had, som Voldshandlinger og Bagvaskelser har avlet, forgiftet Massernes Sjæleliv; den har ved det frygtelige Hykleri i Selvretfærdighedens Tjeneste formindsket det Fond af Sandhedskærlighed, Slægten nøjsomt havde indvundet. Den har altsaa ved dagligt Massebord og afsindig Ødslen med Penge til unyttige og uproductive Formaal forarmet, forraaet, fordummet, forgiftet.

Jeg for min Del venter mig saare lidet af den Litteratur, som skal opstaa af en Jordbund, der er gødet med Ungdommens Blod, Politikernes Løgne og Avisernes Skarn.«

I sin Bog »Verdenskrigen« skriver Brandes bl. a. i et af de sidste Kapitler om »Kampen om Kunder«, Afsnit 2:

»Alle Folkeslag er inderst inde for Fred. Den store Befolkning i Landene ønsker uforstyrret at kunne passe sin Gerning og nyde sit Livs sparsomme Glæder.

Naar Folkeslagene ikke desmindre saa jævnlige er i Krig, beror det paa, at de ikke har ringeste Lod eller Del i Afgørelsen af Krigsspørgsmaalet, ikke i ringeste Maade faar Lov at raade over deres Skæbne, og det lige saa lidt i demokratiske Lande som Frankrig eller parlamentariske Lande som England, som de evner det i Rusland eller Tyrkiet.

Spørgsmaalet afgøres af nogle Diplomater og Ministre, der i Virkeligheden gaar Bankernes og de store Industridrivendes Ærind. Bliver Udenrigsministeren i Landets Rigsdag spurgt, om der er Fare for Krig eller Udsigt til Krig, saa svarer han, at Regeringen af yderste Evne bestræber sig for at bevare Freden, og gaar man ham stærkere paa Klinge, lyder Svaret, at Landets Interesse forbyder at røbe, hvad der maa betragtes som diplomatisk Hemmelighed.«

Og Kapitlet slutter:

»Saaledes har vi da nu Forretningskrigen, Handelskrigen til Bedste for Landenes Bankdirektører og Storindustrielle. Den udfægtes, medens Evropas ulykkelige fredelskende Folk, kunstigt ophidsede til nationalistisk Raseri, tror at kæmpe for Idealer som Frihed og Ret.

Og Handelskrigen er kostymeret som Kamp for Fædrelandet, dette Fædreland, som Statsmænd i hvert eneste Tilfælde havde kunnet bevare, styrke, berige og udvikle til høj Civilisation, uden nogen som helst Anvendelse af Torpedoer, Miner eller Granater.«

Og om Fredsslutningen skriver Brandes i »Tragediens anden Del« 1919 bl. a. S. 19:

»Det er mig ikke muligt at dele de Fremtidsforhaabninger,

andre knytter til en Fredsslutning. Menneskene, og paa dem alene kommer det jo an, vil forblive ganske de samme efter en Fredsslutning som før den.«

Og længere fremme:

»Man taler om at grunde et Forbund, der skal samle alle de forsonede Stater under sine Vinger. Men først vil de, som forkyn-der Forbundet, ordne alle Forhold til deres Fordel alene. Det er i Historien 100 Gange set: Saasnaart en Magt har opnaaet hvad den attraaede, vil den Fred for at forblive i uforstyrret Besiddelse af det Indvundne.«

Brandes, som i Aarene før Krigen havde rejst meget og skrevet mindre, tager i 1914 atter fat i Studerekammeret og begynder at ud-sende det ene store Værk efter det andet, nemlig foruden de to nævnte Bøger om Krigen Tobinds-Værkerne om Goethe, Voltaire, Cæsar og Michelangelo.

Næsten i samfulde syv Aar maatte Brandes bekæmpe sin Rejselyst — men i Foraaret 1921 opholder han sig i Italien, og Aaret efter naaede han et længe eftertragtet Maal: Grækenland. Om denne Rejse — som om mange andre Rejser og Begivenheder fra Brandes' seneste Aar — kan man læse i den livlige Bog, hans Privatsekretær Fru Gertrud Rung udgav i 1930 »Georg Brandes i Samvær og Breve«, der desuden indeholdende en Mængde Amatørfotografier.

Større Fester og Sammenkomster skyede Brandes i de senere Aar; i August 1926 deltog han dog i en Sølvbryllupsfest, som Vennen, Magi-ster H. V. Clausens holdt paa Hindsgavl, men trættedes hurtigt.

Den 26. Oktober samme Aar blev det 60-Aarsdagen for Udsendel-sen af Brandes' første Skrift »Dualismen i vor nyeste Philosophie«; den fejredes sammen med en snæver Vennekreds i det Rung'ske Hjem — Fru Rung beretter om denne Aften (S. 224—26) bl. a. følgende:

»Til Pigen, der lukkede op for ham, sagde han spøgende: Jeg kommer lidt sent; jeg er nemlig den Kat, som skal slaas af Tøn-den i Aften. Han syntes veloplagt, drillede og lo, men da han rej-ste sig for at svare paa Talen til ham, formede hans Ord sig som et vemodigt Tilbageblik, og vi følte alle, som var dette et Farvel. Han sagde bl. a.:

... De har villet mindes mit Diamantbryllup med Literaturen. Diamanten mangler desværre. Jeg kan daarligt fejre, at jeg 60 Aar i Træk er bleven skældt ud i den nordiske Presse. Min første lille Bog er grundigt glemt. Den var forberedt i 4 Aar, rettet mod Filosoffen Rasmus Nielsen, dengang dansk Literaturs Enehersker, nu spørlost glemt og med ham naturligvis Indlæget imod hans Fi-

losofi. Han bestod af Virtuositet og Veltalenhed. Jeg kan ikke rose mig af, som de gode Romanforfattere og Dramatikere, at have skabt nogen Skikkelse. Jeg har som enhver uopfindsom kun levet mit eget Portræt, der aldrig var kønt, men i det Uendelige er blevet karikeret.

... Af min Samtidige i nordisk Literatur var kun een min Velgører, den barske men dybt forstaaende Henrik Ibsen. Han fik Kilder til at springe i mit Sind, jeg maaske en enkelt Gang en Kilde til at springe i hans.

Nu 1926 har jeg længe levet som en Skygge fra Fortiden blandt talløse Fortids-Skygger. Mit Slægtled er uddøet; jeg har aldrig havt nogen Discipel og aldrig ønsket mig nogen.

— — —

Brandes holdt ud med stor Livlighed til langt hen paa Natten, men da jeg den næste Dag kom ud til ham, fandt jeg ham udstrakt paa Divanen, bleg og mat. Nu skal De ikke mere gøre Fester for mig, sagde han med sit elskelige Smil, nu er jeg gammel og nu er det paa Tide at lægge Festdragten bort.«

Dette blev da ogsaa den sidste Fest, han deltog i. Helbredet havde i mange Aar jævnligen generet Brandes med en plagsom Aarebetændelse, som dog ikke fik Lov at gøre nævneværdigt Afbræk i hans travle Arbejde; i Efteraaret 1925 havde desuden vist sig et Maveonde, der nærmere betegnet bestod i en mindre Tarmtillukning i Forbindelse med en Svulst, men en Rejse til Karlsbad i Bøhmen bragte en tilsyneladende Bedring. Ved Juletid 1926 begyndte Brandes imidlertid atter at føle sig sløj, det tog til, og midt i Januar maatte han sende Bud efter Læge; det blev en af Festsdeltagerne fra det føromtalte 60-Aars Jubilæum, Dr. med. Fridtjof Bang, som Brandes omfattede med megen Sympati. I en Kronik i »Politiken« paa 1-Aarsdagen for Brandes' Død skildrer Dr. Bang selv sit Indtryk af Brandes' sidste Dage samt nedenstaaende Kendsgerninger om selve Sygdommens Forløb:

Træthed og manglende Appetit var de første Symptomer der meldte sig; et Par Dage efter blussede en gigtisk Lidelse i Foden op og fremkaldte store Smerter, hvortil i Slutningen af Januar kom kolikagtige Smerter i Underlivet. Den tilkaldte Mavespecialist, Professor Carl Lorentzen tilraadte en Overflytning til sin Klinik, hvor man vilde søge at sætte den standsede Tarmfunktion i Gang igen; paa Brandes' Henstilling forsøgte det dog først i Hjemmet, hvorpaa en mindre Bedring indtraadte.

Brandes' 85 Aars Fødselsdag oprandt, og Breve, Telegrammer, Blomster m. m. fra Ind- og Udland strømmede ind og fyldte næsten

ganske den beskedne Lejlighed paa Strandboulevarden 27, hvor Brandes snart i en lang Aarrække havde boet. Men alle Gratulanter og Besøgende afvistes, kun Datteren, Fru Edith Philipp med sin Mand og to Børn blev indladt og spiste Frokost hos ham — i Dagene derpaa gik det atter rask ned ad Bakke; Brandes selv forstod nu, at det bar mod Døden og gentog flere Gange, at han ønskede at brændes, og at hans Aske skulde spredes for alle Vinde.

Knap en Uge efter Fødselsdagen optraadte der atter hæftige Underlivssmerter, og da det ogsaa begyndte med Opkastninger, turde man ikke udsætte Operationen; Brandes overførtes til Professor Lorentzens Klinik, hvor Kirurgen, Professor Lendorf under en Lokalbedøvning skaffede Passage foran det forsnævrede Sted paa Tyktarmen. Lidelsens Aarsag viste sig som frygtet at være en Kræftsvulst, som man dog ikke samtidig turde forsøge at fjærne, saa længe Kræfterne ikke var større; og i Dagene derpaa svandt de yderligere samtidig med Bevidstheden.

Lørdag d. 19. Februar døde Georg Brandes. Ved Middagstid vaagnede han en kort Stund af Bevidstløsheden og bad om at maatte se Dattersønnen, den 14-aarige Georg, som stod hans Hjærte nær; han blev hentet og naaede lige at trykke Bedstefaderens Haand, inden denne atter faldt hen i en Døs, der Klokken 9 Aften næsten umærkeligt bar over i Døden.

Uden Højtidelighed af nogen Art blev Brandes' Kiste fra Klinikken paa Dosseringen i al Stilhed kørt til Krematoriet paa Bispebjerg, hvor Bisættelsen foregik om Eftermiddagen den 25. Februar. Tidspunktet var holdt hemmeligt, saa kun Familien og nogle faa Venner var kommet til Stede.

Særlig indbudte var Professorerne Vilh. Andersen, Brix og Vedel, Forfatterne Sven Lange, Karl Larsen, Henrik Pontoppidan, Otto Rung, den tyske Forfatter Ernst Toller og Oversætteren Dr. Magnus, Direktør Fr. Hegel og Bogtrykker Græbe, Gyldendal, samt de Læger og den Sygeplejerske, der havde tilset Brandes.

Blandt de talrige Kranse og Blomster, der dækkede den hvide Kiste, saas en Krans fra Kongen.

Højtideligheden indledtes med Schuberts Komposition »Der Tod und das Mädchen«, spillet af Breuning-Bache-Kvartetten. Nogen Tale havde Brandes ikke ønsket ved denne Lejlighed; Forfatterforeningens Formand, Sophus Michaëlis, der stod Familien nær, fremsagde et Digt,

han havde skrevet, og sluttede: Aanden er evig. Af Aand er du kommen, til Aand skal du blive, og som Aand skal du genopstaa.

Ernst Toller bragte en kort Hilsen fra tysk Ungdom, hvorefter Operasanger Wiedemann sang J. P. Jacobsens Digt »Saa standsed og der den Blodets Strøm« — og til Tonerne af Dødsmusikken i »Peer Gynt« sænkedes Kisten.

Et Par eksisterende Mindesmærker for Brandes skal endnu nævnes. I Anledning af hans 70-Aarsdag 1911 udgik der fra en i Studenterforeningen nedsat Komité et Opraab til danske Akademikere om at bidrage til at tilvejebringe en Buste af Brandes, der saa skulde opstilles i Foreningen. Dens daværende Seniorat og Brandes gav Samtykke til Planens Udførelse, og Billedhuggeren Ludvig Brandstrup gik i Gang med Opgaven. I Mellemtiden trak Sagen af flere Grunde i Langdrag, hvorpaa Brandes selv frabad sig Æren; den færdige Marmorbuste skænkedes saa det national-historiske Museum paa Frederiksborg.

Raadmand Gustav Philipsen havde ogsaa ladet Ludvig Brandstrup udføre en Brandes-Buste, som det var hans Agt skulde opstilles paa Københavns Raadhus; hertil overgik den ifølge Raadmandens Testamente efter dennes Død 1925, men først paa Brandes' 85-Aarsdag stillede den paa Plads mellem otte ældre Buster i Raadhushallens Søjlegang. Den er som flere af disse støbt i Bronze.

Desuden har den tidligere omtalte tyske Kunstner, Brandes' Ven Max Klinger i 1902 udført en en-face — efter Brandes' eget Udsagn paa halvanden Dag, men med Lighed og stor kunstnerisk Værd, en Kolossalbuste, den anbragtes paa hans 70-Aarsdag i Det kgl. Bibliotek.

Den 3. Februar 1933 skrev Redaktør Anker Kirkeby i »Politiken« en Artikel »Gør Københavns Minder levende!«, som efter at have fremdraget en Række Smaaopgaver sluttede med at pege paa en større:

»Vi venter stadig paa Georg Brandes' Statue i Bibliotekshaven mellem Det kgl. Bibliotek og Rigsarkivet, hvor han skal rejse sig i flammende Trods paa sit Kateder lige over for Søren Kierkegaard, der med eftertænksomt bøjet Hoved mediterer imellem sine Bogstabler. Bør dette Monument ikke rejses, mens der endnu lever Kunstnere, der har oplevet Brandes som Taler?«

Kort efter slog samme Blad til Lyd for at opsætte nogle flere Mindeplader paa Steder i København, hvortil en eller anden Berømt-hed har knyttet sit Navn. Som et Resultat heraf afsløredes nogen Tid

efter paa Ejendommen Østergade 56 en Mindetavle af italiensk Marmor over Georg og Edvard Brandes. Senere er Huset revet ned, og Tavlen har ikke kunnet anvendes paa den lille Tilbygning, der kom i Stedet.

I den Tale, Vilhelm Andersen holdt 9. Oktober 1936 ved Afsløringen af Mindestenen for Holger Drachmann i Hornbæk, udtalte han mod Slutningen (ifølge hans Dagen efter i »Dagens Nyheder« offentliggjorte Kronik) bl. a.:

»Lad Georg Brandes faa sit Mindesmærke i Bibliotekshaven i København lige overfor Søren Kierkegaards, og lad de Lærde se at forlige dem.«

— — — Den 4. Februar 1942 er det hundrede Aar siden Georg Brandes blev født i København.

2. DEL

VÆRKER

VIRKNING OG VURDERING

6

1

2

Udvikling til Kritiker. Begyndende Forfatterskab.

Georg Brandes' Indsats i dansk Aandsliv maa for en Del ses i Sammenhæng med et tilsvarende økonomisk-industrielt »Gennembrud«, som bl. a. Oprettelsen af de første Dampskibs- og Jernbaneforbindelser var Udtryk for.

Aaret 1857 danner her Skellet, idet Næringsfrihedens Indførelse og Øresundstoldens Bortfald fandt Sted paa dette Tidspunkt og efterfulgtes af et stort Opsving i Handel og Industri, som gjorde Hovedstaden til et vigtigt Knudepunkt, fremskyndede dens Vækst til Storstad.

København havde kort forinden indført en hidtil ukendt Byggefrihed udenfor Voldene, hvilke sidste først faldt just i de Aar, da Brandes begyndte sit Oprydningsværk; Befolkningen udenfor Søerne var i Mellemtiden steget til omtrent det seksdobbelte. De nye Bydele, der skød op, kom til at ligge mellem Nørrebrogade og Vesterbrogade og videre ud mod Frederiksberg, ligesom der opstod nye Kvarterer ved Gammelholm, Nyboder og i Sundby; i 70'erne rejstes Voldkvartererne, efterfulgt af Bebyggelsen paa Østerbro. Selve Indbyggertallet (— Frederiksberg), der i 1870 laa ved 181,000, mere end fordobledes i de kommende tredive Aar — for ved Aarhundredskiftet at runde de 400,000.

Brandes giver i »Levned« II, Side 58—62 følgende Billede af de forhaandenværende Tilstande paa Aandslivets Omraade, der sammenholdt med ovenstaaende danner Baggrund for Halvfjerdsernes Gennembrud; Brandes vender hjem fra sin store Udenlandsrejse og skriver:

»Det Kjøbenhavn, hvortil jeg vendte tilbage, var ikke lidet forskelligt fra det, jeg havde forladt. I hint herskede endnu uanfægtet, hvad man dengang betegnede som Frisind og antog for Frisind. Havde man end brugt Nedslaaetheden efter vor ulykkelige Krig til en Forfatningsændring i de velhavende Klassers Interesse, saa var selve disse dog udadtil officielt Lighedens og en vidtgaaende Friheds Talsmænd. Naar man havde anerkendt Kejser-

dømmet i Frankrig, var det kun fordi man saa hen til det som til den Magt, der skulde ydmyge Prøjsen og skaffe os det mistede Slesvig tilbage.

Nu var der foreløbig i det Ubevidste eller Halvbevidste sket en stor Forandring. Man var fortunlet over Tysklands uventede og saa afgørende Sejr ... Men et endnu langt dybere Indtryk havde Kommunens Opstand (i Frankrig) og dens Overvældelse gjort. For første Gang havde man her stiftet Bekendtskab med Ideer og Kræfter, der forekom rent anarkistiske og kunde true allevegne. ... Da der i Efteraarets Begyndelse som en svag Efterdønning af den store parisiske Bølgegang i Sindene begyndte en socialistisk Bevægelse blandt Arbejderne i Kjøbenhavn, der medførte en Arbejdsnedlæggelse og nogle faatallige Forsamlinger i lukket Rum, blev den Spidsborgerlighed, som nu følte sig ovenpaa, i sin Opkræmthed brutal, krævede og erholdt unødigt voldsom og overmaade uklog Indskriden af Statsmagten mod Trykkefrihed og Forsamlingsfrihed for tredje Stand.

Danmark var paa det Tidspunkt, som en af Datidens faa frisindede Mænd, Professor Rovsing, plejede at sige, Europas mest ortodokse Land.

... Kongemagtens saavel som Borgerstandens Herredømme var uanfægtet. Arbejderstanden havde hidtil fulgt de saakaldte Nationalliberale; dens Fører Rimestad indtog et Standpunkt, der svarede til Schultze-Delitzsch's i Tyskland. I Familierne var Tonen smaaborgerlig. Man sagde nødig et Ord som Bukser; man sagde med et lille Smil i Stedet »Unævnelige« eller paa fransk »Pantalone«. Ingen Dame brugte en Vending som »Jeg vil gaa i Bad«; det var upassende at henlede den Tiltaltes Fantasi paa den nøgne Skikkelse i Badet. Da det højere Selskab i Hovedstaden ikke var talrigt og alle kendte hverandre idetmindste af Navn, gik Sladdereren som i ganske smaa Byer. En hævet Forlovelse var endnu, som paa Kierkegaards Tid en Menneskealder forinden, en Begivenhed, Byen syslede med, og et opløst Ægteskab var en Skandale, som aabnede for alle Sluser. Paa Teatret var Tonen som i Livet. Holbergs Djærvhed vakte Anstød. I Heibergs beundrede Vaudeviller, i Hertz's og Hostrups Lystspil var Tonen saa barnlig som i H. C. Andersens Eventyr og Romaner.

... Digtekunsten var bleven en pirrende Underholdning som i Bergsøes »Fra Piazza del Popolo«, en af Tidens Yndlingsromaner, og Viddet repræsenteredes af Erik Bøghs Bearbejdelser af fremmede Smaastykker for Teatrene og hans meget læste Feuilletoner i »Folkets Avis«.

Den gamle Literatur, som havde været Landets Ære, var ved at forsvinde. Heiberg var død 1860, Hertz 1870, Chr. Winther og Grundtvig var over de Firs, Andersen, Paludan-Müller og Bødtcher havde kun faa Leveaar tilbage. Men endnu regnedes Intet for

»poetisk«, der ikke behandlede den fjerne Fortid, helst i fremmede Lande, eller Sagn og Legender, Eventyr og Myter, saa virkelighedsfjerne som muligt.«

Der var — som man vil se — rig Jordbund for de nye Ideer og Tanker, Georg Brandes gjorde sig til Talsmand for i sin Fødeby, og det var intet Under, at han kom til at tage mod mange af de Knubs og Stød, der herunder faldt af fra forskellig Side i Kampen mellem Nyt og Gammelt.

Her skal imidlertid først omtales den Udvikling, der modnede den vordende Skribent og Litteraturkender.

I et foregaaende Kapitel »Skole- og Studenteraar« er nævnt Brandes' tidligste Læsning og hans filosofisk-æstetiske Studier over Heiberg—Kierkegaard til Hegel og Spinoza, hvilket vil sige en *tyisk* Paavirkning. Midt i 60'erne foregaar imidlertid en Svingning i *fransk* Retning; under sit Pariserophold i 1866 lærer Brandes personlig den franske Kritiker Taine at kende, mens han ad Læsningens Vej lærte betydeligt mere om dennes langt ældre Landsmand, Litteraturhistorikeren Sainte-Beuve.

Paa dette Felt: Brandes' Udvikling til Kritiker kan man slaa op i Professor Rubows Skrifter, der sikkert vil komme til at danne Fundamentet for al videre Brandes-Forskning.

Først er der Doktordisputatsen i 1921: »Dansk litterær Kritik i det nittende Aarhundrede indtil 1870«, hvori J. L. Heibergs Kritik er det centrale. I Bogens afsluttende Bemærkninger placeres Brandes derefter saaledes (S. 269):

»... Baade Clemens Petersen og Georg Brandes begynder med Heiberg. Og Debatten om Kritikens Opgave og Værd er siden hans Tid staaende.

Den nye Form, som er i sin Tilblivelse, er den litterære Karakteristik, som allerede Heiberg lægger Grunden til, som Oehlen-schläger havde anticiperet (foregrebet), og som udvikledes hos P. L. Møller, Goldschmidt, Hauch, Clemens Petersen og Georg Brandes. Men først hos den sidste kan Forsøget siges at være vellykket, og endda ikke helt ...«

Dernæst følger Rubows »Georg Brandes og hans Lærere«, der kom 1927, og hvor det Side 23 hedder:

»Man har den bedste Maalestok for Værdien af Georg Brandes' Kritik, naar man betragter ham som Fortsætter af Taine og Sainte-Beuve. For Taine er Litteraturkritikken især et Middel til

Fremstilling af historiske og filosofiske Ideer: en Tidsalders Aand, en Folkekarakter, en menneskelig Grundtype er Formaålet for hans Studium. For Sainte-Beuve var Kritikken først og fremmest Menneskekundskab; hans talrige Bind Undersøgelser af fransk Litteratur og Aandshistorie er det vigtigste psykologiske Arkiv Verden besidder. Gennem Studiet af Litteraturens Former og Ideer trænger han ind til Afkrogene af den individuelle Psykologi. Brandes' Kritik er et behændigt Udvalg af begges. Som Taine interesserer han sig for Kulturideen, som Sainte-Beuve for Personligheden.«

Endelig skal nævnes »Litterære Studier« fra 1928, hvori først og fremmest findes et Optryk af Rubows allerede dengang tolv Aar gamle Afhandling om Brandes' Forhold til Taine og Sainte-Beuve — men desuden Nekrologen, hvori bl. a. henimod Slutningen staar:

»Brandes' Styrke som Kritiker var det Klarsyn, der forstaar at gribe Urfænomenerne i de anskuede Personligheder, som de viser sig i Kunstværket. Paa den psykologisk-æstetiske Vej, han slog ind paa, er Litteraturlæsning og Litteraturforskning i Danmark bleven siden ham; paa dette Omraade som paa andre pegede han bestandig mod Midten og vil derfor altid blive æret som et Forbillede.

Han vilde ikke være naaet saa vidt, om han ikke havde besiddet to medfødte, sjeldne Gaver. Den ene var denne levende Kunstsans, som vi skylder saa mange uforglemmelige Karakteristikker ... Den anden Gave Guderne gav ham, var Sjælegranskerens.«

Disse Citater antyder Arten af den Kritik, Brandes byggede paa — Pladsen her er ikke til yderligere Paavisninger og Redegørelser. Af større almen Interesse vil det maaske være i Rækkefølge at efterspore de forskellige Bidrag fra Brandes' egen Haand, der kendetegner hans begyndende Forfatterskab, samtidig med at forskellige Emner fremdrages, hvorover den vordende Kritiker har udviklet sine Evner.

»Som de Fleste, der har gaaet i en bedre Skole, skriver Brandes i Forordet til sine »Ungdomsvers«, har jeg i mine unge Dage, mest i Dreng- og Ynglinge-Aarene, skrevet en Dels Vers. ... De fleste Prosaforfattere har skrevet Vers i nogle Aar før de begyndte at skrive Prosa. Skjønt det at kunne skrive metrisk og rime nogenlunde eller at have kunnet det, paa ingen Maade er nogen Betingelse for at skrive en god Prosa, er Rimeriet dog uden Tvivl hyppigt en Forskole dertil, som ingenlunde er at foragte.«

Under Kapitlet »Skole- og Studenteraar« er citeret Strofer af de allerførste Vers, Brandes har formet; det var om sin første Barnefor-

elskelse, den 14-aarige Balkavaler i 1856 rimede — men de første Digte i de 1898 udgivne »Ungdomsvers« er ikke stort ældre. Det første er nedskrevet i 1858 og hedder »Sexten Aar«; det slutter:

Naar Tordnen ruller over Jorden hen
og Fuglen døer af Skræk paa Træets Grene,
det er min Lyst at staa paa Marken ene
og med min Røst at overdøve den.
Og Zeus! naar Lynet knitrer i din Haand,
da griber jeg det som mit bedste Værg.
Mod denne Slægt, der blev en Slægt af Dværge
jeg slynger det som Straffens vrede Aand.

Efter Poesien, som i den omtalte Bog er rigt repræsenteret i de følgende Aar, bør nævnes nogle af de mindre Afhandlinger, hvoraf de fleste foreligger paa *Tryk* — thi der findes antagelig ogsaa adskillige utrykte Ting fra hans Studentertid, som hidtil ikke har været tilgængelige.

Dagen før Holbergs 250-Aarsdag, den 2. December 1934, offentliggjorde Fru Dr. Lis Jacobsen i »Politiken«s Magasin »til Ære for Fader Holberg og hans unge Kritiker« en dansk Stil, som Brandes havde skrevet den 13. Februar 1859 over Emnet »Sammenligning mellem de Holberske Figurer Arv og Henrich« — og den gør den syttenaarige Gymnasiast Ære; Daneklæreren honorerede den med et ug \ddot{a} . Selve Optakten er kort og klar:

»Det er utvivlsomt hædrende for den comiske Digter, naar hans Figurer ere tegnede med en saa slaaende Sandhed, at de som Symboler ere gaaede over i Folkebevidstheden, saa at enhver af Deres Charakterer er en Typus for en hel Classe Menneskers.«

I sit »Levned« (I, S. 84) nævner Brandes som sin første større Afhandling en »Om det Dæmoniske, som det viser sig i den menneskelige Karakter«, der ogsaa synes skrevet 1859:

»Hovedsagen for mig var, siger Brandes, at jeg i de første store, helt moderne Digtere, jeg havde lært at kende, Byron og dennes aandelige Efterkommere, Lermontof og Heine, genfandt netop det Grundtræk, jeg kaldte dæmonisk, Selvegenhedsdyrkelsen som hensynsløs Frihedskærlighed. Stadigt rugede jeg over dette Begreb om det Dæmoniske, som fyldte mig.«

Hans Tanker herom var det, han nedlagde i den omtalte Afhandling, der imidlertid gik tabt.

Paa samme Maade var det nær gaaet med en Afhandling »Om Latteren«, som Brandes selv omtaler som forsvundet, men som imidlertid blev fundet efter hans Død mellem gamle Familiepapirer og af Professor Rubow offentliggjort i »Politiken«s Kronik d. 12. December 1930, paa 70-Aarsdagen fra Brandes' Udkast til den. Om Aarsagen til Artiklens Udførelse fortæller Rubow:

»Emnet interesserede ham i højeste Grad, ikke blot fordi det er saa vigtigt for den filosofiske Kunstlære, og for Kierkegaards Skyld, men ogsaa af en rent personlig Grund. Han led som ganske ung Student af ustyrlige Latteranfald. Flere Gange var han nær kommet galt af Sted paa Grund af sin »Ørvar-Oddske Lattermildhed«. Blandt andet bragte han sine Kammerater til Fortvivlelse under Prøverne paa Sofokles' »Filoktet«, som de uforknytte Ynglinge indstuderede til Opførelse paa Græsk, netop i Januar 1861, saa han havde Aarsag at gruble over Spørgsmaalet.«

Nogenlunde samtidig med dette Arbejde er en Artikel »Hyrdedrengen«, som ganske vist først offentliggjordes i »Illustreret Tidende« den 21. December 1862, men som, efter hvad Brandes selv oplyser (S. 96) i sin Bog om Lange er skrevet to Aar før; det vil altsaa sige i December 1860, samme Maaned i hvilken Brandes gjorde Udkast til den forannævnte Afhandling »Om Latteren«, hvorom videre fortælles, at den blev gennemtænkt og skrevet i Løbet af Maanederne Januar—Marts 1861 og først renskrevet 14. December 1865.

Sammenholder man hermed det Faktum, at Afhandlingen »Om det Dæmoniske« er gaaet tabt, tyder meget paa, at man kan betragte »Hyrdedrengen« som den *ældste eksisterende Afhandling* fra Georg Brandes' Haand.

»Georg Brandes' ældste litterære Kritikker« blev i »Tilskueren«s Festskrift til Brandes i 1912 offentliggjort af Prof. Carl Julius Salomonsen, der havde faaet dem overladt af »en anonym Privatmand«. Denne sidste var i 1861 en 13-aarig Skoledreng, der fik Privatundervisning (forinden en Optagelseseksamen til Metropolitanskolens femte Klasse) af Brandes i Latin — og senere ogsaa i dansk Stil. Det er Bedømmelsen af de 4—5 Stile, som Drengen skrev under Brandes' Vejledning, der er af Interesse, fordi denne havde for Skik efter den gennemrettede Stil at tilføje en skriftlig Bedømmelse. Af størst Interesse turde Bedømmelsen af Opgaven »At paavise og ved historiske Exemp-ler oplyse, hvad forskjellig Virkning Modgang kan have paa Mennesket« være. Den vurderedes af Brandes til mg÷, og Dommen er denne:

»Mærk følgende: Modgang prøver naturligvis *Alle*; thi ogsaa de prøves, som ikke bestaae Prøven: Modgang kan løfte, og Modgang kan kue, deri har Du Ret, men Du har ikke grebet Sagen rigtigt an. Ved at Modgang løfter, maa ikke *alene* tænkes paa, at den ansporer Kræfterne, ligesom man faaer Lyst til at gaae rask, naar Blæsten er En imod; men den er en Skole, hvori man *lærer*, nemlig ikke at sætte Pris paa det, Modgang kan berøve En, lærer at undvære det og dog være tilfreds, thi Modgang kan jo ikke berøve En Alt.

Modgang kan kue, og naar kuer den? Naar man istedenfor at søge Hvile i det, man har tilbage, og da især i det af det, som ikke ny Modgang kan berøve En, bestandigt tænker paa de Goder, man har tabt altsaa ikke vil *lære* ingen Pris at sætte paa, hvad Omstændighederne kunne fratage En. Ellers er jeg vel fornøiet med Stilen.«

Morsomme er Brandes' Irettesættelser i Anledning af en Stil om »Et Mindesmærke fra en svunden Tid«, som Eleven havde forsynet med et Motto af Fr. Barfod:

»Der er en Del ved Stilen, jeg ej kan lide: Mottoer vil jeg saaledes ej vide af, de skrives for at vise Ens Belæsthed, og undertiden har man ikke engang nogen. Desuden burde man da ikke citere saadan en literair Skraldemand som Barfod.«!

Sit Standpunkt med Hensyn til Mottoer synes Brandes ret hurtigt at have forladt — men det er en Sag for sig. Hen paa Aaret 1861 gaar han selv i Lag med en litterær Opgave, nemlig en af Universitetets Prisaafhandlinger, som han allerede Aaret forud havde »kastet langelige Blikke til«; han valgte en om det rette Forhold mellem Digtekunst og Historie i den historiske Roman, indsendte den med Forbud om Aabning af Navnesedlen, ifald Afhandlingen ikke vandt Prisen. Det gjorde den ikke, men fik dog »et meget hæderlig Accessit«, der foranledigede, at den unge Brandes bagefter søgte sine Dommere, Professorerne Hauch og Sibbern, hvis Bekendtskab han derved gjorde.

Særlig Bekendtskabet med F. C. Sibbern blev af Betydning, idet Brandes efter sin Samtale med denne naaede til Klarhed over, at han gjorde klogest i at opgive det juridiske Studium, vel at mærke saa snart han efter en mere vellykket Prisopgave havde godtgjort, at hans Evner gik i anden Retning.

En egen Betydning fik Brandes' næste Afhandling, der udarbejdedes i Slutningen af 1862, omhandlende Shakespeares »Romeo og Julie« og samtidig behandlende Tragediens Grundproblemer efter Datidens

Æstetik; ganske vist er den gaaet tabt, men gav dog forinden Professor Brøchner Lejlighed til at skrive det skæbnesvangre Nytaarsbrev, der ovenfor er omtalt under »det omstridte Professorat« — nemlig dennes Mening om, at ingen vilde kunne gøre Brandes Rangen stridig som Professor Hauchs Efterfølger.

Brandes havde da allerede taget fat paa Pris-Afhandlingen om Skæbne-Ideén i den græske Tragedie, der indleveredes i Juni 1863 og i September skaffede sin Forfatter Universitetets Guldmedalje fulgt af en hædrende Dom; saavel denne som Opgaverne ved Magisterkonferensen Aaret efter er omtalt under »Skole- og Studenteraar«. Prisafhandlingen offentliggjordes i »Æsthetiske Studier« 1868, hvori ogsaa forekommer »To Kapitler af det Komiskes Theorie«, der antagelig er bygget over den ene af de tre skriftlige Opgaver ved Magisterkonferensen, der lød: I hvilket Forhold staar det Komiske til sine Grænser og forskellige Modsætninger?

Med den veloverstaaede Magisterkonferens var det formelt Slut med Universitetsstudierne; men naturligvis fortsatte Brandes, samtidig med at han ved forskelligartet Undervisning søgte at tjene til Livets Ophold, hvilket ogsaa blev af Betydning for hans personlige Udvikling. Saaledes lod han sig f. Eks. hverve som Foredragsholder i mere private Kredse, hvor han bl. a. foredrog nordisk og græsk Mytologi og udviklede den moderne Litteraturs Sjølehistorie. Hertil kommer saa i 1865 et begyndende Medarbejderskab ved Dagbladet »Fædrelandet« og Ugebladet »Illustreret Tidende«.

Georg Brandes' første litterære Anmeldelse staar i »Fædrelandet« d. 29. April 1865 og handler om Fr. Paludan-Müllers »Ungdomskilden«; moderne Bladfolk vil studse over at høre, at Anmeldelsen breder sig over alle Forsidens fire Spalter, hvis første Spalte dog er delvis fyldt af 3—4 Smaaannoncer, medens endnu halvanden Spalte af Side 2 medgaar til Artiklen; denne indledes:

»Man har, endog paa Prent, kaldt Paludan-Müller den danske Byron. Idet næsten ethvert af hans tidligere Værker yder Sit til en Retfærdiggjørelse af Verdensordenen, ved hvilken Guddommen faaer ubetinget Ret og Mennesket ubetinget Uret, leverer det med det Samme sin Del af Beviset for, hvor meget mere end tilladeligt Sammenligningen halter. Om intet af hans Skrifter gjælder dette i mere egenlig Forstand end om »Ungdomskilden«; thi Paludan-Müllers nye lille Bog giver under Legendens Eventyr-Form et directe Bidrag til Forsvar for Allivets Love... Og fortsætter senere: Bogen er saavel for Unge som for Gamle, og en Bog netop for vore

Dage. Uden Tvang lader dens Symbolik sig udlægge om mere end eet Phænomen i vort aandelige Liv, lettest maaske om et stort Parti herhjemme, der seer Frelsen i en umiddelbar Tilbagevenden til det Gamle, til Folkets første Ungdomstid, der forlængst er afsluttet. At en saadan Tilbagevenden er umulig, og at ogsaa den senere Alders Vilkaar er skjønt, lærer Bogen tilfulde...»

Hans første litterære Karakteristik »Christian Richardt som lyrisk Digter« stod ogsaa i »Fædrelandet«; den var delt i to Artikler, hvoraf den ene var i den 2. September 1865, den anden to Dage efter. I samme Maaned gjorde Brandes en Artikel færdig om Emil Aarestrup, som var bestilt til et biografisk Leksikon, som Forfatteren Fr. Algreen-Ussing paabegyndte, men hurtig maatte opgive.

Medarbejderskabet ved »Fædrelandet« fik dog forholdsvis hurtig Ende; Brandes havde i 1866 faaet Plougs Tilsagn om at maatte anmelde Henrik Ibsens »Brand«, som lige var udkommet, men da Brandes kom og vilde aflevere den med Flid udarbejdede Anmeldelse, meddelte Ploug, at han allerede havde modtaget en anden, skrevet af Bladets faste Anmelder. Brandes gik da, fast besluttet paa aldrig at sætte sine Ben der mere, og i de kommende 3—4 Aar skrev han i Stedet af og til en Artikel i C. St. A. Billes »Dagbladet«, indtil Brandes paa forskellig Maade paadrog sig dennes Uvilje, og Samarbejdet ophørte.

Af adskillig større Betydning blev Brandes' Tilknytning til »Illustreret Tidende«; hen paa Sommeren 1867 skete nemlig følgende, hvorom staar at læse i »Levned« Bd. 1, Side 222:

»Nu tilbød Udgiverne af »Illustreret Tidende« mig at anmelde det kongelige Teaters Forestillinger i dette Blad, som hidtil ikke havde indeholdt Teaterkritik. Jeg tog mod Tilbudet, fordi det gav mig en forønsket Lejlighed til at ryste Skolestøvet af mig. Jeg kunde her øve min Pen og komme i Berøring med den Del af Læseverdenen, der uden at bryde sig om Filosofi var aandeligt interesseret, og i Virkeligheden gav disse Artikler mig et Afløb for hvad jeg paa dette Tidspunkt kunstnerisk og menneskeligt havde paa Hjerte. De var skrevne anderledes mundtligt end jeg før havde skrevet og end man plejede at skrive i Danmark da, og de skiftede med større Essays som dem om Andersen og Goldschmidt.«

En Del af disse Artikler og Anmeldelser samt de to nævnte Universitetsafhandlinger kom til at danne Brandes' første Bog »Æstetiske Studier«, der udkom i 1868; to Aar senere fulgte et lignende Værk »Kritiker og Portraiter« paa næsten halvsjette Hundrede Sider. Heri fandtes ialt 38 Skuespilkritiker, vel de fleste fra Brandes' Anmelder-

Periode, der strakte sig fra September 1867 til Marts 1870; desuden forekom de to lige nævnte Essays om H. C. Andersen og M. A. Goldschmidt, samt Karakteristiker af Rubens, Sainte-Beuve, Kamma Rahbek og den franske Forfatter Prosper Mérimée.

Omtrent samtidig med denne omfangsrige Bog kom i 1870 den lige forsvarede Doktordisputats »Den franske Æsthetik i vore Dage. En Afhandling om H. Taine,« paa næsten 300 Sider, som Brandes havde inddelt i syv Kapitler: Den herskende Evne, Kritiken, Geniet, Konsten og Idealet, Historien, Aarsagsbegrebet, Forfatteren. Den skal ikke her yderligere omtales; i »Tilskueren«s Festskrift 1912 har Poul Levin skrevet en Afhandling over Emnet.

Endnu er ikke omtalt det første samlede Arbejde, Brandes udgav i Trykken; det var en Pjece paa 76 smaa Sider, »Dualismen i vor nyeste Philosophie«, der kom i Efteraaret 1866, lige inden Brandes selv rejste ud paa sin første længere Udenlandsrejse, af hvilken Grund han da heller ikke straks kom til at deltage i den Diskussion, der fulgte i dets Kølvand. Skriftet var rettet mod Professor Rasmus Niensens Filosofi, der tilstræbte en Slags Forening af Begreberne Tro og Viden trods absolut Uensartethed; Brandes paaviste det ulogiske og uholdbare heri. En hjælpende Haand til Skriftets Affattelse havde Gabriel Sibbern rakt ham, den Mand, der med sin selvstændige Tankegang og sin gennemførte Tvivlsaand paa et vist Tidspunkt havde betydet ikke saa lidt for Brandes' Udvikling.

I 60'erne udkom endnu et Skrift, hvis Udarbejdelse havde sin Betydning for den vordende Forfatter; det var en Oversættelse af Stuart Mills Værk »Kvindernes Underkuelse«, om hvis Tilblivelse Brandes fortæller i »Levned«, Bd. I, S. 235:

»I Aaret 1869 begyndte mine Tanker om Kvindens underordnede Samfundsstilling at vinde Form, og en sammenhængende Nedskrivning forsøgte. Jeg tog mit Udgangspunkt i Søren Kierkegaards aldeles gammeldags Opfattelse af Kvinden og imødegik den paa ethvert Punkt. Men Alt, hvad jeg om Kvindesagen havde udført og planlagt, blev forkastet, da Mills Skrift om dette Emne i 1869 faldt mig i Hænde. Jeg følte Mills Overlegenhed som saa umaadelig og betragtede dette hans Skrift som sættende et saadant Tidsskel, at jeg nødvendigvis maatte kassere mit eget Udkast og indskrænke mig til Oversættelse og Indførelse af Mill. I November 1869 udgav jeg Mills Bog paa Dansk og kom derved til at indlede den moderne Kvindebevægelse i Danmark.

Oversættelsen medførte for mig det Gode, at den bragte mig først i brevlig Forbindelse, senere i personlig Berøring, med en af Tidsalderens største Mænd.«

Tre Aar efter oversatte Brandes endnu et af Mills Værker, »Moral grundet paa Lykke- eller Nytteprincippet«.

Der er hermed givet en kort, næppe fyldestgørende Oversigt over de Emner og Ideer, der til Brandes' 28. Aar har sat sig varige Spor i hans Udvikling til Kritiker og Skribent.

En Medbejler af Betydning mødte Brandes i den godt syv Aar ældre Forfatter Clemens Petersen, en Møllejersøn fra Landet, der efter sin Studentereksamen 1851 havde studeret Teologi, men hos hvem de æstetiske Interesser i Tide fik Overtaget, ganske som det senere gik Brandes paa hans Vej mod den juridiske Embedseksamen. Clemens Petersen gjorde desuden et mislykket Forsøg paa at blive Skuespiller, men tog saa 1857 Magistergraden i Æstetik, blev Lærer — og Anmelder ved »Fædrelandet«.

Baade her og som Konsulent ved Gyldendals Forlag skabte han Respekt om sin Pen, der hurtigt røbede hans fremragende Begavelse som Kritiker; og der er næppe Grund til at tvivle paa, at Brandes i ham havde en baade jævnbyrdig og farlig Konkurrent, hvis Tilstedeværelse virkede stærkt ansporende.

Imidlertid saa Clemens Petersen sig nødsaget til at forlade Landet; han rejste til Nordamerika, hvor han brød sig Vej som Bladmand og iøvrigt tilbragte det meste af sit Liv. Ved hans Bortrejse blev der sat Punktum for hans Karriere herhjemme.

En Jævnaldrende af Clemens Petersen, som denne selv havde været med til at hjælpe frem, traadte i hans Fodspor som Elev af Rasmus Nielsen og Beundrer og Ven af Bjørnstjerne Bjørnson, men uden den samme smidige Pen og Tankeføring som sin Forløber; det var Forfatteren Rudolf Schmidt. Han traadte hurtigt i Skyggen, for Georg Brandes, men satte denne adskillige graa Haar i Hovedet som hans bitreste og mest haardnakkede Modstander; Brandes nævner dem begge i »Levneds«s første Bind S. 253—54, den første med forbeholden Anerkendelse, Rudolf Schmidt derimod med noget, der grænser til Had. Han omtales som »denne Stakkel, for hvem det en Menneskealder igennem blev en Livsopgave under alle mulige Mærker anonymt at forfølge mig, og hvor hans egne Kræfter ikke strakte til at stifte Sammensværgelser imod mig.«

Inden dette Kapitel om Indledningen til Brandes' Forfatterskab afsluttes, vil det være paa sin Plads at omtale hans Forhold til det Forlag, der paa ganske faa Undtagelser nær igennem næsten to Menneskealdre udsendte Oplag paa Oplag af de godt halvt Hundrede Værker, Brandes i den Tid har skrevet. Naar »Samlede Skrifter« medregnes, bliver det samlede Bindtal, Gyldendal har udgivet ca. 284,000!

Vi lader Georg Brandes selv fortælle, hvorledes dette 61-aarige Samarbejde indleddedes:

»Allerede i 1864 havde en høflig, venligt smilende Mand, der forestillede sig som Boghandler Frederik Hegel, banket paa Døren til mit snevre Værelse og bedet mig overlade sig til Trykning den Afhandling, jeg havde skrevet til Magisterkonferensen, og helst tillige den, for hvilken jeg havde vundet Universitetets Guldmedalje, iøvrigt hvad jeg ellers maatte ønske udgivet. Da jeg meget forundret havde svaret, at hine Afhandlinger ikke fortjente Udgivelse og at jeg overhovedet endnu ikke ansaa hvad jeg skrev for tilstrækkelig modent til at trykkes, havde Cancelliraad Hegel først bedet mig lade denne Bekymring være Forlæggerens Sag, saa, da han iagttog, at min Vægring var oprigtig ment, blot bedet mig bringe mit Arbejde, naar jeg selv ansaa Øjeblikket for kommet. Ved denne Lejlighed som ved talrige andre viste den fintmærkende og dristige Forlægger den Sporsans, der gjorde ham til Nordens største.«¹⁾

» ... Han var Punktligheden selv. Med ham var en Aftale en Aftale, det henkastede mundtlige Ord af samme Vægt som en skreven Kontrakt. Aldrig Vaklen, aldrig Vrøvl. Han bestemte sig efter en kort Betænkningstid, og blev staaende ved sit Udsagn. Af en Forfatter, han en Gang kendte, tog han ethvert Manuskript ubeset; aldrig krævede han, som udenlandske Forlæggere næsten altid, Rettelser deri. Hans Hovedevne som Forlægger var hans saa overordentlige og saa kloge Dristighed.«²⁾

¹⁾ Levned I, S. 187.

²⁾ Levned, II, S. 167.

Hovedstrømninger i det 19. Aarhundredes Litteratur.

Brandes' Hovedværk — senere oversat til talrige fremmede Sprog — bragte Fornyelse ind over det danske Aandsliv.

Mange Litteraturforskere har naturligvis anmeldt og vurderet »Hovedstrømninger« eller Dele deraf; ja, mens denne Bog trykkes, er i Sverige udkommet en 250 Sider stor »ideologisk undersökning« af Gunnar Ahlström: »Georg Brandes' Hovedstrømninger«. Her skal til en Begyndelse den Bedømmelse omtales, som kommer til Orde i H. S. Vodskovs »Spredte Studier«, hvori der findes en Anmeldelse af »Den romantiske Skole i Frankrig« med et Tilbageblik paa de foregaaende fire Bind:

» ... da Dr. Brandes i 1871 styrtede sig ind i dette Aarhundredes Storskov af Digtninger og Ideer, var det ikke nærmest for at finde sig tilrette og hugge den videnskabelige Erkjendelses brede Veje gennem Vildniset. Nej, han var snarere en Misfornøjet, der paa gammel nordisk Vis søgte til Skoven som det bedste Sted, hvorfra han kunde bekæmpe det, der var ham imod i Hjemmet. Derinde vidste han jo det mylrede med unge, kraftige Stammer, ret egnede til sejge, vægtige Spyd, og der sad jo Skud ved Skud, smidige nok til ved lidt Flid og Behændighed at blive til lette, vingede Pile. Og for hurtigere at naa Maalet, brugte han Krigens Ret og satte den hidtil gjældende historiske Opfattelse ud af Kraft.« Brandes naaede med sine »Hovedstrømninger«, siger Vodskov videre, at samle »det litterairhistoriske Skemas store Linier til den spændigste og eleganteste Bue, nogen født Polemiker kunde ønske sig.«¹⁾

Og han slutter Afhandlingen:

» ... Dr. Brandes er den Eneste, der har Evne og Autoritet til at kunne udrette Nogetsomhelst. Endelig giver Dr. Brandes' Stilling som Partistifter ham dobbelt Betydning, den gjør ham det

¹⁾ Nævnte Bog S. 287—88.

muligt at lede den litteraire og religieuse Bevægelse ind i et frugtbare Spor og faae den ulidelige Tone, vor Polemik hidtil har anslaaet, til at høre op. Paa alle disse Punkter vil Dr. Brandes sikkert fuldt ud faae den Indflydelse, der efter hans rige Begavelse tilkommer ham, hvis han fastholder den moderate og humane Svingning, hans senere Arbejder vise at han forlængst har indledet og næsten fuldført, og jo mere Agtelse man har for hans Talent, desto mere maa man, for vor ikke mindre end for hans Skyld, ønske, at det vil ske.«

Men for at vende tilbage til Optakten: 1871 kom Brandes hjem fra Ulandet, ladet med den Energi og de nye Indtryk, der skulde afføde »Hovedstrømninger«. Om deres Tilblivelse fortæller han i »Levned«, at han først genoptog sin Sysselsættelse med det franske Drama, hvis Historie han agtede at fremstille i en Række Forelæsninger. I Begyndelsen af Oktober indviede han sin Ven og Lærer, Professor Brøchner i denne sin Plan, som Brøchner imidlertid fandt for snæver og uanseelig, hvorpaa Brandes efter fornyet Overvejelse besluttede at behandle

»Aandslivet som det røbede sig i Hovedlandenes Literatur i Aarhundredets første 50 Aar i seks store Forelæsningsrækker under Titlen: Grundstrømninger i det 19de Aarhundredes Literatur. Brøchner billigede Planen, men forkastede Ordet Grundstrømninger (der svarede til, hvad jeg vilde udtrykke) som vanskelig forstaaeligt. Jeg foreslog da Ordet Hovedstrømninger, som han godkendte.

... jeg fik ingen Tid til ordentligt, fornyet Studium af den første Serie, jeg vilde behandle; jeg maatte gennemløbe Emigrantlitteraturen i selve de seks Uger, Forelæsningerne tog, og foreløbigt høde paa den manglende Kundskab ved hastig Genlæsning af Sainte-Beuve og andre Forskere. Jeg udarbejdede Foredragene paa den Maade, at jeg gik op og ned ad Gulvet og dikterede dem til min Moder.«¹⁾

Den 3. November 1871 holdt Georg Brandes sin Indledningsforelæsning i Universitetets Rusauditorium for stuvende fuldt Hus. Den er historisk; den gav Tonen og Retningslinjerne for »Bevægelsen« og skabte paa een Gang det voldsomme Røre, der sent skulde dø hen, og et Par Brudstykker af den vil derfor være paa sin Plads. I sin Helhed staar den at læse i de Aaret efter udgivne Forelæsninger, som — ganske naturligt — med Taknemmelighed og Venskab blev tilegnet Professor Brøchner. Selve Optakten lyder:

¹⁾ »Levned«, II, S. 62—63.

»Idet jeg begynder denne Række Foredrag, føler jeg en Trang til at anmode om Deres Overbærenhed. Det er første Gang jeg taler fra dette Sted, og jeg medbringer alle Uerfarenhedens Mangler. Mine Evner og mine Kundskaber ere lige ufuldkomne. Meget af hvad der herved kan støde Dem vil, tænker jeg, blive rettet ved Tid og Øvelse. Med Hensyn derimod til mine Grundanskuelser, mine ledende Principer og Ideer forlanger jeg ingen Overbærenhed som helst. Hvad der i denne Henseende maatte støde Dem, vil ikke blive forandret. Jeg anseer det for en Pligt og for en Ære at hylde de Principer, til hvilke jeg bekjender mig, Troen paa den frie Forsknings Ret og paa den frie Tankes endelige Seir. Efter disse faa Ord, sagte eengang for alle, udbeder jeg mig Deres Opmærksomhed for hvad jeg har at sige.«

Og videre:

»Den centrale Gjenstand for disse Foredrag er den Reaction, som det 19de Aarhundrede i sine første Aartier førte mod det 18des Litteratur og dennes Reactions Overvindelse. Denne historiske Begivenhed er efter sit Væsen europæisk og kan kun forstaaes ved en sammenlignende Litteraturbetragtning. Det er derfor en saadan jeg vil forsøge, idet jeg bestræber mig for paa eengang at forfølge visse Hovedbevægelser i den tydske, franske og engelske Litteratur, som i dette Tidsrum ere de vigtigste. Den sammenlignende Litteraturbetragtning har den dobbelte Charakter at nærme det Fremmede til os saaledes, at vi kunne tilegne os det, og at fjerne vort Eget fra os saaledes, at vi kunne overskue det.«

»...Det, at en Litteratur i vore Dage lever, viser sig i, at den sætter Problemer under Debat. Saaledes sætter f. Ex. George Sand Ægteskabet under Debat, Voltaire, Byron og Feuerbach Religionen, Proudhon Eiendommen, den yngre Alexander Dumas Forholdet mellem de to Kjøen og Emile Augier Samfundsforholdene. At en Litteratur Intet sætter under Debat er det samme som, at den er ifærd med at tabe al Betydning.«

»... Hvad jeg vil skildre Dem er en historisk Bevægelse, der ganske har et Dramas Charakter og Form. De sex forskellige Litteraturgrupper, som det er min Agt at fremstille for Dem, have fuldstændig Charakteren af sex Akter i et stort Drama.

I den første Gruppe, den franske af Rousseau inspirerede Emigrantlitteratur, begynder Reactionen, men her ere de reactionære Strømninger endnu overalt blandede med de revolutionære.

I den anden Gruppe, Tydsklands halvkatholske romantiske Skole, er Reactionen i Stigen, den gaar videre, den holder sig fjernere fra Friheds- og Fremskridtsbestræbelserne i Samtiden.

Den tredje Gruppe endelig, som dannes af Forfattere som Joseph de Maistre, som Lamennais i dennes orthodoxe Periode, som Lamartine og Victor Hugo i den Tid, hvor de under Restaurationen

endnu var Legitimisternes og de Clericales bedste Støtter, betegner den heftige, den triumferende Reaction.

Byron og hans Omgivelser danne den fjerde Gruppe. Denne ene Mand frembringer Omslaget i det store Drama. Den græske Frihedskrig udbryder, et frisk Pust farer hen over Europa, Byron falder som Helt for den græske Sag og hans Heltedød gjør et uhyre Indtryk paa alle Continentets Forfattere.

Kort før Julirevolutionen slaae da alle Frankrigs store Skribenter om, de danne den femte Gruppe, Frankrigs romantiske Skole, og den nye liberale Bevægelse betegnes ved Navne som Lamennais, Hugo, Lamartine, Musset, George Sand o. m. fl.

Og da nu Bevægelsen fra Frankrig gaaer over til Tydskland, seire de liberale Ideer ogsaa i dette Land, idet den sjette og sidste Gruppe af Forfattere, jeg vil skildre, inspireres af Frihedskrigens og Julirevolutionens Ideer og, ligesom de franske Digtere, i Byrons store Skygge see Frihedsbevægelsens Fører. De vigtigste af disse unge Forfattere ere som Heine, Börne og senere Auerbach af jødisk Afstamning.

Jeg tror, at vi af dette store Drama kunne uddrage en Lære for os selv. Vi ere nemlig denne Gang som sædvanlig en 40 Aar tilbage for Europa. For længe siden har i hine store Hovedlandes Litteraturer Revolutionsstrømmen optaget sine Bifloder og sprængt de Diger, der opkastedes paa dens Vei, den er blevet ledet ind i Tusinder af Canaler. Vi arbeide endnu paa at standse den og opholde den i Reactionens Sump. Men vi have kun opnaaet at standse vor Litteratur.«

»...Det er ikke saameget ydre Love, der behøve at forandres, om end ogsaa de, som det er den hele Samfundsbetragtning, som den yngre Slægt fra Grunden af maa omforme og opløie, før en ny Litteratur kan skyde op. Hovedarbeidet vil blive gennem en Mangfoldighed af Canaler at lede de Strømninger, som have deres Udspring i Revolutionen og Fremskridtsideerne, herind og at standse Reactionen paa alle de Punkter, hvor dens Opgave historisk er endt.«

Med disse Ord gaar Brandes over til Forelæsningerne om den Litteratur, som intelligente franske Emigranter skabte i fremmed Land, inspirerede og paavirkede af Hjemlandets to store Aander, Voltaire og Rousseau. Hovedskikkelserne var Benjamin Constant og Madame de Staël, hvis Værker Brandes omhyggelig gennemgik. Han holdt to Foredrag om Ugen og sluttede denne sin første Forelæsningsrække hen i December Maaned. Han havde kunnet glæde sig ved stadig stigende Tilslutning og »Omtale«, hvilken sidste efterhaanden antog en faretruende Karakter — det blæste op til Storm i den lille By, fortæller Brandes.

Og ønsker man at vide Aarsagen, beretter han herom, at allerede i Begyndelsen af det nye Aar »begyndte Stemningen at vende sig imod mig. Forelæsnningernes egentlige Indhold var som fordampet; men fra Mund til Mund fløj i dumt eller ondskabsfuldt forvreden Skikkelse løsrevne Sætninger, jeg skulde have sagt, oprørende alle. Jeg havde anbefalet Selvmord ... havde lovpriist franske Ægteskabsbrudsromaner — jeg havde angrebet de Danske, fordi de ikke var Ateister; jeg havde ytret dyb Foragt for Danmark og den danske Literatur; jeg havde kaldt Thorvaldsen et gammelt Fæ; jeg havde udtalt mig nedsættende om Begrebet et Hjem; jeg havde angrebet Samfundet osv. osv.«

»Naiv, som jeg var, indbildte jeg mig at kunne bringe Sladderen til Taushed og kunne opnaa, om end ikke en Tilbagevenden af den første Begejstring, saa dog en rolig, saglig Tilegnelse og Drøftelse af mine Synsmaader, naar jeg blot udgav i Trykken, hvad jeg havde sagt. Jeg betragtede mig ungdommeligt som forpligtet til at holde mig saa nær som muligt til Ordlyden, og undlod derfor saavel af mildne enkelte krasse Udtryk som at fuldstændiggøre mine Kundskaber og forbedre, hvad der var Hastværksarbejde.«*)

Og der stod det saa paa Tryk alle de Ytringer, som kaldte paa Borgerskabets Forargelse, spærrede den unge Mand ude fra »det gode Selskab« og tilføjede ham anden Modgang, alt imedens Angrebene haglede ned fra alle Sider. Et enkelt af disse sidste var holdt i en saadan Tone, at Brandes fandt det Umagen værd at imødegaa det; det stod i Dagbladet »Fædrelandet« undertegnet med Mærket 44, der dækkede over Biskop D. G. Monrad. Forinden behandlede Brandes dog tre andre store Indlæg; først en større Anmeldelse, der havde staaet i »Dagbladet« 27. Marts, dernæst en Artikelrække i »Fædrelandet«, signeret k — et Mærke, der dækkede over den haardnakkede Modstander, Forfatteren Rudolf Schmidt, som Brandes til Gengæld ikke kunde udstaa. Tonen mellem dem var følgelig ikke blid — i et privat Brev til Direktør Hegel, Gyldendal, omtalte Brandes 1882 Schmidt med Ordene »den frækkeste og mest edderspændte Kumpan, jeg i mit Liv har kjendt i Litteraturen«.

Det er da ogsaa Schmidts Del af Angrebet paa Brandes, denne krymper sig mest ved at skulle ind paa; færre Linier ofrer Brandes paa Forfatteren C. Rosenbergs Artikelserie i »Hejmdal« d. 15. til 20. Marts — samt paa »Fædrelandet«s Redaktør, C. Ploug. Det eneste betydende Blad, der tog vel imod »Emigrantlitteraturen« var »Dagens

*) Levned II, S. 66—67.

Nyheder«, det tidligere litterære Ugeblad »Figaro«, hvis Redaktør, Forfatteren Robert Watt, i en Føljeton anmeldte Bogen.

Brandes' Svar til de forskellige Angribere i Dagspressen ønskede disse ikke at optage, saa Brandes maatte — efter at have faaet et enkelt optaget som *betalt Annonce* — selv lade dem trykke, hvilket skete i den lille Bog »Forklaring og Forsvar. En Antikritik«, der udkom samme Aar, 1872.

Særlig to Steder i »Emigrantlitteraturen« havde vakt Forargelse; det første er S. 138 (Originaludg.):

»Enhver Magt er tyrannisk i samme Grad, som den er dum, og Individet fødes som dens Undersaat. Medens det Naturlige vil være, at Individet formede sig selv sine Anskuelser og sine Principer om de høieste Ting, gav sig selv Love for sin Opførsel og efter Evne søgte Sandheden med sin egen Hjerne, forefinder Individet ved sin Fødsel først en færdig Religion, i ethvert Land en forskjellig, dets Forældres, som længe før det selv føler eller tænker religiøst, bliver det indpodet; saaledes kvæles i Spiren al religiøs Productivitet, eller kvæles den ikke, saa vé Individet! det er en Handske kastet til Samfundet. Saaledes forefinder Individet en færdig offentlig Moral, og denne Moral understøttes af en færdig offentlig Mening. Da een Part af Menneskeheden maa betragtes som vilde Dyr, en anden Part som sande Aber og den aldeles overveiende Majoritet som Dosome og Ignoranter, er det let at see, i hvad Forhold til Sandheden den offentlige Moral og den offentlige Mening i Almindelighed vil staae.«

S. 150—51 taler Brandes om det interessante i, at hver Nation har sit Ideal, som udgør Indbegrebet af Pligter og Dyder, der anses for almengyldige.

»Hjemmet holder f. Ex. Familien sammen, følgelig priser den Nation, som har »Hjem«, Familielivet fremfor Alt, og laster Sydboerne, fordi Familielivet hos dem ikke spiller samme Rolle. Et Ord som »Arnen« faaer en Ærværdighed, som det aldrig kunde faae under Troperne, Ordet »huslig« kommer til at betegne Kvindens høieste Dyd og strengeste Pligt, og denne Race vil mindst af Alt lade sig sige, at alle disse dens store Idealer, Hjemmet, Hyggeligheden, Husligheden, Familielivet, lade sig udlede af en eneste, grumme simpel, grumme lav climatisk Nødvendighed, Nødvendigheden af kunstig Varme. Uden kunstig Varme, i Sollysets fulde Pragt vise alle hine skjønne Idealer, Pligter og Dyder sig — ikke usande men relative.«

Man vil forstaa, at Brudstykker af disse Citater let kunde afstedkomme højst utiltalende Forvanskninger; i sin Antikritik kommer

Brandes ind paa disse to Afsnit paa Sider 66—73 — og indrømmer mod dens Slutning:

»Jeg har feilet ikke blot i et og andet Enkelt, men i et meget væsentligt Punkt. Jeg har taget feil af den traditionelle Stemnings Magt herhjemme. Jeg gjør ikke herved nogen Indrømmelse i Realiteten, end ikke den ringeste, men jeg gjør en Indrømmelse med Hensyn til Polemikens Methode. Jeg troede, vi var videre fremme end vi er. Mit Liv har f. Ex. ikke bragt mig i personlig Berøring med grundtvigianske Kredse eller Cliquer. Jeg har maaske aldrig tilfulde vurderet deres Indflydelse herhjemme og efter et længere Ophold i Udlandet har jeg været endmere udsat for at oversee den. De have ikke det mindste mere Ret, fordi de have Magt og jeg tilbagekalder ikke i mindste Maade min Polemik imod dem, men jeg indrømmer ganske villig, at der maa kjæmpes paa en anden Maade imod en talrig og velorganiseret Hær end imod de sidste Rester af en opløst Armee.«

I sin Bog om Vennen Julius Lange oplyser Brandes, at disse Linjer skyldes denne; Lange fandt hans Svar som Helhed altfor afvisende og udæskende og anmodede indstændigt Brandes om »at gjøre en Indrømmelse«, og Brandes slettede da ogsaa adskillige Sider, indsatte et Par andre, som Lange formelig dikterede ham.

»En trodsigere Holdning helt igjennem havde ligget bedre for mig — siger Brandes — og jeg fik da ogsaa »Indrømmelsen« indskrænket til det mindst mulige, det rent formelle; men den var og blev Langes, ikke min. For dem, hvem Sligt kan interessere, meddeles det altsaa, at S. 25 og 26 samt S. 77 i »Forklaring og Forsvar« som de i den trykte Text lyder, skyldes Julius Lange.«

Det var lidt om *Tonen* i »Hovedstrømninger«; om *Metoden* udtaler Brandes sig i Indledningen til »Den romantiske Skole i Tydskland« Aaret efter:

»Min Opgave vil være at skildre Dem disse Personligheder og Værker i Profil, i saa skarp og sikker en Profil, som det er mig muligt. Ingen kan medtage Alt. Kraftigt at belyse det Hele, men fra een Side, saaledes at Hovedtrækkene springe frem og falde i Øinene, det er mit Princip. Jeg vil paa den ene Side stræbe at tage Litteraturhistorien saa psykologisk som muligt, gaae saa dybt ned, som jeg kan, gribe de Sjælerørelser, der længst tilbage, inderst inde forberede og frembringe den hvergang foreliggende Litteratur. Dertil maa jeg bede Dem om at see saa uhildet som muligt ind i Dem selv. Og jeg vil paa den anden Side forsøge at fremstille Resultatet i saa udvortes og haandgribeligt plastisk Form som muligt. Kunde det lykkes mig at give den dulgte Følelse og den ab-

stracte Idee, der overalt ligger til Grund, i en præcis og anskuelig Form ligesom i Silhuet og Profil, da var min Opgave løst. Helst drev jeg altid Principet helt ud i Anekdoten. Først og fremmest fører jeg da overalt Litteraturen tilbage til Livet.«

Og saa vil Nutiden dog faa svært ved at danne sig et virkeligt Begreb om den Begejstring og Inspiration, som betog mange af Datidens Tilhørere, der med egne Sanser hørte og *saa* Hovedstrømningernes Tilblivelse i Foredragets Form, understreget eller afdæmpet paa de rette Steder af en Mand, der forstod at anvende og beherske Gestus, Mimik og Stemme som en Violinvirtuos sit Instrument.

Vil man forsøge at skildre Brandes' Betydning og Position, er det nødvendigt at søge at fremmane et Billede af *Taleren* Georg Brandes; mange har givet Bidrag hertil — man læse blot Kapitlet nedenfor om »Brandes-Skikkelsen i Skønlitteraturen« — her skal gengives et, der saa vidt vides ikke hidtil har foreligget paa Dansk. Det skyldes den svenske Forfatterinde Victoria Benedictsson, bedre kendt under sit Navneskjul Ernst Ahlgren. Hun stod en Overgang Brandes særdeles nær og har følgelig overværet adskillige af hans Forelæsninger; hendes Landsmand Axel Lundegård udgav i 1920 hendes »Studier och brottstycken«, hvoriblandt ogsaa et Portrætstudie af Brandes som Forelæser, oplevet og gengivet med en Kvindes fremragende Intuitionsevne. Hun skildrer hele Stemningen og de stormende Scener, inden Salen er fyldt til sidste Plads, medens de sidst ankomne udenfor staar paa Taa for om muligt at faa et Glimt af ham:

»Bulderet synker til mere dæmpet Uro — saa bliver der med eet stille. Man skimter gennem Mængden det mørke Hoved med det vajende Haar, som giver hans Udseende et ejendommelig stridbart Udtryk.

Saa staar han deroppe, en Smule forpustet forekommer det en; og medens han lader de indledende Ord vente paa sig, ser han ud over Skaren af Tilhørere med dette rolige, næsten ligegyldige Blik, som synes at opfatte alt uden Anstrengelse, lysende af skarp og kold Forstand, som stikker af mod det nervøse Ansigt, hvis Mine-spil stadig veksler, snart trækkende sig bittert og haardt sammen, snart jævne sig ud næsten indtil Blidhed.

For en Iagttagere har dette blege Ansigt med de bevægelige Øjenbryn, den lige, stærkt rynkede Pande, de følsomme Næsefløje og det søgende, staa-graa Blik adskilligt at fortælle og endnu mere at forklare. Man kan saa godt forstaa, at denne Mand med sin kritiske Dissektionsevne, sin nøgterne Forstand, sin græske Verdensanskuelse og sit orientalske Blod ganske naturnødvendigt maatte

blive Genstand for en fanatisk Beundring og Forgudelse paa den ene Side og et bornert og blindt Had paa den anden. Som en opladte Elektricismaskine maatte han tiltrække eller frastøde — alt efter Beskaffenheden af de Personligheder, som kom i Berøring med ham, kom indenfor hans Aands Rækkevidde.

Noget Mellemstandpunkt gives ikke, naar Talen er om en Mand af hans Format. Det er et Enten-Eller. Altid er Farverne stærke, naar det gælder at male hans Fysiognomi. Masser af Blomster — deriblandt altfor skrigende pragtfulde — er kastet over hans Hoved; men ogsaa Masser af mindre æstetiske Projektiler er regnet ned for hans Fødder ...

Han begynder at tale.

Stemmens beherskede Ro staar som en stærk Modsætning til Trækkenes lidelsesfulde Uro, en Uro, som aldrig helt beherskes. Man mindes uvilkaarligt et Udtryk, han selv har brugt i sin Fortale til Bogen om Berlin: »Mine Stemninger modsiger hyppigt hinanden, mine Tanker sjældent«.

Foredragets rolige Sikkerhed leder Tanken hen paa »Hovedstrømningerne« og de litterære Karakteristikker, som lærte os i Georg Brandes at beundre en stærk og helstøbt Personlighed; Ansigtstudtrykkets hurtige Skiften fremmaner derimod for os Billedet af den ildfulde og hæftige Polemiker. Og mellem Alvoren og den videnskabelige Fasthed lyner der i Udtryksmaaden noget frem af denne slagfærdige Vittighed, denne skaanselsløse Ironi — sagt med eet Ord: denne Smidighed i Vaabenføringen, som faar sin Mand til at føle sig ganske særlig ægget af den Strid, som skaffer ham Fjender i Tusindtal, og som let faar de Saar, han tilføjer, til at danne Ar over et Nag, som øges i det skjulte.

Georg Brandes virker ikke ved ivrige Gebærder, han benytter næsten aldrig en Gestus — og dog er hans Foredrag livligere end de flestes; han lægger ikke an paa sit Publikum og dog brager Bifaldet ham imøde. Naar han drager til Felts, er det ikke med Kanoner, hans Vaaben er den lette, hvasse Damaskenerklinge. Han benytter sig ikke af tung Retorik eller andre af Lærdommens mindre tiltalende Attributer, og man mærker aldrig, at han anstrænger sig eller gør sig Umage for at imponere. Bevidst Enkelthed og naturlig Ligevægt er det, der kendetegner hans Foredragsstil. Han tager Tilhørernes Interesse fangen ved selve Indholdets solide Kærne og dets fine, kunstneriske Form: ved Klarhed i Tankegangen, naar han vil forklare eller undersøge; ved Anskuelighed, naar han vil skildre. Han forstaar at koncentrere sig, at presse Stoffet sammen, saa at han i Løbet af blot en Time naar at meddele Masser af Oplysninger og Fakta, uden at det et Øjeblik virker tørt.

Kort og godt: Georg Brandes er som Forelæser spirituel og dog lødig. Han kan forstaas af alle og interessere alle. Hans Foredragsform udgør en fint ciseleret, kunstfærdigt udarbejdet Indfatning

om et Indhold, som altid er ægte — hentet frem fra Videnskabens og Forskningens Skakter eller fra hans egen interessante og op-rindelige Personlighed. Han kan undervise uden at være Skole-mester, og man føler, at man har faaet virkeligt Udbytte af en saa-dan Time, der har formet sig som en Adspredelse, kort sagt: man har lært noget.»

— — —
Vi vender tilbage til »Hovedstrømninger«, som Brandes fortsatte Arbejdet paa efter sin lille Tysklands-Ferie fra September til Decem-ber 1872 — og følger dette hans Arbejde gennem de mange spredte Smaa-Oplysninger han selv har givet i sit »Levned«:

Længe forinden havde Brandes begyndt at sætte sig ind i det umaa-delige Stof, som skulde udgøre 2. Del, »Den romantiske Skole i Tydsk-land«; han havde gennemlæst ca. halvhundrede Bind, men havde maattet opgive Ævred, vel ikke mindst paa Grund af hele Røret, der opstod omkring Forgængeren »Emigrantlitteraturen«. Han maatte i hvert Fald i December Maaned begynde forfra med Indsamlingen af Stof, tog fat paa Udarbejdelsen i Januar 1873, hvor Indledningsfore-draget blev til; Forelæsningerne averteredes i Februar, sluttede i de sidste Dage af Marts — og forelaa trykt i April. De forskellige Faser i den tyske Romantiks Stigen belystes heri — og den sluttede med en Efterskrift til Professor Brøchner:

»Det er en Selvfølge, at dette Bind lige saa fuldt som det fore-gaaende er tilegnet Dem. Det indeholder med mine Universitets-forelæsninger som Grundlag Adskilligt, som ikke kunde finde Plads eller ikke vilde være paa sin Plads i det mundtlige Foredrag. Det har været mit Haab under Udarbejdelsen, at Mænd, som De, vilde finde Behag i denne Bog. En Bog er for mig en Handling. De vil bedømme den som saadan. ... Lykkeligvis opveies for mig en hel Pakke af anonyme Artikler og Brochurer af et Ord fra Dem.«

Der kom dog dennegang ikke samme Strøm af Artikler og Smaa-tryk som i Aaret forud — dette som det følgende Bind af Hovedstrøm-ninger var endnu ret polemisk præget, og den overvejende Del af Pres-sen valgte at tie.

Kort efter tog Brandes fat paa Bind III af sit Værk; en stor Del af dette hans mest polemiske Skrift, som fik Tittlen »Reactionen i Fran-krig«, udarbejdedes paa Biblioteket i München — den 1. Oktober 1873 indleddes Forelæsningerne. Om dette Afsnit af sit Forfatterskab skriver Brandes:

»Jeg arbejdede anstrengt, plaget af Mismod, Fattigdom og Omgivelsernes Fjendskhed. Dette Parti af Værket var efter dets Anlæg det mest negative, det, hvori der var rigest Anledning til at give den Bitterhed, der havde ophobet sig i mit Sind, og Hadet til Menneskehedens Fordummere og Undertrykkere Luft.

Jeg tænkte paa Samtidens Reaktion i Frankrig, mens jeg skrev om Fortidens. Jeg var dog saa langt fra at inndele Menneskene efter deres Stilling til et bestemt System af Ideer, at jeg næsten var forelsket i Joseph de Maistre, den europæiske Reaktions ypperste Talsmand, fordi han aldrig, som de Reaktionære, jeg personligt havde lært at kende, hyklede Frisind eller veg tilbage fra Følgeslutninger, men stod der som en hel Mand, klar, uforsagt, følgestræng, hos hvem alle de Egenskaber var kraftigt udfoldede, der hos hans Sildefødninger var hæmmede i Væksten. Jeg havde desværre i det første Udkast til Værket umuliggjort mig at anbringe ham i dets Midtpunkt, idet jeg for at lovprise ham paa de tyske Reaktionæres Bekostning havde indført ham allerede paa de sidste Sider af andet Bind. Senere bødede jeg derpaa og gav ham den Hovedplads i tredje Bind, som han havde Krav paa.«¹⁾

Iøvrigt handlede dette Bind om den franske Revolution, Concordatet, Autoritetsprincippet og Traditioner paa forskellige Omraader samt de to Forfatternavne Chateaubriand og Madame de Krüdener. Det udkom straks i Begyndelsen af Aaret 1874.

Umiddelbart derefter forberedte Brandes de Forelæsninger, der skulde ligge til Grund for »Naturalismen i England. Byron og hans Gruppe«; hen paa Foraaret holdtes Foredragene om Byron, Sommeren gik i Selskab med den unge begavede engelske Forfatter Edmund Gosse samt med Starten af Tidsskriftet »Det nittende Aarhundrede« og Rejse i Udlandet. Først ved Juletid vendte Brandes hjem og genoptog de afbrudte Studier over engelsk Litteratur; i Efteraaret 1875 afsluttedes derpaa Forelæsningerne og fjerde Del af Hovedstrømninger gik i Trykken. Medens det i Titlen anvendte Ord »Naturalisme« ellers hyppigst betegner Virkelighedsdigtning, Realisme, er her nærmest Tale om lyriske Naturstemninger.

Det Tempo, hvormed Brandes hidtil havde arbejdet paa Hovedstrømninger, maatte nu opgives; Kampen for Tilværelsen lagde mere og mere Beslag paa hans Tid, og Brandes flyttede til Berlin, hvor han stod for at skulle skabe sig nye Eksistensmuligheder. Herunder kom ogsaa Oversættelsen og Udgivelsen af de herhjemme udkomne Værker

¹⁾ Levned II, S. 151.

paa Tysk — et Arbejde, der voldte Brandes mange Bryderier med uheldige Forlæggerforhold, der spolerede den ventede Fortjeneste.

Først i 1879 er Brandes i Stand til at genoptage Arbejdet med Hovedstrømningernes Fortsættelse; i September rejste han til Paris, hvorfra han skaffede sig de nødvendige Bøger til Udarbejdelsen af »Den romantiske Skole i Frankrig«. Efter en foreløbig Gennemlæsning af de vigtigste tog han i Slutningen af Oktober til København og holdt Forelæsningerne; de behagede, udtaler Brandes, som nu føler sin Anseelse stige; Auditoriet var stuvende fuldt, og de bedste af den yngre Slægt var blandt Tilhørerne, Politikere som Hørup, næsten alle yngre Kunstnere og Skribenter, mange ældre Videnskabsmænd.

Hen paa Sommeren 1880 gennemlæstes den franske Digter Balzacs op mod halvtreds Bind Romaner, Noveller, Dramaer, Breve og Skrifter om ham, en ringe Del af Forarbejdet til Hovedstrømningens femte Del; det fortsattes med enkelte Stykkers Udarbejdelse i Løbet af Vinteren og Foraaret 81 samt Foraaret 82, til Værket hen paa Efteraaret 1882 var naaet saa vidt, at det kunde udkomme.

Rubow har karakteriseret »Den romantiske Skole i Frankrig« som Brandes' smukkeste Bog, skrevet udfra det bevingede Ord »Kunsten for Kunstens egen Skyld«. Den indleder med Slægten fra 1830, omtaler bl. a. Romantismen, den moderne Kritik og den socialpolitiske Idebevægelse samt Navne som Charles Nodier, Alfred de Musset, Georg Sand, Balzac, Merimée, Sainte-Beuve, Dumas og Victor Hugo, det mest omfattende af Hovedstrømningens seks Dele.

Efter sin Skik begynder Brandes omgaaende sit Arbejde med næste Bind, det sidste, som skitseredes og fik Titlen »Det unge Tyskland«, men det skulde vare otte Aar, inden det laa færdig til Udgivelse; det var, som Brandes selv udtrykker det, blevet hans Smertensbarn. Selve Forelæsningerne holdtes i Aarene 83 og 87.

Han havde haabet at faa Bogen fra Haanden i 1889, men kun 11 Ark blev renskrevet og trykt, og Brandes sukker:

»Umaadelig træt og ked var jeg af Hovedstrømningernes sidste Del. Jeg havde slæbt den med mig siden Begyndelsen af 1883, stønnende, bandende, lidende for at gennemføre en gammel Plan, lagt af Den, jeg var i 1871. Jeg mindedes Ordet: An Arbeit klebt Blut. Jeg havde som nævnt ladet 11 Ark af den trykke. Nu var det mig umuligt at udholde Sysselsættelsen med den. Jeg følte mig som en stækket Vildgaas. I Maj (1890) brød jeg op og rejste, som sædvanligt i disse Aar, til Norge.«¹⁾

¹⁾ »Levned«, III, S. 273.

I Midten af Juni vender Brandes forfrisket hjem og faar Arbejdet fra Haanden med sin vante Energi; Manuskriptet sluttet i Begyndelsen af August, samtidig besørger alle Korrekture, Værket oversættes til Tysk, i Slutningen af Oktober er der ogsaa læst Korrektur herpaa, og Bogen, som ikke er meget mindre end sin Forgænger, udkommer samtidig paa Dansk og Tysk i Slutningen af 1890. Et 19-aarigt Arbejde afsluttedes.

Sjette Dels Modtagelse herhjemme stod i sørgelig Modsætning til den, der blev »Emigrantlitteraturen« til Del; Brandes selv siger: Den danske Udgave faldt til Jorden som en Klat. Der var Aaret ud neppe et Blad, som nævnte den! Hovedpersonerne i »Det unge Tyskland« var Ludvig Börne og Heinrich Heine, og det vistes, hvorledes disse ligesom de samtidige franske Forfattere forberedte Omvæltningen 1848.

Brandes' Arbejde med Oversættelse af Hovedstrømninger paa Tysk er nævnt, og Omplantningen til flere andre Sprog følger naturligvis efter. Desuden tryktes nye og omarbejdede Udgaver paa Dansk; allerede 1877 forelaa »Emigrantlitteraturen« i 2. Udgave — de øvrige Bind sluttede sig hertil.

En kritisk Bedømmelse af »Hovedstrømninger« vil Interesserede let kunne skaffe sig Adgang til; som en Slags Rettesnor skal her blot nævnes et Par Citater af Vilhelm Andersens Omtale i »Ill. dansk Litteraturhistorie«:

» ... Som videnskabeligt Værk har »Hovedstrømninger i det 19. Aarhundredes Litteratur« med Grund været udsat for en stærkere Kritik end Forbillederne for dets Plan og for dets Stil, Hettners »Det attende Aarhundrede« og Taines »Den engelske Litteratur«.

... Det er en Legende, at Brandes i Halvfjerdserne har indført Realismen i den danske Litteratur. Hvad han bragte var, som »Hovedstrømninger« selv siger, den engelske Naturalisme, den franske Romantik og det unge, halvt jødiske Tyskland, altsaa det europæiske »1848«, hvormed han vilde give Litteraturen i Danmark i den nationalt ydmygede, men politisk og socialt bevægede Tid efter 1864 et nyt Udgangspunkt.

... Som et levende Led af de liberale Ideers Historie i Europa tilhører »Hovedstrømningerne« ved sine Virkninger Verdenslitteraturen ... Man kan læse den som en forstørret Foregribelse af selve det moderne Gennembrud i den danske Litteratur, som den vilde fremkalde.«

Selv har Brandes sat følgende »Gravskrift« over Værkets 6 Dele:

I

Et Krigsskrik var den, skulde vække, væbne —
Den vakte Hadet, Bogen blev min Skæbne.

II

Spyddtid — og medens Spyd omkring mig hagled,
til Væggen fast jeg gamle Genfærd nagled.

III

Sværdtid — jeg følte ej, at haardt jeg trængtes,
jeg leved ungt og stærkt og led og længtes.

IV

Med Tro og blodrød Ildhu blev den skrevet;
Shelley: dens Aand er din. Dig har jeg levet.

V

Se Skæbnen vendes! Hør i Toner klare.
Sejrtid! en lang, rig, melodios Fanfare.

VI

Af rolig Trods og bitter Livserfaring
er Værkets sidste Del en Aabenbaring.

(»Levned« III, 284).

— Maaske bedre paa Prosa, som det læses paa sidste Side i »Det unge Tyskland«:

»Hvad Kritik dette Værk i Danmark har fundet, har gennemgaaende talt overlegent og nedsættende om denne Plan. Forfatteren ved, at han nu, nitten Aar efter at den blev lagt, ikke vilde kunne finde nogen anden og bedre. Man har med Rette, men uden stort Opbud af Skarpsindighed, kunnet forklare, at saaledes grupperede og i denne Følgeorden, saaledes kontrasterede og med disse Ud-hævninger eller Afskygninger fremtræde Litteraturens Personligheder og Værker kun for en personlig Betragtningmaade, underkastede en personlig Behandling, og man har med adskilligt mindre Ret Aar efter Aar uden synderligt Opbud af Opfindsomhed mindet om Prokrustes.

Herpaa er Svaret, at upersonligt set er et halvt Aarhundredes Litteratur kun et Chaos af hundredetusinder af Værker i et stort Antal Sprog, og at den sande Prokrustes, der her har grupperet, kontrasteret, stileret, udhævet og trængt tilbage, udstrakt og forkortet, stillet i fuldt Lys, i Halvlys eller i Skygge, ikke er nogen anden end den Magt, man ellers plejer at kalde Kunst.«

Gennembrudsmændene. De litterære Karakteristikker.

Hovedstrømningerne og Gennembrudet, disse to Begreber hører nøje sammen — det ene giver Stødet til det andet; tilsammen udgør de Brandes' Hovedindsats i nordisk Aandsliv, en Indsats, der leder Tanken hen paa de »Gennembrud«, som tidligere Holberg og Steffens — Oehlenschläger gav Anledning til.

En Slags Dokumentation heraf er givet af en af den grundtvigske Højskoles Førstemænd i nyere Tid, Holger Begtrup, der i »Den danske Højskole« 1902—03 i en Artikelrække om Brandes et Sted skriver:

»Georg Brandes' Stilling efter Hjemkomsten minder slaaende om to tidligere Tilfælde i den danske Litteraturhistorie. Det ene er Holbergs, da han kom til København efter sine første Udenlandsrejser; det andet er Steffens' i Sommeren 1802. — Ligheden med Holberg maa Brandes selv have følt, da han skrev om ham i 1884. Begge var de Arbejdsmennesker, der i Vesteuropa havde tilegnet sig moderne Meninger, som stod i skarp Modsætning til de nedarvede i Norden. Begge var de oplivede af fransk Esprit og rustede med elegante franske Vaaben. Begge blev regnede for »Charlataner« af dem, de selv kaldte »Ignoranter«. Begge havde den store Opgave at tilføre Nordens Lande en frisk Strømning af udenlandsk Kultur.

... Mere nærliggende, efter Tiden og Arten, er dog en Sammenstilling af Georg Brandes og Henrik Steffens, Naturalismens og Romantikens to geniale Herolder, lige kongelige i deres Foragt for det bestaaende, lige begejstrede for den Visdom, de bragte med sig hjem fra Udlandet, lige ildfulde og gnistrende som Talere og lige udæskende overfor Borgerskabet. ... Forelæsningerne i 1802 og i 1871 danner værdige Sidestykker som Indledning til to saare betydningsfulde, om end vidt forskellige Tidsrum i vor Digtning. Men endnu mere paafaldende er dog den Omstændighed, at begge Forelæserne, inden de traadte offentlig frem, gennem en lang Samtale har bragt hver sin Tidsalders Hovedskjald til Bevidsthed om sit Digtterkald. Som Steffens ved sit berømte Møde med Adam Oehlen-

schläger i Sommeren 1802 vakte de slumrende Kræfter hos ham, saaledes fik Brandes' første Møde med Holger Drachmann efter dennes egen Fremstilling en afgørende Indflydelse paa hans digteriske Udvikling.«

Hovedværket til Forstaaelse af »Gennembrudet« er den Samling Portræter, Georg Brandes selv udgav i 1883 »Det moderne Gjennembruds Mænd« — og han har saaledes givet Bevægelsen Navn og fralægger sig i Bogens Slutning Ansvar for alle de »Etiketter«, andre i Tidens Løb har paaklistret den saasom Realismen, Idealismen. Derimod vedkender han sig, at han i sin Tid søgte at indføre een Benævnelse, »den samme, som nogle Aar efter den unge franske Skole optog i noget forandret Mening, nemlig Ordet Naturalisme, et meget omfattende Ord, fordi det rummer Alt fra det aandigste Sværmeri til den Virkelighed, der staar lavest paa Stigen, i Poesien Alt fra den sarteste Alfemelodi hos Shelley til Ostesymfonien hos Zola, et Ord, som kun udtrykker den Begrænsning, at Grundlaget er Naturhengivelse eller Naturstudium, at Standpunktet er taget indenfor Alnaturen og ikke i det dogmatisk Overnaturlige.«

Om selve Bogen giver Brandes et Par Oplysninger i Forordet:

»Det har været min Hensigt at karakterisere en større Gruppe af de Mænd, som her i Norden have hidført og fremmet den moderne literære Bevægelse, saaledes at hverken mit personlige Forhold til Begivenhederne eller mit personlige Kjendskab til Forfatterne virkede forstyrrende paa Fremstillingens Objektivitet. Jeg har bestræbt mig for at se paa Mændene og deres Værker saa uhildet, som tilhørte de et fremmed Folk.

Et enkelt Essay — det om E. Brandes — vil rimeligvis vække nogen Forundring; jeg har skrevet det absolut som jeg vilde skrive om en Forfatter, der ikke stod i Slægtskabsforhold til mig, og jeg tror det her staar paa sin rette Plads. ... Jeg har i Rækkefølgen fulgt den Tidsorden, i hvilken Forfatterne ere traadte frem for det danske Publikum.«

For Oversigtens Skyld skal de her nævnes i den af Brandes angivne Rækkefølge med »Gennembrudsværket«s Titel og Udgiveraar vedføjet:

Bjørnstjerne Bjørnson: »En Fallit« 1875. — Henrik Ibsen: »Samfundets Støtter« 1877. — J. P. Jacobsen: »Fru Marie Grubbe« 1876. — Holger Drachmann: »Sange ved Havet« 1877. — Edvard Brandes: »Lægemidler« 1880. — S. Schandorph: »Uden Midtpunkt« 1878. — Erik Skram: »Gertrude Coldbjørnsen« 1879.

Til disse Navne vil for en Fuldstændigheds Skyld adskillige ønske tilføjet Vilhelm Topsøes Navn; Brandes mente ikke, han hørte til her, hvad blandt andre Herman Bang flere Steder har paataalt. Vilh. Andersen nævner i sin Bog om Topsøe denne Brandes' Udeladelse, men fortsætter (S. 20): »Med fuld Ret. Han er ikke en af det moderne Gennembruds Mænd. Han er den historiske Sammenhængs Mand.« Længere fremme i samme Bog, særlig Siderne 79—88, kan man læse nærmere om disse to næsten jævnaldrende Mænds Mellemværende.

Til Gennembrudsmændene slutter sig derimod senere Forfatternavne som Henrik Pontoppidan, Karl Gjellerup, Herman Bang m. fl. I. J. P. Jacobsens Novelle »Mogens«, der første Gang tryktes i »Nyt dansk Maanedsskrift« 1872, er Optakten den ofte citerede: »Sommer var det; midt paa Dagen; i et Hjørne af Hegnet. Lige for stod der et gammelt Egetræ, om hvis Stamme man gerne kunde sige, at den vred sig i Fortvivlelse over den Mangel paa Harmoni, der var mellem dens ganske ny, gulladne Løv og dens sorte og tykke, krogede Grene, som mest af Alting lignede grovt fortegnede gammelgothiske Arabesker.«

Og saa følger Skildringen af Regnvejret, der — som det hedder i Ill. dansk Litteraturhistorie — kendetegner »Halvfjerdsernes »Gennembrud« efter Tresernes Tørke«.

Jacobsens første Møde med Brandes er i 3. Bind af »Samlede Skrifter« skildret i følgende Ord:

»Ung, lang, kejtet, bukkende dybt, saa det lange blonde Haar faldt ned over Panden, kom han en Dag i 1869 første Gang med et Hæfte Digte i Haanden. Aftenen forud var i det kgl. Teater et skrækkeligt Stykke blevet spillet, denne eneste Gang, et anonymt, men som hvis Ophavsmand en vis Jacobsen angaves. Slutningen laa nær, at det forulykkede Skuespil og de ulæste Digte havde én Forfatter.

Læste blev de derfor ikke; Kritikeren bladede lidt i dem og sendte dem tilbage med nogle høflige Ord og en Advarsel mod at skrive *ranglede* Vers. Det var et Indtryk af Personen, som var smeltet sammen med et Indtryk af underlig løs Form i Digtene, der affødte disse Ord, som Den, der skrev dem, sporløst havde glemt indtil han tre Aar efter med et Smil — det fineste, sjælfuldeste Smil — mindedes om dem.«

I Anden-Udgaven af »Digte« af 1872, der udkom 1896 — og ligesom hine tilegnet »Min Ven Dr. Georg Brandes« — findes et Forord, hvori man læser om den Brandes'ske Paavirkning og Opmuntring til Holger Drachmann, den næste af de danske »Gennembrudsmænd«,

om deres første Møde, der fandt Sted 1871 i Borchs Kollegium, og den derpaa følgende Samtale, der »varede ved — i Stuen, ud paa Gaden, langs Voldene, hele Formiddagen, hele København rundt — det København, som han aandeligt vilde udfri fra de Nationalliberales Formynderskab over hele Linjen — en Kampagne, hvortil han hværvede unge Kræfter.«

Og Drachmann beretter (S. XIV):

»Han var rustet; det fornåm jeg. Hans Intelligens og Kundskabsfylde overvældede mig; hans Begejstring og Ild vandt mig og rev mig med. Hans Øjne spillede som en ung Panters; hans spænstig-slanke Legeme var i uafsladelig Bevægelse, som Fægtemesteren, der giver Timer. Fra hans ideligt rynkede Pande steg det mørke Haar i Vejret som et Vingepar — som Hjelmssmykket over en ubetvingelig østerlandsk Kriger. Og saa var der en aaben, en tillidsfuld, næsten naiv Godlidenhed i hans Smil dette umiddelbart vindende Smil, som kendemærker enhver Fører og Erobrer.

Han vilde have Krig; og han fik Krig. Han vilde hværve Krigere; og han fik til at begynde med mig. Det var Dr. Georg Brandes.

Da vi omsider skiltes, spurgte han — henkastet — om jeg ellers havde noget under Arbejde. Jeg svarede beskeden, at jeg skrev Vers. Han smilede — som vilde han sige: Vers skriver ethvert ungt, begavet Menneske — men *hvilke?*

Da vi næste Gang mødtes, havde han i Møllers Maanedsskrift læst de Poesier, som jeg havde undertegnet med mit nom de guerre: Mark Cole.

Han løb mig imøde, udstrakte sin Haand, trykkede min med Venskabs Hæftighed og Varme, idet han udbrød:

Men De er jo Digter! —«

— — —

Dette Venskab var dog ikke altid lige varmt. I Emmy Drachmanns »Erindringer« af 1925 staar Svingningerne indtil 1883 tydeligt afspejlet og dokumenteret:

Ved Bjørnsons 25-Aars Forfatterjubilæum 1882 læste Drachmann et Digt op, hvori bl. a. følgende Linjer forekom:

»... vi kom hertil halvt kritisk — jødisk — franske,

halvt pessimistiske, halvt Troens Folk:

du har erobret for os selv os ganske ...«

Digtet kom — uden Drachmanns Vidende — paa Tryk, og det blev ogsaa læst af Brandes, der i et Brev bad om en Forklaring — det »jødisk-franske« var svært at tage fejl af.¹⁾

¹⁾ Samme Bog S. 174 og S. 188.

I et nogenlunde samtidigt Brev til Dr. Pingel skrev Drachmann:

»... Brødrene Brandes forstaaer ikke mig længer, og jeg er op-
hørt at ville forstaa dem. Jeg vil — som Jean Jacques (Rousseau)
— tilbage til Naturen, til det Naive, det Oprindelige, det Usammen-
satte, hvad man nu vil kalde det. Men dette, véd jeg, er Abracada-
bra i deres Øren.«

Brandes fik intet Svar fra Drachmann og skriver til hans Frue, som
var ked af Bruddet:

»Holger har hyllet sig i en megetsigende Tavshed og derved til-
kendegivet, at han ikke ønsker Forsoning.«

I Bogen Aaret efter om det moderne Gennembruds Mænd følte
Drachmann sig bl. a. fornærmet over en Passus, hvori hans Bog »Der-
ovre fra Grænsen« omtaltes som skrevet paa Bestilling af »Det nitten-
de Aarhundrede«; og i sin Bog »Skyggebilleder fra Rejser i Indland og
Udland« samme Aar (1883) sætter han saa i »Ostende-Brügge« den
nye Litteratur paa Plads i følgende Vendinger (S. 157—60):

»... det var et fremragende Talent, som begyndte; et stort Hjer-
te, store Evner, stor Forfængelighed; og derefter fulgte mindre Ta-
lenter lige ned til Karikaturerne. Der blev boret og filet og ætset og
bejset; Tænkernes Tanker og Digternes Følelser bleve tagne fra
hinanden, som de smaa Hjul i et Uhrværk, og der blev smurt med
Olie og pillet og pudset ...

... Men Held den Mand, der føler, at hans Sjæl bliver syg i et
Kompagni, hvor selv det fremragende Talent ikke formaar at dæk-
ke over Kombattanernes Brist og Svaghed: skuffet Ærgerrighed,
krænket Forfængelighed, Racehad, Trøsteløshed, Bitterhed, Tvivl
og Trods, Alt sammen kastet i Bunke med redelig Sandhedstrang
og Sandhedssøgen — held ham, at han endnu har Kommando over
sig selv og kan vælge sig sin egen Vej: ligegyldigt hvorledes den
betegnes!«

En halv Snes Aar varede dette Uvenskab; i 1892 tog Drachmann
selv Initiativet til at opnaa en Udsoning, idet han sendte et aabent
Brev til Brandes, dateret 21. Juli; det findes optrykt i 3. Bind af »Lev-
ned« S. 323—25 og udtaler bl. a.:

»Jeg bøjer mig hverken for din Avtoritet, hvor begrundet den
er, dine Kundskaber, hvor mange de er, din Produktionsevne, der
er i Slægt med min, din Stilling som Fører i den store Falanks af
fri og frelse Mænd. Jeg véd saa omtrent nu, hvad jeg duer til; og
jeg duer mindst af alt til at være i nogen Livvagt.

Jeg er hverken aandrig eller kundskabsrig eller literær eller
noget af alt det; jeg er en Mand, der elsker Styrken, Skønheden og

Friheden. Jeg bøjer mig i Beundring for den »Linje« i Dig — den uafbrudte Linje — der betegnes af Styrke, Skønhed og Frihed. Jeg er naaet sent frem i Udvikling; Du var færdig fra første Haand, har aldrig bøjet af, har gjort dine Dumheder, men altid ligelinjet — — — Du er et stort Stykke *mandligt* Danmark i dette Decennium, hvor det Udviskede regerer os.«

Og lidt senere kommer den velkendte Passus: »Vi er — højt regnet — et halvt Hundred Mennesker, som *bærer* dette Land og for hvem det er en Lidelse at bære.« — Et langt Brev, besvaret med et ligesaa langt af Brandes, som derefter beretter, at Drachmann og han hurtigt kom i »det gamle, broderlige Forhold« til hinanden.

Edvard Brandes har — som Broderen selv udtrykker det — fornummet det Byrdefulde ved altid at have en Broder forud for sig paa sin Løbebane. Blandt Gennembrudsmændene placerer Georg Brandes ham i følgende Linjer:

»Faa var de Skarpsynede, der allerede ud af hans Artikler som Spectator læste en ganske anden Sans for Theatervæsen og Forstand paa Skuespilkunst end Broderen besad. Denne havde selv etsteds i sine Skuespilkritiker (S. 262 »Kritiker og Portræter«), paavist Urimeligheden af at give de Spillende Karakterer for Udførelsen af den enkelte Rolle og udtalt, at man i Stedet burde give en gennemført og omhyggelig Karakteristik af en eller anden Skuespiller og Skuespillerindes Talent, paavise dets Omfang og skitsere dets Grænser; men han havde ikke været i Stand til selv at udføre sit Program. Dertil skortede det ham altfor meget baade paa Interesse for Opgaven og paa Indsigt.

Nu overtog den yngre Broder Røgtelsen af det Hverv, den ældre havde ladet ligge, og det er anerkendt, at han i Aarenes Løb har udviklet sig til vor første Dramaturg.«

Sophus Schandorph fortæller i første Bind af sine »Oplevelser« 1889 om sit Forhold til Brandes, skildrer

»dette evig-ligeglade Kjøbenhavn, hvor der ikke sporedes nogen som helst gennemgribende Interesse for aandeligt Liv, der, uden for Fagvidenskabernes Kreds, ikke havde en eneste fremragende producerende Kraft ...« (S. 266).

Og paa næste Side:

»Blandt de yngre Prosaforfattere saa jeg ganske vist i G. Brandes det betydeligste og interessanteste Talent. Min Hustru og jeg læste gjerne sammen, hvad han skrev, og disputerede om ham med nogle af vore Venner, som ikke vurderede ham saa højt. Da Kritiker og Portræter« udkom, var jeg sikker paa, at der laa en rig Fremtid beredt for Forfatteren, men anede ikke, at han skulde

komme til at udøve en saa gennemgribende og alsidig Indflydelse paa vor Kultur, skulde blive mig personlig saa inderlig kjær.«

Schandorph hører saa fra anden Side om de begyndende Forelæsninger, men var — vant til haabløs Venten — endnu tvivlende.

»Men«, skriver han videre, »da jeg havde læst hans Bog om Emigrantlitteraturen, blev jeg saa glad som den yngste af Brandes's Tilhørere. Hvad jeg og mange med mig mere eller mindre dunkelt havde længtes efter, men hverken havt Mod eller Talent til at udtale med Myndighed, med Fordring paa, at Landet skulde lytte efter, kom her klart og begejstret til Udtalelse.

Der maatte slaas stærkt, der maatte raabes højt. Det maatte siges, at vi paa næsten alle aandelige Omraader laa i Syvsoversøvn. Den Politik, der havde skilt os af med næsten det Halve af Landet, førte endnu det store Ord, som om Intet var sket. Litteraturen præsterede kun Nipssager, og de Skrivende anede for det Meste ikke, hvad der var tænkt og digtet i Evropa i de sidste halvhundrede Aar. Skulpturen sov i Ly af Thorvaldsens mægtige Skygge, Maleriet var ved at løbe sig fast i en genial Theoretikers halvforstaaede Doktriner. Ved Universitetet var der kun Liv i de exakte Videnskaber ...«

Som man ser: et Billede, der i det store og Hele falder sammen med det, Brandes selv — som foran citeret — har givet af den samme Tid.

S. 271 fortsætter Schandorph sit Kapitel »Den Brandes'ske Bevægelse« med følgende:

»Han var i sin personlige Omgang lige saa vækkende som i sine Bøger. En Samtale med ham fik En stemt stærk og energisk; Arbejdstrangen og Arbejdspligtfølelsen rørte sig i En. Og hvor kunde han opmuntre En, naar Ens Arbejde forekom ham vellykket ...

Allerede i 1874, da jeg havde udgivet »Nogle Digte«, interesserede han sig for mig og paapegede, hvad jeg burde og kunde gjøre, og hvad jeg burde lade ligge. Fra den Tid af kom vi i venskabeligt personligt Forhold, det blev senere til et varmt Venskab, som jeg er vis paa holder, saa længe jeg lever.»

Og Erik Skram, den syvende og sidste af de i »Det moderne Gjenembruds Mænd« optagne fortæller om *sit* Møde med Brandes i den Tale, han den 25. Oktober 1891 holdt for ham — og som stod gengivet Dagen derpaa i Bladet »København« efter Manuskript:

»... Som en af dem, der har gennemlevet Brandesbevægelsen her i Landet fra dens første Begyndelse indtil nu, er det mig en Nødvendighed og en Tilfredsstillelse af udmærket Art her, ind-

trængende, at faa sagt, at vi, som i Alderen omkring de 20 Aar — altsaa i den Alder, da man begynder at kunne vrage og forstaa — sluttede os til Brandes og i den Anledning var begejstrede og saa fulde af Haab, som unge Mænd kan være det — at vi i ham saa' og i ham *ser* den Mand, hvem vi af alle nulevende mener at skyldte mest. Det er *hans* Optræden mere end noget andet mellem Himmel og Jord, der ad den korteste Vej har ført os ind paa de Baner, ad hvilke man aandeligt talt bliver fri og frelse Mænd ...»

Til disse Navne sluttede sig som nævnt senere Folk som Henrik Pontoppidan, Karl Gjellerup, Herman Bang m. fl., hvoraf dog ingen kom i tilsvarende personlige Forhold til Brandes som de førstnævnte. Endnu een skal dog her nævnes særskilt, fordi et Par af hans Bøger bærer tydelige Spor af Forholdet, som indlededes med en stor Beundring: Gjellerup. I »Germanernes Lærling« 1882 mærkes Afsvalingen sidst i Kapitlerne 16 og 18 for i »Vandreaaret« 1885 i det lange Slutkapitel at ende med et større Opgør.

Brandes paa sin Side kvitterede for denne Salut i sit »Levned«!

Som nævnt var den mere ansete Del af Pressen lukket for Brandes og hans Tilhængere — de fandt imidlertid en imødekommende og forstaaende Mand i Redaktøren af »Nyt dansk Maanedsskrift«, Forfatteren og Oversætterten Vilhelm Møller. I dette Tidsskrift, der udkom i seks Bind i Aarene 1870—73, saa som lige nævnt bl. a. J. P. Jacobsens »Mogens« første Gang Lyset, desuden dennes Darwin-Oversættelser — og en Del Oversættelser og Anmeldelser af Brandes.

Som en Fortsættelse heraf kom i Aarene 1874—77 Brødrene Brandes' eget Maanedsskrift »Det nittende Aarhundrede«, som ligeledes foreligger i seks Bind; det kostede Georg Brandes mange Spekulationer, en Overgang var der ogsaa Tale om at starte et nyt Dagblad for Bevægelsen, en Plan der dog blev opgivet. Brandes skriver, at det i Længden var umuligt at lade sig gennemhaane som Personlighed og som Forfatter lade sig tie ihjel — at forlade Landet vilde i saa Fald være at foretrække.

Saa lykkedes det hen paa Sommeren 1874 Broderen Edvard Brandes at faa Foretagendet stillet paa Benene i Form af et Maanedsskrift for Litteratur og Kritik, hvis første Hæfte paa over 80 Sider udkom i Oktober Maaned; det indlededes med Begyndelsen til en Afhandling om Paul Heyse, skrevet af Georg Brandes, derpaa fulgte en »litterær Begivenhed«, et Brudstykke af J. P. Jacobsens endnu ikke udgivne Gennembrudsroman »Af Maria Grubbes Barndom. Interieur fra det syt-

tende Aarhundrede«. Foruden de fleste af »Gennembrudsmændene« skrev bl. a. ogsaa Navne som Troels-Lund, Kr. Erslev, H. Brøchner, Harald Høffding, Herman Trier, J. A. Fridericia, Julius Lange, Erik Bøgh og Vilhelm Bergsøe i »Det nittende Aarhundrede«.

En Retssag fra Tidsskriftets sidste Leveaar, 1877, skal her nævnes, bl. a. fordi den gav Anledning til vistnok det eneste juridiske Aktstykke, der foreligger fra Georg Brandes' Haand. Januarhæftet af »Det nittende Aarhundrede« havde bragt tre Breve fra Søren Kierkegaard til en Dame, der betegnedes »Fru J... T...« og i Brevene benævntes hans Kusine; en Medarbejder havde tilsendt Brandes Brevene og samtidig bedt om at maatte fortie Modtagerindens Navn, paa hvis Vegne Brandes da gik ud fra, Manden handlede. »Fædrelandet«s Redaktør, C. Ploug, som, fortæller Brandes: »fra Damen erfor, at hendes Samtykke til Offentliggørelsen ikke var erhvervet, mente Lejligheden kommet til et fældende Slag. Han udtalte sin Forundring over, at hine Breve var optagne i et Maanedsskrift, »hvis Tendens var Søren Kierkegaards aldeles modsat«, erklærede, at det *ikke faldt nogen hæderlig Mand* ind at offentliggøre slige Papirer uden Ejerens Samtykke og spurgte mig, »hvorfor jeg ikke havde *handlet som Mand af Ære*«.«

Brandes følte det som et ærekrænkende Overfald og anlagde Sag mod Ploug; ved Landsoverretten blev de ærerørige Ytringer erklæret for døde og magtesløse, og Ploug idømtes en Bøde paa 400 Kr. plus Sagens Omkostninger. Ploug appellerede til Højesteret, som nedsatte Bøden; Brandes' Indlæg i Processen er gengivet i andet Bind af »Levned«, S. 219—27.

Sluttelig skal ligeså nævnes en Forening af mere privat Karakter »Litteraturselskabet«, der grundlagdes den 25. Februar 1872, rummede et lille Hundrede af Brandes' Tilhængere, men kun eksisterede i faa Aar; der holdtes Foredrag og udsendtes en Del oplysende Flyveskrifter, men den indbyrdes Uensartethed var for stor til, at Selskabet kunde faa blivende Betydning.

Som Overgang til »De litterære Karakteristiker« kan passende citeres Indledningen til det Forord, hvormed Brandes 1883 forsynede sin nedenfor nævnte Bog »Mennesker og Værker i nyere evropæisk Litteratur«:

»Mennesker og Værker har jeg kaldt denne Samling — Hovedeftertrykket ligger paa Ordet Mennesker; thi jeg har som Kritiker en Misforstaaelse at værge mig imod. Min Bog er ikke en Bog om Bøger, men om Livet selv.

Den forholdsvis ringe Interesse, det store Publikum viser kritisk fremstillende Skrifter, beror paa, at det endnu ikke er gaaet op for den almindelige Bevidsthed, at den moderne *Kritik* ingen Lighed har med hvad man i gamle Dage gav dette Navn. Hvor man ser fordomsfriest paa Kritiken, betragter man den som anvendt Videnskab. Den er det til et vist Punkt; men den er ikke desmindre en Kunst; thi ingen methodisk Forskning kan give En Nøglen til en sammensat menneskelig Aand. Hvor der er gjort et heldigt Forsøg paa at forstaa en saadan Aand, (et Forsøg f. Ex., hvis Rigtighed ikke lader sig bestride, da det bringer sine Bevissteder med sig, saa Læseren selv kan gjøre Prøve) dér maa man ikke tro, at man staar overfor en rent videnskabelig Undersøgelser Facit. Kritikerer er, selv om han efter et ihærdigt Studium længe har følt sig som Herre over sit Stof, ikke gaaet til sit egenlige Arbejde, Nedskrivning, før han var naaet saa vidt, at han følte det Menneske, han vilde fremstille, leve indeni sig, og han har undertiden i Maaneder maattet vente derpaa. Men lykkes det ham fra Grunden af at forstaa og fremstille en hel Personlighed, da har han ogsaa stundom leveret et Arbejd, som den digteriske Fremstilling ikke giver noget Sidestykke til.

Thi saa meget en Digters Menneskeskildring kan overgaa hans i Henseende til Friskhed og Ynde, Vid og ydre, anskueligt Liv, saa fremtræde til Gjengjæld sjældent eller aldrig hos Digterne saa betydelige og originale Aander, som de, med hvis Skildring han er sysselsat. Digtekunsten fremstiller Karakterer i Handling, ikke theoretisk eller produktivt begavede Naturers indre Liv, allersjældnest og vanskeligst Genier. Rige og dybe Aander, der have dannet sig en selvstændig og sammenhængende Verdensanskuelse og som leve i et helt, individuelt, filosofisk, politisk, eller digterisk System, forekomme ikke i vore Dages Romaner eller Dramer.«¹⁾

Oversigten over de *litterært* prægede Karakteristiker og Studier udgør et ikke ringe Antal. De fleste af de forannævnte Værker kunde helt eller delvis ogsaa have fundet Plads her — og da ikke mindst Hovedstrømningerne samt Bogen om Gennembrudsmændene.

Hertil kommer nu en hel Del Enkeltbiografier; i 1877 en kritisk Fremstilling af Søren Kierkegaard, som Brandes i sin Ungdom studerede flittigt, og som kom til at betyde meget for hans Udvikling. Om disse »Kierkegaardske Stadier« kan man læse udførligt i Rubows Bog »Georg Brandes' Brillen«, som naturligtvis om den her nævnte Bog.

Ligesom »Hovedstrømninger« har Bogen »Søren Kierkegaard« sin Oprindelse i en Række Foredrag og Forelæsninger; disse udarbejdedes

¹⁾ Jvf. Artiklen om Taine i »Store Personligheder«, 1930.

og holdtes 1876, først herhjemme og derefter i Norge og Sverige. I »Levned« udtrykker Brandes sig:

»Det var mig magtpaaliggende nu at gøre mig selv og Andre Rede for det Blivende og Forgængelige hos Danmarks største religiøse Tænkter og første Prosaist. Jeg havde den Betingelse for Værdsættelsen af ham, at jeg engang helt var gaaet op i ham, saa jeg kendte ham ud og ind, og denne anden, at jeg længst var frigjort fra hans Indflydelse.«¹⁾

Og i det følgende Bind hedder det, at selvom Kierkegaards Aandsliv var det, der først og fremmest fængslede, var hans Personlighed dog uadskillelig fra det, eftersom han over for Byen København stod i en med Brandes beslægtet Situation.

Aaret efter fulgte en litteraturpsykologisk Studie over Esaias Tegner, Brandes' første større Arbejde efter Bosættelsen i Tyskland — men det er nærmere omtalt i Kapitlet om Brandes' Forhold til Udlandet.

Seks Forelæsninger ligger til Grund for Bogen om Ludvig Holberg, der udkom som et smukt Festskrift paa dennes 200-Aarsdag 1884 med Vignetter af Hans Nikolaj Hansen; Aaret efter udkom den paa Tysk — og desuden kom paa Dansk blandt Studentersamfundets Smaaskrifter en mindre Pjece med et Holberg-Foredrag. Brandes holdt i »Foreningen til Oplysningens Fremme blandt Kjøbenhavns Arbejdere.«

Heinrich Heine fængslede Brandes, allerede da han endnu kun var Skoledreng og læste hans »Buch der Lieder«, Sangenes Bog, hvis kortfattede, fyndige Form og Foreningen af Sværmeri og Vid betog ham i den Grad, at han afskrev store Partier af Bogen, som han kun havde til Laans. 1887 holdt han Forelæsninger over Heine ved Universitetet, udbyggede dem i sidste Del af »Hovedstrømninger«, der udkom i 1890, og udgav endelig i 1897 Bogen »Heinrich Heine«, hvori Brandes søgte at sammenarbejde et Helhedsbillede af Digteren.

De faa Gange, Brandes talte paa Universitetet som Professor, var 1911 med de tre Armand Carrel-Forelæsninger i Anledning af Fyrretyveaarsdagen for den første Forelæsning 3. November 1871 — og ti Aar efter. Emnet 1921 var den græske Skjald Homer, og Foredraget udkom samme Aar i Bogform.

Fem Dage efter Foredraget om Homer holdt Brandes i Italiensk Selskab et om »Vexelvirkning mellem italiensk og fremmed Aandsliv«

¹⁾ Levned II, S. 203.

— det udkom Aaret efter paa Høsts Forlag i Serien »Italiensk Kulturbibliotek«, og fandt senere Plads i »Kulturbilleder«. Det taler sit tydelige Sprog om Brandes' evigunge Kærlighed til Italien — og hans Had til det danske Grin; man læser saaledes i Slutningen:

»Endelig i Italien aldrig det ringeste af det Vittighedsmageri, den Grinen bag Ryggen, der i Norden tager Livet af Frejdigheden. Der tænkes ikke: »Hvad vil man sige derom?« Enhver klæder og skaber sig i fuld Oprindelighed, som han vil. Det gør Øjet glandsfuldt, Blodet ildfuldt, Brystet hvælvet. Der er i Italien noget fortryllet og fortryllende ved selve Naturen, Vejrlaget, Luftens Beskaffenhed.«

Som litterære Studier bør her ogsaa nævnes tre mere eller mindre selvbiografiske Værker, først Bogen »Julius Lange. Breve fra hans Ungdom«, om Brandes' bedste og mest intime Ven; den kom i 1898, to Aar efter hans Død, og rummer med sin Indledning og Ramme adskiligt til Forstaaelse af Brandes' Personlighed; et Par af Brandes' Svarbreve foreligger trykt, nemlig et i »Politiken«s Kronik 4.-2.-1935, som er skrevet 10.-2.-1862, og et i »Berlingske Tid.« 4.-2.-1933, skrevet 19.-11.-1870.

Af lignende Betydning er »Ungdomsvers«, der udkom samme Aar, »ikke ud fra nogen Overvurdering af min Evne eller Færdighed, men af Uro for, at en eller anden af de Literaturhistorikere, hvis Nydelse og Lykke det er at rode i gamle Papirer, skal udgive disse Vers efter min Død og tumle med dem efter Behag«, hedder det i Forordet, hvor Brandes iøvrigt foreslaar at give dem Titlen »Gløder i Asken«. De ca. 75 Digte, der er ordnet kronologisk i 5 Afdelinger, spænder over Tidsrummet 1858 til 1875.

»Levned«, der udkom 1905—08, er udførlig omtalt i et senere Kapitel og nævnes kun i Forbigaaende ligesom de senest udkomne af Brandes' Værker; de store Levnedsskildringer er ogsaa nævnt i et Kapitel for sig.

Sluttelig skal omtales Essay-Samlingerne af udpræget litterær Art; Brandes satte denne Form for korte Afhandlinger overordentlig højt, men gav dem sit eget særlige Præg og kunstneriske Tilsnit, i Reglen først som Bidrag til forskellige Tidsskrifter, hvorefter han samlede dem i Bogform.

»Danske Digtere« kom 1877 som den første af udelukkende litterært Indhold; den omfattede Karakterbilleder af de fire nylig afdøde Forfattere Hauch, Bødtcher, Chr. Winther og Fr. Paludan-Müller.

Seks Aar senere, 1883, kom foruden det forannævnte Værk om Gennembrudsmændene et meget omfangsrigt med Titlen »Mennesker og Værker i nyere evropæisk Litteratur«; heri forekommer bl. a. Brandes' — ifølge Rubow »teknisk mest fuldendte« — Afhandling om Schack Staffeldt samt Essays om hans gode Ven, den tyske Forfatter Paul Heyse, om den engelske Filosof Stuart Mill og om Franskmandene Renan, Flaubert og Brødrene Goncourt.

Atter gaar seks Aar, saa kommer der to store Essay-Samlinger, en om danske og en om fremmede Personligheder, alle Forfattere paa et eller andet Omraade; blandt de danske er Holberg, Oehlenschläger, J. L. Heiberg, Ingemann, Kaalund, J. P. Jacobsen, W. Dinesen og de to Professorer i Filosofi Brøchner og Rs. Nielsen. Af de udenlandske Forfattere skal foruden Nordmændene Elster, Kielland og Garborg, Franskmandene Hugo og Zola samt Luther og Shakespeare særlig nævnes Afhandlingen om den tyske Filosof Nietzsche, om hvis Vurdering Brandes samme Aar, 1889, indledede den nedenfor omtalte Fejde med Høffding.

Endelig kom i Gyldendals »Bibliothek for Hjemmene« 1902 »Fem danske Digttere«, der foruden tre af de i »Danske Digttere« af 1877 nævnte: Hauch, Winther og Paludan-Müller talte Henrik Hertz og H. C. Andersen — alle fem satte Brandes meget højt, og i hvert Fald de fire, Hauch, Winther, Paludan-Müller og Andersen, havde han kendt og omgaaedes personligt samt brevvekslet med. Nogle Stykker af disse Breve er optrykt i Bogen.

Afhandlingen om H. C. Andersen, der oprindelig stod i »Illustreret Tidende« Juli 1869, hører til Brandes' bedste; den indledes:

»Der skal Mod til at have Talent. Man maa vove at fortrøste sig til sin Indskydelse, man maa stole paa, at det Indfald, der opstaar i Ens Hjerne, er sundt, at den Form, der falder En naturlig, selv om den er ny, har Ret til at være; man maa have vundet Dristighed til at udsætte sig for at blive kaldt affekteret eller vild, før man kan betro sig til sit Instinkt og følge det, hvorhen det fører og byder.«

Disse Artikler affødte en lille, for begge Brevskrivere saare karakteristisk Brevveksling, der kan findes i de siden udgivne Breve fra og til Andersen, der — som flere andre af de her nævnte Personligheder — var Brandes taknemlig for hans banebrydende og forstaaende Kritik.¹⁾

¹⁾ Jvf. I. P. Bang: H. C. Andersen og Georg Brandes, 1936.

Rejseindtryk, Biografier og andre Studier.

Den første af Brandes' udpræget historisk prægede Biografier er hans Karakteristik af den engelske Statsmand Benjamin Disraëli, der kom i 1878.

Under sin store Udenlandsrejse 1870—71 gjorde Brandes som omtalt ogsaa en Afstikker til England og overværede bl. a. et Underhusmøde med en Debat mellem Gladstone og Disraëli, og da der otte Aar senere i Tyskland opstod en Bevægelse mod Jøderne, besluttede Brandes at skrive en Skildring af Disraëlis politiske Liv og litterære Virksomhed og dermed give et Slags Indlæg i de herskende Stridsspørgsmaal paa dette Felt. Paa sin 70-Aarsdag sendte Brandes en Skildring til »Politiken«s Mindenummer om »Forspildte Muligheder«, hvormed han tænkte paa de eventuelt betydningsfulde Bekendtskaber, han i sit Liv havde haft Lejlighed til at gøre, men undlod af Beskedenhed eller andre Grunde. Han skriver heri i Anledning af Bogen om Disraëli, at der var adskillige, der havde opfordret ham til at sende den til ham selv paa Engelsk, i hvilket Sprog den naturligvis samtidig udkom — man mente i saa Fald ikke, han vilde afslaa at modtage et Besøg. Men Brandes benyttede ikke denne Lejlighed, ligesaa lidt som han i sin Tid søgte Adgang til Bismarcks »Bier-Abende«, hvortil han antagelig let havde kunnet faa Adgang med det Navn han i sine Tysklands-Aar skabte sig, just i de tre Aar, der gik mellem Bogen om Jarlen af Beaconsfield og hans næste, en kritisk Fremstilling af den tyske Socialist Ferdinand Lassalle.

Allerede i Begyndelsen af 70'erne stiftede Brandes ad boglig Vej Bekendtskab med ham og fortæller i 2. Bd. af »Levned« (S. 120—21):

»Lassalles egne Smaaskrifter ramte mig personligt, slog ned i mig som længe ikke noget Trykt havde gjort. Ikke ved deres Form; thi den var ofte smagløs; ikke ved deres Indhold; thi hverken ældre tysk Politik eller Statsøkonomi laa mig særligt paa Hjerte;

men ved den Personlighed, som her fik Udtryk, jernhaard, derfor ubøjelig, overlegen ved Kundskab og Klarhed, derfor skridende hen over officielle Anklageres og private Angriberes Modstand, som eksisterede den ikke, ikke desmindre i høj Grad politisk, og endelig ridderlig, elegant, genial — paavirkende selve Bismarck, profetisk forudskuende Begivenhedernes Gang. Lassalle styrkede mit Indtryk af, at Datidens Borgereskab var gaaet til Grunde i Filisteri, og at ingen Skribent, der vilde udøve nogen Indflydelse, maatte forsømme at henvende sig til Arbejderstanden.

Ogsaa hos ham var Grundtrækket: Hensynsløs Fasthed. Det samme Grundtræk skulde, trods min gennemgribende Ulighed med ham som Personlighed, ogsaa blive mit. Min Skæbne havde den Lighed med hans, at jeg havde faaet talløse Hadere at tumle.«

Her er altsaa en af de tidligste Udtalelser, der viser Brandes' Trang til i større eller mindre Grad at identificere sine egne Træk med den Hovedpersons, hvorom hans Skribentvirksomhed i Øjeblikket drejede sig. Iøvrigt nøjedes Brandes i dette Tilfælde ikke med at studere sin Hovedperson ad boglig Vej, han søgte i lange Samtaler med Mænd og Kvinder, der havde kendt Lassalle, at uddybe sine Indtryk af hans Personlighed.

Brandes' »Breve fra Berlin«, oprindelig Korrespondancer til danske Blade, udkom 1885, udvidet til en stor Bog »Berlin som tysk Rigs-hovedstad«, et smukt i Illustreret Værk paa op mod 600 Sider med Skildringer fra hans femaarige Ophold i Tyskland; det gav en Mængde aktuelle og interessante Billeder af Datidens tyske Personligheder, grupperet omkring Bismarck og Moltke.

De to følgende Værker bliver Bøgerne om Brandes' »Indtryk fra Polen« og »Indtryk fra Rusland«, som begge udkom i 1888, rummende et Utal af Iagttagelser og Overvejelser angaaende disse to Lande, hvor Brandes just havde været paa Foredragstourné. Efter at Bogen om Polen, hvor Brandes nylig havde været to Gange, var færdigskrevet, tog han i Juli fat paa at omarbejde sine Forelæsninger om Rusland i Bogform. Brandes skriver herom:

»Det var et mig meget vanskeligt Arbejde, dette Slid med Side efter Side, Ark efter Ark. Jeg havde en Følelse, som sad jeg Dag ud, Dag i nd, og huggede Sten til en Vej. Kun af og til mærkede jeg, at jeg fik Gnister til at springe ud af Stenen.«

I Oktober var Bogen færdig.

Da Studentersamfundet 1. Februar 1894 indviede sine nye Lokaler ved Nørrevold, holdt Brandes Foredrag »Om Nationalfølelse«, der samme Aar udkom i Bogform; det hedder heri S. 9:

»I Anledning af Verdens-Udstillingen i Paris 1878 skrev en ellers yderst velvillig Bedømmer af Danmark, Victor Cherbuliez, efter nogenlunde udførlig at have gennemgaaet Sverigs og Norges Bidrag, om vort Fædreland blot denne fyndige Sætning, der burde staa alle Danske for Øje som den frygteligste, den mest skræmmende Sætning, der en Gang er sagt om os, men aldrig med Sandhed burde kunne siges:

Le Danemark s'efface.

Le Danemark s'efface er uoversætteligt, men det betyder: Danmark udviskes, svinder hen, gaar ud af Sagaen. Danmark bliver i Kulisserne, kommer ikke ind paa Scenen mere, eller snubler over sine Ben, naar det kommer og gaar.

Dette Ord er visselig ikke Udlandets sidste eller eneste Ord om os, men det er det vægtigste, det mest truende Ord, der er sagt os. Det er det Ord, vi bør huske. Det svarede til manges hemmelige Angst herhjemme.

Der er et Ord, som man i sin Tid ofte hørte sagt her i Danmark, ikke letsindigt, men i fortvivlet Sorg:

Vi er et dødsdømt Folk.«

Mange tog Brandes disse Udtalelser ilde op, og de efterfulgtes af Angreb og Modindlæg fra forskellig Side; forrest i Debatten blandt Brandes' Modstandere stod daværende Handelsskolebestyrer, Historikeren H. L. Møller samt den senere Professor Ellinger, hvis Indlæg foreligger trykt i Pjeceform. De Ferslewske Blade havde været særlig rig paa Indlæg, undertegnede med forskellige yderst korte Anonymer, der fik Brandes til at reagere med Artiklen »Pierrot Patriot«, hvormed han sigtede til den store anonyme Patriot, der kommanderede alle de smaa.

Indlægget, der findes optrykt i Samlede Skrifter XV, S. 384—90, indledes:

»Literær Polemik er ikke i og for sig nogen ubehagelig Syssel-sættelse. En gammel Ven af mig plejede at sige: Man venter til man har et passende Antal Angribere for sig. Saa anbringer man dem omtrent som man kaster Tæpper over en Tøjsnor, naar de skal bankes. Og man foretager Afbankningen med godt Humør.

Men dertil udkræves, at disse Angribere er nogenlunde anselige, saa anselige i det Mindste, at man kan faa Tag i dem og Ram paa dem. At angribes af rene Køtere er straks mindre morsomt, men kan alligevel have sin Charme ... Der er endnu noget muntert ved at høre en Køter gø. Men det er vemodigt at høre en Loppe hoste, og selv naar et halvt eller helt Dusin hoster paa en Gang, er der ingen opmuntrende eller krigersk Trompetklang i det Spektakel.«

Ogsaa i 1899 og 1900 kom et Par af Brandes' Foredrag i Bogform; det første om »Danskheden i Sønderjylland« talte Sønderjydernes Sag og fremhævede deres kulturelle Indsats — det andet handlede om »Bogtrykkerkunstens Opfindelse« og var oprindeligt holdt ved de københavnske Typografers 500-Aars Mindefest for Johan Gutenberg den 18. November 1900.

I de følgende Aar tager Udgivelsen af Samlede Skrifter og Levned Størstedelen af Brandes' Tid — i 1910 naaede de samlede Skrifter Bindtallet 18, hvoraf Bind 14—17 hed »Skikkelser og Tanker«, attende Bind »Fra mange Tider og Lande«; de er nu delvis udsolgte.

Til selve den tekstkritiske Gennemgang af Indholdet, hvorunder en Del udelodes eller omarbejdedes og endnu mere tilføjedes, kom en ret omfattende Rensning af Sproget, idet særlig alle Fremmedord søgtes fordansket — et Par Eksempler, taget fra Brandes' Afhandling om Broderen Edvard i »Det moderne Gjennembruds Mænd«, kan her tjene til Belysning af Arbejdets Tendens og hele Omfang:

I Værket af 1883 staar S. 288:

»... Med enthousiastiske, mere lyriske og expansive Naturer for Øje blev han tidligt Realist. Med aabne, lidet bevidste og forholdsvis lettroende Naturer for Øje blev han tidligt bevidst, sluttet, lidt mistroisk, tidligt tilbøjelig til Pessimisme.«

I Samlede Skrifter, Bd. 3, S. 122, har dette Stykke faaet følgende Ordlyd:

»... Med sværmeriske, mere lyriske og meddelsomme Naturer for Øje blev han tidligt skarptseende og saglig. Med aabne, lidet bevidste og forholdsvis lettroende Naturer for Øje blev han tidligt bevidst, sluttet, mistroisk, ofte tilbøjelig til at tro det Værste.«

Og medens »Det moderne Gjennembruds Mænd« S. 291 har:

»Slige Erfaringer gjorde de fra først af blødere Træk i hans aandelige Fysiognomi stedse skarpere. Han blev endnu mindre tilbøjelig til direkte Udtryk for sit Følelsesliv. Hvad der havde været i hans Natur af Lyrik slog ind. I stedet for det Hidsige i Ungdommens Fyrighed havde han nu en vis ligelig Varme; hans Væsen og Stil blev paa de mere bevægede Steder hvad Franskmændene kalde »affectueux«. Og omvendt: Det satirisk-negative Fysiognomi accentuerede sig stedse skarpere.«

hedder det i det omarbejdede Bind S. 124:

»Slige Erfaringer gjorde de fra først af blødere Træk i hans aandelige Aasyn stedse skarpere. Han blev endnu mindre tilbøjelig

til ligefremme Udtryk for sit Følelsesliv. Hvad der havde været i hans Natur af Lyrik slog ind. I stedet for det Hidsige i Ungdommens Fyrighed havde han nu en vis ligelig Varme. Og omvendt: Det satirisk-afvisende Aasyn udprægedes stedse skarpere.»

Fra 1911 danner tre tragiske Livsskæbner Emner; først Bogen om »Armand Carrel«, den franske Journalist og Frihedskæmper fra Tyverne og Trediverne, der efter et kort Liv fandt Døden i Duel.

»Før og nu« — ogsaa fra 1911 — skildrede to Levnedsløb; det første tilhørte en langt ældre Tid og handlede om den spansk-franske Læge Michael Servet, som havde kætterske Meninger og 1553 blev brændt paa Baalet i Genève; den anden, en anarkistisk Skolemand Francisco Ferrer, blev skudt i Spanien 1909 som Martyr for Samvittighedsfriheden.

Brandes' direkte Anledning til at skrive om dem, var den, at man nu — bagefter — hædrede dem med Afsløring af Mindesmærker.

»Verdenskrigen« kom i fire Udgaver 1916—17 og der sluttede sig 1919 hertil: »Tragediens anden Del. Fredsslutningen« og »Sønderjylland under prøjsisk Tryk«, Bøger paa et Par Hundrede Sider hver. Brandes' Stilling til disse Forhold er nævnt andetsteds i Bogen.

Inden Brandes gaar over til de »sidste Sværdslag«, de religionskritiske Studier, kommer endnu et Par smaa historiske Skitser, 1923 »Hertuginde af Dino og Fyrsten af Talleyrand« og Aaret efter »Uimodstaaelige«. Oprindelig Fyrstinde af Kurland blev Hertuginde af Dino først gift med en Brodersøn af den berømte franske Statsmand Talleyrand, men brød med denne og fulgte Fyrsten til Wienerkongressen, hvor hun førte Hus for ham og kom til at indtage en fremskudt Stilling i det selskabelige Liv, som førtes her.

»Uimodstaaelige« handler om de historiske Skikkelser Hertug Moritz af Sachsen, Kardinal Richelieu og den noget mindre velkendte Hertug af Lauzun Gontaut Biron, der var med Lafayette i Amerika, vendte tilbage til sit Fædreland, hvor han bl. a. deltog i Kampene i 1792, men to Aar senere anklagedes af Jakobiner-Generalerne og blev guillotineret.

Sluttelig skal her nævnes nogle Værker af mere blandet Indhold, oftest Samlinger af Artikler fra Blade og Tidsskrifter.

Først »Udenlandske Egne og Personligheder« fra 1893, et ret omfangsrigt Bind, der rummer Rejseminder fra Italien, Frankrig, Schweiz,

Tyskland, Holland, Belgien, Bøhmen og Sverige, samt omtaler forskellige Personligheder, der har beskæftiget Brandes undervejs f. Eks. Taine, Renan og Maupassant i Frankrig, og Bebel, Sudermann og Hauptmann i Tyskland.

Den bedste Bogtitel, Brandes har anvendt til disse Samleværker, er »Fugleperspektiv«, — Henri Nathansen fandt Navnet til denne Samling Essays, Artikler, Boganmeldelser og Taler, der blev udgivet i 1913 og behandler Emner fra Skotland til Tunis. Af et lignende Indhold er »Napoleon og Garibaldi« 1917 med Undertitlen »Medaljer og Rids«; heri forekommer blandt andet nogle nye Shakespeare-Studier og -Fund, Strøtanker om Krig, Fortale til en japansk Udgave af »Hovedstrømninger« og forskellige Oplevelser paa en Amerikarejse.

Ogsaa i dette Værk findes nogle af Brandes' Taler, men i 1920 samler han et større Udvalg af sine Taler paa halvtredje Hundrede Sider, holdt ved de mest forskelligartede Lejligheder, spændende over Tidsrummet fra 1884 til 1919.

En egen Charme er der over det lille Skrift af 1908 »Om Læsning«, som de fleste sikkert har stødt paa under en eller anden Form i deres Skoletid, et Brudstykke, eller som uvurderlig Hjælpekilde til den uundgaaelige Stil »Hvad læser du gerne om — og hvorfor?«, »Min Fritidslæsning« og lign. Den lille fornøjelige Afhandling slutter Brandes med kort at besvare følgende tre Spørgsmaal, som han indledede med at opstille:

Hvorfor skal vi læse? For at forøge vor Indsigt, aflægge vore Fordomme og blive i stedse højere Grad Personligheder.

Hvad skal vi læse? De Bøger, der tiltrækker og fastholder os, fordi de passer netop for os. Disse Bøger er for os de gode. God for mig er den Bog, der udvikler mig.

Hvorledes skal vi saa læse disse gode Bøger? For det første med Hengivelse, dernæst med Kritik, fremdeles om muligt saadan, at vor Læsning har et Midtpunkt og at vi aner eller øjner en Sammenhæng, endelig saadan, at vi tilfulde tilegner os den Moral, der findes i enhver Begivenhed, der fortælles. Vi formaar endelig, naar vi læser opmærksomt, for saa vidt at hæve os moralsk, som vi levende føler og forstaar, hvad der bør gøres og hvad der bør undgaas.«

Sædelighedsfejden og Nietzsche-Striden.

Pennefejder har ofte i vor Litteratur kendetegnet en eller anden aandelig Omvæltnings Forløb; hvor andre mere varmlodede Nationer hellere greb til Sværdet, har Nordboerne nøjedes med en rask litterær Holmgang. At Brandes med sit iltre Temperament har deltaget i adskillige, siger sig selv. Her skal kun nævnes de to »berømteste«, tilmed da de følger lige efter hinanden og saaledes kan siges at danne et Afsnit for sig i Brandes' litterære Levnedsløb.

Forløberne for den første Diskussion, Sædelighedsfejden, er Bjørnsons Skuespil »En Handske«, det kom i 1883 og satte resolut Kønsproblemerne under Debat, idet det først og fremmest stillede Krav om samme sædelige Renhed hos begge Køn; allerede Henrik Ibsen havde rejst Spørgsmaalet om Kvindens Selvstændighed 1879 i »Et Dukkehjem«. 1884 kommer Aug. Strindberg med Novellerne »Giftas« — i en af dem protesterer han mod Bjørnson, i en anden haanes Ibsen; og endelig kommer den norske Arne Garborgs »Ungdom« 1885, den ene af syv smaa Noveller i een Samling »Forteljingar og Sögur«.

Brandes' Omtale af denne i sit Essay om Garborg samme Aar i »Tilskueren« er det, som faar Flammerne til at slaa op af det Ved, de andre havde samlet til Baalet. Det er over 50 Aar, siden følgende blev skrevet:

»Meningen med Novellen turde uden digterisk Indklædning være den: Der er intet som helst vundet ved stadigt at spænde Kyskheds-Fordringen endnu og endnu en Grad højere. Den Kunst at fordre Kyskhed er ikke stor. Det er ikke af Kærlighed til Lasten, at modne Mænd ryste paa Hovedet deraf. Det er fordi de vide, at skrøbelig Dyd altid er mangefold naturligere og sundere end unaturlig Last, og som Menneskeheden nu en Gang er udviklet, er det imellem disse to, Valget staar. Lad Opdragelsen ved naturlig og utilsløret Fremstilling af Kønsforholdene gøre sit til at tvinge Drifterne inden for naturlig Grænser; men lad os ikke indbilde

os, at de lade sig undertrykke eller udrydde, uden at Mennesket bliver defekt eller fordummet. Askesen, som den for Øjeblikket øves af det store Flertal blandt de højere Stænders ugifte Kvinder, er en Ulykke, en naturstridig Ting, et Offer, som mange Gange bringes en værdiløs Fordom. Driftlivet er og bliver Jordbunden for Fantasiens og Skønhedens Blomst ikke mindre end for giftige og stinkende Vækster. Købes aandelige Fortrin stundom for dyrt med et Offer af Renhed og Uskyld, saa kan den virkelige Renhed ikke mindre end den blot tilsyneladende ogsaa købes alt for dyrt, naar den medfører tærende Savn og al Goldhedens og de kvalte Længs- lers Bornethed.«

Avisindlæg, Tidsskriftsartikler og Pjecer — mere eller mindre sag- lige — fulgte i Kølvanet; Interesserede kan finde de fleste nævnt i den »Litteratur«-Fortegnelse, der slutter Alfr. Ipsens Bog om Brandes, hvor Fejden er fyldigt refereret paa over 30 Sider.

Brandes selv brød sig ikke om at deltage i den — en Boganmeldelse var jo dog kun en Boganmeldelse; men hen paa Sommeren svarede han en af sine Angribere, Filosoffen Viggo Drewsen, der i »Tilskueren« havde skrevet to Indlæg; Størstedelen af Imødegaaelsen bestod af et historisk Tilbageblik, som gav Artiklen Navn: »Martin Luther om Coelibat og Ægteskab«, hvori Brandes viste, at Luther dog forlængst havde udkastet beslægtede Tanker. Den blev — efter Brandes' eget Udsagn — hæftigt misbilliget af Mænd og Kvinder, der hidtil havde vist ham Sympati. En anden Artikel i 1887 kostede ham Bjørnstjerne Bjørnsons Venskab.

Samme Aar ebbede Striden ud efter en kort Oplussen; den be- gyndte at kede, hvad en Anmeldelse i »Politiken« af en af de mange Pjecer bærer Vidne om; det hedder her: »Den er kraftig som den ædleste Gaasevin, velsmagende som Kødet af en gammel Hankat, varm og følt som det klamme Haandtryk af en koldtsvedende Haand, aand- fuld som en Snaps daarlig Fusel, sveden som en mislykket Værtshus- bøl, djærv som en Dumhed, sejt som en Pølse.«

Et Slags Supplement til Brandes' Anskuelser kan man læse i hans Anmeldelser i 1890 af Bourget, Maupassant, Tolstoj og Zola under den fælles Titel »Dyret i Mennesket«, der kom i det litterære Maanedsskrift »Af Dagens Krønike«. Endelig kunde der i denne Forbindelse være Grund til at citere et Brudstykke af det Brev, Brandes i Juni 1877 sendte til Direktøren for Gyldendals Forlag, Fr. Hegel, hos hvem Brød- rene Brandes dengang udgav deres Tidsskrift »Det nittende Aarhun- drede«; Direktør Hegel var ikke altid lige begejstret for de Artikler,

Redaktionen ønskede trykt, og gjorde bl. a. Indvendinger, naar Tonen blev for fri. Hertil svarede Georg Brandes i det omtalte Brev:

»Vi mene, at en Fortællings Aand er god eller slet, ren eller uren, eftersom det Gode og Rene deri finder Forfatterens stiltiende Bifald eller ei; men vi see intet æstetisk Forkasteligt i, at det Slette og Urene er fremstillet, naar det kun ikke er godkendt. Vi finde derfor til Gjengjæld mangen Fortælling umoralsk og usand, hvori intet Anstødeligt forekommer og hvis Sædelighed i Almindelighed ansees for hævet over enhver Tvivl.«¹⁾

I Mellemtiden — inden Sædelighedsfejdens Ophør — var Brandes blevet optaget af noget helt andet, idet den da endnu ret ukendte tyske Filosof Friedrich Nietzsche havde indledet en Forbindelse med den danske Kritiker, som han i 1886 sendte en af sine Bøger. Brandes blev betaget af den ungdommelige Lidenskab og Dristighed hos den kun 2½ Aar yngre Mand og følte det som sin Pligt at

»henlede Læseverdenens Opmærksomhed paa denne Kraftkilde og Tankekilde, der sprudlede og randt upaaagtet, denne geniale Røst, der raabte uden at møde det savnede, mangedobbelte Ekko, det endnu slumrende, som sikkert kunde vækkes. ... Nietzsches Skrifter befrugtede mig ikke; men de indgød mig Mod. Og Tankeudvekslingen med Nietzsche, som den fandt Sted under den Brevveksling, der efter et Aars Forløb (N. blev sindssyg) fik sin bratte Afslutning, styrkede mig selv, berigede mig selv; jeg følte mig under den paany paa mit Væsens Højde, virkende i mit Kald, opfyldende den Sendelse, der nu engang var bleven min.«²⁾

I Foraaret 1888 holdt Brandes paa Københavns Universitet en Række Foredrag om Nietzsche, udgav derpaa et Essay om ham paa Tysk, hvorefter dennes Ry tog Fart. Paa Dansk udkom det først i »Tilskueren«s Augusthæfte 1889 under den fængende Titel »Aristokratisk Radikalisme«. Gennem sin Landsmand, Schopenhauer, naar Nietzsche sit eget Standpunkt. I sin Artikel giver Brandes disse Ideer følgende Udtryk:

»Et lykkeligt Liv er umuligt; det Højeste, Mennesket kan naa, er et heroisk Liv, et, i hvilket der kjæmpes med de største Vanskeligheder for Noget, som paa en eller anden Maade kommer Alle tilgode. Til det sande Menneskelige løfte kun de sande Mennesker os, de, der synes blevne til ved et Spring i Naturen, Tænkere og Opdagere, Kunstnere og Frembringere, og de, som virke mere ved

¹⁾ L. C. Nielsen: »Frederik V. Hegel«, Bd. I, S. 228.

²⁾ Levned III, S. 229—30.

deres Væsen end ved deres Virken: de Ædle, de i stor Stil gode, de, i hvem det Godes Genius virker. Disse Mennesker ere Historiens Formaal.

Nietzsche formulerer denne Sætning: »Menneskeheden skal uafbrudt arbejde paa at frembringe enkelte store Mennesker — dette og intet Andet er dens Opgave«. Det er den samme Formel, til hvilken adskillige af Samtidens aristokratiske Aander ere naaede.«

I December samme Aar indeholdt »Tilskueren« en kraftig Indsigelse mod disse Tanker, »Demokratisk Radikalisme«, skrevet af Harald Høffding, som dermed indledede den saakaldte Nietzsche-Strid, hvorom Brandes i sidste Bind af sit »Levned« siger, at den førtes med unødigt Skarphed fra begge Sider.

»Min Modstander havde ikke det rette Indtryk af hvad Nietzsches Skrifter vilde komme til at betyde som Indsats i Samtidens aandelige Liv, og betragtede det som en Særhed af mig at tillægge dem saa megen Vægt. Jeg for min Del lod mig forlede til drillende Spotterier.«

Høffding sluttede sine Indvendinger med at fastslaa, at Nietzsche sikkert var sjælden begavet, men ikke filosofisk, idet han manglede den filosofiske Interesse og Resignation; særlig den antipatiske Stemning var hans Styrke, men bag det hele ligesom mærkede man det sygeligt forvredne. Brandes replicerer med Artiklen »Det store Menneske Kulturens Kilde«. Den indleder med en bemærkelsesværdig Passus, som røber en af Grundene til, at nærværende Kapitel ikke rummer mange flere »Fejder«, som man kunde tænke sig Brandes indblandet i:

»Det er ikke mine Vane at besvare Angreb eller Kritiker. Ikke at jeg miskender eller undervurderer deres praktiske Betydning; hvad Værd de end for øvrigt have, men jeg er saa hyppigt eller rettere saa stadigt Genstand for dem, at Besvarelsen vilde tvinge mig til hvert Øjeblik at forlade selvvalgte Sysselsættelser. Denne Gang har jeg imidlertid haft det Held at blive Genstand for et velment Angreb af en Mand, der staar højt ved Talent, højere endnu ved Kundskaber og Karakter, og jeg vil da ikke nægte mig den Fornøjelse for en Gangs Skyld at kritisere min Kritiker.«

Og han slutter Indlægget:

»Udtrykket *Aristokratisk Radikalisme* har jeg derfor ikke formet alene af theoretiske Grunde for at give en slaaende Betegnelse for en fremmed Forfatters Tankegang, men for at markere den ny Tendens, jeg selv har søgt at udvikle i nordisk Aandsliv, med et Navn, der ved sin Besynderlighed vilde fremkalde Studsen og brænde sig ind i Læseverdenens glemsomme Erindring.«

I et Svar herpaa slutter Høffding med følgende »Formaning« til Brandes:

»Der er gjort stor Uret mod Georg Brandes. Men det forekommer mig rigtignok, at i de senere Aar er der ingen, der øver større Uret imod ham end han selv. Maatte han dog ikke fortære sin Kraft i usammenhængende Journalistik og i Proklamationer af Fænomener, der især synes store, fordi de er barokke og sygelige. Maatte han kunne samle sig til et saadant betydeligt Værk, som vi endnu har Ret til at vente det fra en Haand som hans.«

Brandes fremkommer endnu med en Duplik, og Høffding afslutter Striden med en »Epilog« i »Tilskueren«s Majhæfte 1890. En mere videnskabelig Oversigt og Udredning af Sagen har Vilh. Andersen givet i »Tider og Typer« 1. Række, 2. Dels 2. Bog S. 216—31, medens han i sin Litteraturhistorie kalder den »et nyttigt Ord i en Tid og et Samfund, hvor Afstandens Patos, Vilkaaret for Aandslivets Adel var vanskeligt at opretholde og Skellene maatte oprejses paa ny fra inden.«

Desuden er der Grund til at henvise til Brandes' Omarbejdelse af Indlægget »Det store Menneske, Kulturens Kilde«, der tryktes forrest i 12. Bind af Saml. Skr., og hans Understregning af, at det først og fremmest var hans Hensigt at *referere* Nietzsches Tanker.¹⁾

Betegnelsen »Herskermorale«, »Overmenneskemorale« var dannet — den bar indirekte over i »Genidyrkelsen« og gav Inspiration til mange af de store Levnedsskildringer, Brandes nogle Aar senere kastede sig over. Efter Axel Fraenckels Opfattelse i den tidligere nævnte Artikel bidrog Nietzschestudierne til at føre Brandes fra en gammel-liberal til en radikalere, men mere retsdemokratisk, »aristokratisk« Samfundsopfattelse.

¹⁾ Den første Artikel om N. findes i Sml. Skrifter, VII.

Genidyrkelsen. De store Levnedsskildringer.

»Hvor er den tom, den Snak om Fremskridtet, hvor er Menneskeheden enfoldig og raa! Jeg vender i mit Sind stedse inderligere tilbage til min »hero-worship«, Dyrkelsen af de faa, som frembringer og forstaar. Saadan følte jeg nøjagtigt den Dag, jeg fyldte sytten Aar.« Saaledes skriver Brandes for sig selv Nytaarsdag 1886, efter hvad han meddeler i »Levned«s tredje Bind; længere henne i samme Bind skriver han om det at fortælle sit eget Livs Gang og fortsætter:

»Det var paa helt anden Maade, at jeg da følte Trangen til at lægge mit Indre for Dagen, nemlig, som jeg alt i mange Aar havde gjort det, gennem Skildringen af en betydeligere Personlighed, i hvem jeg formaaede at bryde ind fra en eller anden Side, for saa at fordybe mig i Manden. En af Betingelserne for at Arbejdet kunde lykkes, var, at Skikkelsen i en vis Henseende svarede til det Udviklingstrin, hvorpaa jeg da netop stod, og at den var rummelig nok til at jeg kunde røre mig i den.

Atten Aar tidligere havde jeg fundet mig helt til Rette i Lasse. Nu behøvede jeg saa megen Plads, at jeg instinktmæssig havde tyet til Shakespeare, om hvem jeg det Foraar afsluttede mine Forelæsninger. Disse Forelæsninger var endnu kun et raat og foreløbigt Udkast, der havde taget tre Halvaar. Jeg lod dette Udkast ligge og ruge i mig mer end halvtredie Aar endnu, indtil jeg i December 1894 begyndte Nedskrivningen af Bogen.« (S. 381).

Og allerede næste Aar begynder »William Shakespeare« at udkomme i Hæfter; i 1896 kan Værket samles til tre Bind. Trods sine Mangler virkede Shakespeare-Bogen imponerende og blev i mere end een Forstand af banebrydende Betydning.

Tillige er den det første udprægede Udtryk for Brandes' saakaldte Heltedyrkelse; Shakespeare-Skikkelsen har, udtrykker Rubow det, »faaet de Træk Brandes fremelsker hos sine Modeller: de fine Nerver, der let spændes til Sprængpunktet, den uundværlige Martyrmine, den fornemme Livslede og Publikumsforagt.« I sin Bog »Georg Brandes'

Briller« har Rubow iøvrigt givet en fyldig Omtale af selve Bogen og Forstudierne til den. Her skal blot tages et Par af Brandes' egne Ord til Bogens Belysning, først om Hamlet:

»Dit Tungsind er vort, din Harm er vor, dit overlegne Vid hævner os paa dem, der fylde Jorden med deres tomme Larm og som ere dens Herrer. Vi kjende din dybe Kval ved Hykleriets og Urettens Triumf, og ak! din endnu dybere Kval ved at føle den Nerve overskaaren i dig, som omsætter Tanke i sejrrig Handling. Ogsaa os har store Henfarnes Røst fra Underverdenen manet. Ogsaa vi have set vor Moder slaa Magtens Purpurkaabe om den, der har myrdet »det begravne Danmarks Majestæt«. Ogsaa os har Ungdomsvenner forraadt; ogsaa mod os er Klinger blevne dyppede i Gift. Ogsaa vi kjende den Kirkegaardsstemning, i hvilken Væmmelse ved alt Jordisk og Vemod ved alt Jordisk griber Sjælen. Ogsaa os har Pustet fra aabne Grave faaet til at drømme med en Hjerneskal i vor Haand!«¹⁾

»... Med saa stort et Blik har Shakespeare her skuet ned i sit eget Væsens og derved i Menneskenaturens Dyb, og saa sikkert og dristigt har han formet i ydre Træk, hvad han saa, at Mennesker fra de forskjelligste Lande og af forskjellige Stammer Aarhundreder derefter have følt deres eget Væsen formet som Vox af hans Haand og have set sig i Spejl i hans Digtning.« (S. 296).

»... Shakespeares Værker var det rigeste mig bekendte Gemmested for sandtru og storstilede Billeder af Lidenskabslivet«, siger Brandes paa en af de sidste Sider i »Levned« III — og han nævner tre af Shakespeares Værker, som i særlig Grad har øvet Tiltrækning paa ham:

»Hvad der fra først af havde draget mig til Shakespeare som Æmne, det var, som ovenfor antydet, Hanget til at skildre den største Bitterheds Tidsrum i hans Sind. Det var ikke hans ypperste, verdenskendte Værker, som lokkede mig mest. Havde Shakespeare ikke skrevet »Troilus og Cressida«, »Coriolanus« og »Timon fra Athen«, saa havde han ikke fængslet mig saa ubetinget, at jeg maatte fordybe mig i ham.«

Hvad betød da disse tre Skuespil for Brandes? Tager man hans egen Karakteristik af dem, som den former sig i Bogen om Shakespeare, saa lyder den:

»Troilus og Cressida« strømmede over af Foragt for Kvindekjønnen som Kjø, for Erotiken som komisk eller jammerlig Sanelighed, for det falske Heltery og den forlorne Krigerstorhed.

¹⁾ »William Shakespeare«, II, S. 288; sml. Rubow: »Originaler og Oversættelser«, S. 14 f., hvor en Sainte-Beuve-Reminiscens er paavist.

»Coriolanus« strømmer over af Foragt for Folket, for Menigmand som Hob og Masse, for de Uvidendes Dumhed og Ustadighed, Slavesjælens Fejhed og Utaknemmelighed, deres Føreres Lavhed.

Men den lidenskabelige Foragt, der fylder Shakespeares' Sind, tager endnu en tredje Gang Tilløb og faar sit stærkeste, vildeste Udbrud i det Værk, han nu tager for sig. Explosionen i »Timon« gjælder intet enkelt Kjøn, ingen enkelt Stand, intet enkelt Folk, ingen Klasse eller Brøkdæl af Menneskeheden. Den foraarsages af den rene, Intet og Ingen undtagende Menneskeforagt.«¹⁾

I det følgende Kapitel gennemgaas nu »Timon«, og Brandes indleder det næste:

»Og saa var det da sagt, dette Bitterhedens sidste, vildeste Ord. Den sorte Sky havde udladt sig — og Himlen blev langsomt ren paany.

Det synes, som om Shakespeare har befriet sig for Græmmelsens værste Pine ved at give den Ord og Form og som han har aandet op nu, da gjennem det i Aaringer stegne Crescendo det højeste Forte var naaet, og Intet mere tilovers at sige.«

Modgang og Skuffelse avler Bitterhed og Menneskeforagt, der hos Digternaturen atter kan inspirere til storladne Værker — som lige paavist. Man vil næppe kunne frakende Georg Brandes en lignende Inspiration, naar man har læst hans Shakespeare-Biografi eller andre af hans mere betydelige Værker.

I sin Kamp for det daglige Brød fandt han Modgang, og han følte sig en Overgang skuffet og svigtet af Folk som Drachmann, Gjellerup, Johannes Jørgensen, og flere andre — og det satte Ar i hans Sjæl, selv om han ligesom Shakespeare skrev sig løs af meget, idet han ikklædte sine Helteskikkelser sit eget Væsen, lod dem fremstille sine Idealer.

Selve Inspirationen og Fremstillingsmaaden i de efterfølgende Levnedbøger kan til en vis Grad siges at gentage sig, blot i mere populær Form. Der ligger ellers næsten en Snes Aar mellem Brandes' Shakespeare-Bog og hans næste Heltebog, der handler om Wolfgang Goethe.

Foruden af 3—4 mindre Værker er Brandes i den mellemliggende Tid optaget af Udgivelsen af sine »Samlede Skrifter«, sit »Levned« og skriver en Mængde Smaaartikler og Kronikker (»Skikkelser og Tanker«), kun afbrudt af hyppige, mest kortere Rejser, særlig til Karlsbad og Paris, plaget af en stadig mere generende Aarebetændelse, der nødte ham til at udføre mange af sine Manuskripter i Sengen.

¹⁾ Nævnte Værk, Bd. III, S. 175.

Interessen for og Kendskabet til Goethe stammer som nævnt helt fra Brandes' Studentertid, hvor han i sit Sind optog Billedet af dennes monumentale Personlighed og Paavirkningen af hans Alsind; som et Led i sidste Del af Hovedstrømningerne holdt Brandes 1888 og 89 Forelæsninger om ham, men fandt det — efter den Højde Goetheforskningen i Tyskland da havde naaet — næsten umuligt for en Ikke-Tysker at hamle op med hans Landsmænd i alsidig Kundskab. Dette var en af Aarsagerne til, at Brandes lod Goethe midlertidig ligge og først kastede sig over Shakespeare.

Først da Brandes i 1914, skuffet og led ved den udbrudte Krig, tog »Vintersæde i Studerekammeret«, gav han sig i Lag med Værket om den store tyske Digterskikkelse »Wolfgang Goethe«, der i Løbet af det følgende Aar udgaves i to digre Bind. Det føles mere lettilgængeligt end Arbejdet om den store engelske Skuespildigter — hvilket ogsaa var tilsigtet. Det var Goethe set med en Danskers Øjne, saaledes som Brandes allerede i 1881 havde gjort det i en Artikelrække i »Ude og Hjemme«. Ogsaa i »Tilskueren«s Aargange inden Aarhundredskiftet finder man adskillige Forstudier og Strejfflys, der bebuder Størværket.

Allerede i 1916 var Georg Brandes, efter sin Bog om Verdenskrigen, i fuld Gang med Voltaires Levned. Tilskyndelsen faar han af sin Forlægger, Peter Nansen, der da ogsaa i sine indtagende »Portrætter« fortæller interessante Træk om Bogens Tilblivelse. Et Forslag om en Bog om Henrik Ibsen afvises kort: daarlig Forslag. Maa jeg bede om et bedre. Og Nansen skriver tilbage:

»Jamen Voltaire da —«

»Og næppe havde jeg skrevet det, før jeg fik Svar: Voltaire! De har løst min bundne Tanke. Tusind Tak. Ja, Voltaire — om ham kan jeg skrive.

Det gik med saa stor Hastighed, som Breve kan besørges her i Kjøbenhavn. Spørgsmaal og Svar med faa Timers Mellemrum. Med næste Postombæring: Jeg har bedt Carl S. Petersen fra det kgl. Bibliotek spise Frokost hos mig i Morgen. Han maa hjælpe mig med at skaffe de Hundreder af Bind, jeg maa læse, inden jeg gaar i Gang med Udarbejdelsen. To Dage efter: Carl S. Petersen var hos mig i Gaar. Og i Dag har han sendt mig en uhyre Pakke. Jeg sidder nu mellem Stabler af Bøger om Voltaire og hans Tid. Jeg er lykkelig over igen at have noget virkeligt at bestille.

... Nuvel: i Slutningen af Juli 1916 var Brandes parat til at gaar i Gang med Værket om Voltaire. Og den 20de Januar 1917 satte han Punktum for det. Paa knapt et halvt Aar havde han skrevet dette mere end 1000 store Sider mægtige Værk.

De to Maaneder af det halve Aar havde han ligget til Sengs. Men hvad enten han var oppe eller sengeliggende, arbejdede han, skrev han — 8, 10 ofte indtil 18 Timer om Døgnet.«

Og Tempoet fortsættes: Det følgende Aar, 1918, foreligger to Bind »Cajus Julius Cæsar«. Den afdøde norske Historiker, Professor Edv. Bull har i 1. Aargang af Nordens kritiske Revy »Litteraturen« anmeldt den — der er Grund til at omtale denne Anmeldelse: den fremhæver Dele af Bogen som mesterlig og anerkender, at den giver et stort og levende Billede af Cæsarskikkelsen, men paapeger ogsaa de svage Sider, Indvendinger som nemlig ogsaa til en vis Grad kunde fremføres mod de øvrige her omtalte Værker. Edv. Bull skriver (»oversat« til Dansk):

»Bogen er komponeret omtrent paa samme Maade som Parallelværket om Voltaire: først et lidt filmsagtigt — levende, men flimrende — Billede af Tiden, med Præsentation og Karakteristik af en talløs Masse Bifigurer; dernæst en sammenhængende Livsskildring, stadig isprængt Brandes' egne Reflektioner og Betragtninger. ... Cæsars enkle Storhed kommer stærkt og smukt frem gennem Fortællingen, mens derimod Beundringen for Helten har gjort Brandes uretfærdig overfor Cæsars Mordere. Store Frihedshelte var de rigtignok ikke, men en saa ubetinget gemen, lavpandet Usselhed som Brandes tillægger dem, var de dog ikke fyldt af. Baade menneskelig og historisk havde de Uret, og der var sikkert en betydelig Portion af misundelig Smaalighed blandt deres Motiver; men det er ligefuldt uretfærdigt, og det forhøjer heller ikke Cæsars Storhed, naar Brandes frakender dem enhver Idealitet, ethvert principielt politisk Syn.

Ogsaa i Skildringen af Tidskoloriten og Milieuet forekommer der mig at være nogen Overdrivelse. Vist var den romerske Overklasse, baade Adelen og Pengearistokratiet, paa Cæsars Tid raadene og bedærvet, og vist er det fristende at trække al Ynkkeligheden frem, særlig fristende naturligvis med det Sortsyn paa Menneskene, Brandes med Aarene har faaet. ... en skarpere Kildekritik vilde have gjort Billedet sandere. Men Brandes er jo heller ikke en professionel Historiker, og det er ikke afgørende, at der kan rejses Indvendinger.«

Efter Udgivelsen af denne Bog paabegyndes en ny Udgave af »Samlede Skrifter«, Verdenskrigens Afslutning og det sønderjydske Spørgsmaal belyses som nævnt gennem hver sin Bog fra Brandes' Haand, han udgiver sine Taler, og i 1921 — lige inden sit firsindstyvende Aar — kommer endnu en stor to Bind stærk Levnedstegning, nemlig om »Mi-

chelangelo Buonarotti«, hvis Værker Brandes havde lært at skatte ved Selvsyn paa sin store Udenlandsrejse 1870—71 — og ikke mindst gennem sit Venskab med Kunsthistorikeren Julius Lange. Allerede tidligt stod Michelangelo for Brandes som »en af Jordens fem eller seks ypperste Mænd«, og — som han siger i Forordet til nævnte Bog:

»Af alle bildende Kunstnere er Michelangelo den, der har gjort det dybeste Indtryk paa mig; ja, der gives blandt Verdenshistoriens store Aander næppe nogen, der har paavirket mit indre Liv som han.«

Den saakaldte Heltedyrkelse i Brandes' Forfatterskab kan spores ret langt tilbage, men den største Inspiration henter han dog sidst i 80'erne gennem Nietzsche og dennes »Overmennesketeori«; »Tanker jeg selv polemisk havde tænkt og med hvilke jeg var fortrolig, ligesom prægede i højt Relief, andre, som var mig fremmede, men som fristede mig til begrundet Afvisning eller Tilegnelse«, siger Brandes i »Levned« s 3. Bind S. 229.

Her kan til Slut ogsaa gøres opmærksom paa en fransk Paavirkning, nemlig fra Anatole France. Rubow peger paa den i sin andensteds omtalte Afhandling om Brandes og hans Lærere; det hedder her (S. 43):

»For øvrigt er Brandes' Tankegang i Færd med at krystallisere sig som Fornuft- og Stildyrkelse. Hans Skrifter tegner nu skarpt det nye Billede af ham som skeptisk Verdensborger. Vil man se denne Skikkelse i Belysning af en fremmed Personlighed, kan man læse hans Essay om Anatole France. At France fra nu af for Brandes er Europas ypperste Forfatter, kan ikke undre nogen. Som Brandes er han renblodet Intellektualist, Elsker af den sunde Fornuft, Skeptiker, Foragter af Massen, aristokratisk sindet, som Brandes Dyrker af Stilen, tilmed af den klare, overskuelige, beherskede Stil, der umærkelig glider over i Ironi.«

Og to Sider efter:

»Det kan derfor uden Forklejnelse for France siges, at Brandes' Tilegnelse af ham er et Vidnesbyrd om aftagende Kontakt med Nutidens aandelige Liv. Han tog ham til Skytspatron under den sidste Del af sin Virksomhed som Skribent, og lod sig ofte direkte inspirere af ham og hans Kres, saaledes i sine sidste, kække Studier over Kristendommens Tilblivelse.«

1920—21

Sidste Sværdslag. Efterladenskaber.

Overgangsstadiet til Georg Brandes' sidste Værker faar følgende Karakteristik i den store danske Litteraturhistorie, hvor Vilhelm Andersen skriver (IV, 198—99):

»Man kan ved at læse dem faa det Indtryk, hvortil man maa vænne sig, naar man ser en lidenskabelig Produktionstrang, Aandens Eros, kæmpe imod Alderdommen: at Oldingen ligesom Skyggerne i Homers Underverden leger med de Vaaben, hvormed han som Mand har kæmpet. Dog er der selv i disse flygtige Bøger et Liv: Trodsen, ikke blot imod Spidsborgernes Anstændighedsbegreber, Skyggen af »Sædelighedsfejden« før Aar 90, men Trods imod Plebejernes Herredømme.

Af Trods fremgik ogsaa Brandes' indtil videre (1925) sidste lille Bog. Men Trodsen gælder her den gamle Modstand mod Brandes' »frie Tanke«, nemlig »den religiøse Reaktion«, som nu siges at have været stærkere end nogensinde før i det 19. Aarhundrede, men som ogsaa han har faaet det stærkeste Indtryk af efter Verdenskrigen. Medens Bagatellerne om det 18. Aarhundrede ligger lige i Fortsættelsen af Bogen om Voltaire, er »Sagnet om Jesus« 1925 et Modstykke til Forelæsningen om Homer. De to Smaaskrifter markerer de to Højder i den europæiske Aands Historie, hvorfra ogsaa Brandes' Aand har sit Udspring.«

»Sagnet om Jesus« indleder med at udrede det schweitziske Vandresagns Historie, der handler om Vilhelm Tell-Skikkelsen fra det 14. Aarhundrede, og hvorom Brandes slutter: »Han har aldrig været til; men det gør ham intet Afbræk; han er og bliver et virksomt Ideal, og han behersker som Forbilled Sindene. Det samme gælder om en Skikkelse, der som han tilhører Sagnet Verden, men har udøvet en ganske anderledes gennemgribende Indflydelse paa europæisk og amerikansk Sjæleliv.« Og paa næste Side paabegynder Brandes saa sin Bog med disse Linjer:

»En højst forvirrende Omstændighed ved Redaktionen af den Samling mindre Skrifter, der efter Marcus 14, 24 besynderligt benævnes »Det ny Testamente«, er den, at disse Skrifter ikke er stillede i Tidsorden, de ældste forrest, de senere efter deres Affattelsestid. Denne er vistnok ikke ganske sikker; men sikkert er det, at den aldeles ikke stemmer med den Orden, i hvilken Skrifterne staar. Hvad der gør Spørgsmaalet særlig vanskeligt er, at de fleste Skrifter er blevne underkastede Omarbejdelser, Sløjfninger og Tilføjelser, saa de forskellige Partier af samme Skrift er af forskellig Dato.«

Samtidig med at forsøge at paavise den deraf opstaaede Sammenhængsløshed, peger Brandes saa paa forskellige Lighedspunkter mellem de nytestamentlige Forestillinger og ældre Religioners, viser Evangeliernes historiske Fejlsyn paa forskellige Punkter og beklager, at der herved er

»forarsaget ubodelig Skade, udbredt en Mangfoldighed af uovervindelige Fordomme, gjort det næsten umuligt for en sandere Opfattelse af historiske og sjælelige Kendsgerninger end den tilvante at trænge igennem endog hos den forstandigere Del af Menneskeheden.«

Allerede S. 15 naar Brandes til sin Formodning i følgende Sætning:

»Christusskikkelsen som et Ideal af Aandsoverlegenhed, Menneskekærlighed, Barmhjertighed, Renhed, var mange Aarhundreder ældre end den højsindede Almuesmand fra Galilæa, der for 1900 Aar siden som historisk Skikkelse siges at have virkeliggjort dette Forbillede, og Skikkelsen vil paany i Aarhundreder overleve ham, selv om han som Menneske formodenlig aldrig har været til.«

Og S. 18—22 giver han Eksempler paa, at

»Lidelseshistoriens Enkeltheder er sammenplukkede af Udsagn i det Gamle Testamente, stadig med Vendingen, at saaledes skete det, fordi en gammel Spaadom skulde gaa i Opfyldelse.«

Intet Under, at Bogen vakte Opsigt og Røre, Modsigelse og Forargelse, der i nogen Grad kunde minde om det Gny, der i 70'erne stod om Brandes' Person. Han trækker da ogsaa selv Forbindelseslinjen i Forordet til den næste Bog »Petrus«, der fortsatte Emnet det følgende Aar, 1926:

»Den lille Bog »Sagnet om Jesus« har *forbauset* danske Læsere og særlig hvad der kaldes dansk Kritik, i hvilken Bogens Forfatter dog maaske indtager en Plads. Den danske Literatur vilde staa højere, vilde have mere af Næb og Kløer, om den noget oftere hav-

de udsat sig for at forbause Læserne. Altfor tidt har den literære Popularitets Betingelse været denne: tam, tammere, tammest.

Man burde vistnok være noget tilbageholdende med Hensyn til at lægge sin Forbauselse for Dagen. Det er jo nemlig en flov Historie, naar man saa et halvhundred Aar derefter skal forsikre, at det, der i sin Tid forbausede, nu opfattes som en Selvfølgelighed, om hvilken alle fornuftige Mennesker er enige, saa det en Gang Forargelige nu er en Truisme, der overhovedet ikke drøftes mere mellem nogenlunde udviklede og fremskredne Personligheder. En nu 55 Aar gammel Bog »Emigrantlitteraturen« forbausede i sin Tid som en Urimelighed eller Frækhed, afstedkom stort Postyr i den danske Presse, og indeholder nu neppe en Linie, som overrasker og ikke længst er godkendt som ret uskyldig Ytring af en ung, endnu uerfaren Mand.«

Derefter gennemgaas særlig de Skrifter i Ny Testamente, der tager Sigte paa Apostlen Paulus, som Brandes synes er blevet favoriseret paa de andres Bekostning; i Rom mener han overhovedet aldrig Petrus har sat sine Ben, og naar han alligevel indtager Stillingen som Romerkirkens første Pave, beror det paa en Sammenblanding med den romerske Mythologis Gud Janus, der her staar som Himlens Dørvogter; ogsaa Apostlen Peter er en Sagnfigur.

Nogle Uger før Brandes' Død i Februar 1927 kom »Urkristendom«, i hvis første Afsnit »Communisme« han gør gældende, at Kristendommens stærke Udbredelse dengang i ikke ringe Grad skyldtes den Omstændighed, at dens sociale Præg virkede dragende paa de mange, der led under det haarde Romerstyres Vilkaarligheder og de deraf flydende daarlige Levevilkaar, medens 2. Afsnit om Paulinismen uddyber Problemerne fra den foregaaende Bog om Petrus og særlig gennemgaar »Apostlenes Gerninger.«

Paa Bogens sidste Side slaas dette »Hovedpunkt« fast:

»Der lader sig ikke skrive noget »Jesu Liv.« Kilderne er for usikre. Jo mere man studerer Evangelierne, des mere opløser alt Legemligt i dem sig i Skinlegemlighed, og den Overbevisning paa-trænger sig enhver ærlig Forsker, der ikke er fordummet ved Overleveringen: den ældste Kristendom stammer ikke fra nogen enkelt Personlighed; den blev frembragt af talrige virksomme Kræfter, udgik fra Alexandria og fra Rom ikke mindre end fra Jerusalem, og den fik sit Grundpræg af Tidsalderens religiøst farvede Filosofi.

Den, der udtaler dette, lader sig lede af en Pligt og Dyd, som for vore Dages Skinhellige ikke er til, og paa hvis Fortrængelse al deres Medgang beroer: Sandhedskærlighed.«

Dette blev det sidste Skrift, Georg Brandes selv kom til at udgive. Inden Omtalen af senere udgivne Efterladenskaber maa den Bog nævnes, der udkom næsten samtidig med »Sagnet om Jesus« i 1925. Det er »Hellas«, det græske Navn for Grækenland, hvortil Brandes saa ofte havde følt sig draget i sin Ungdom, men først naaede at komme i sin Alderdom.

Den indleder med to større Afhandlinger om Landets store Digter-skikkelse Homer; det var oprindeligt de to Foredrag, Brandes som andetsteds omtalt holdt i Universitetets Festsal i 50-Aaret for sin første Forelæsning, det ene omhandlende Odysseen. Derpaa følger en Artikel om den græske Historieskriver Xenofons Værk »Anabasis«; de to sidste handler om Hellas før og nu, om Grækenlands Sammenbrud under Verdenskrigen og den Politik Ententen drev med Landet til dets store Skade.

Det blev Paul V. Rubow, der sammen med Axel Fraenckel kom til at samle det meste af det, der endnu lod sig udgive i Bogform af Brandes' seneste Arbejder. Tre lødige Samlinger Essays og Erindringer, Studier og Strejftog, fulgte hinanden indenfor Aarene 1929—32; der indleddes med »Liv og Kunst«.

Heri forelaa i Rækkefølge: Brandes' Indledningsforedrag ved Bogudstillingen i 1922, hans sidste trykte Artikel, der omhandlede den franske Skribent Etienne Dolet, som i 1546 henrettedes, anklaget for Atheisme, supplerende Artikler til tidligere Brandes-Studier: den nyeste Shakespeare-Forskning, Kvindeskikkelser i Byrons Levned og om Voltaire, fremdeles Afhandlinger om Mordet paa den franske Skuespillerinde Adrienne Lecouvreur i 1730, om Thorvaldsens Museum, hans Ungdom og nogle Kvinder, knyttet til hans Navn, om Fru Heiberg og endelig om Brandes' Ven gennem en lang Aarrække, den franske Ministerpræsident Georges Clemenceau. Stykkerne om Thorvaldsen er, ifølge Udgiverne, Levninger af Planen til den eneste af de store Heltebøger, som Brandes ikke naaede at faa skrevet, skønt hans inderste Tanker havde kredset derom fra hans 50de Aar.

Der kan være Grund til at citere noget af Udgivernes Forord til denne første Bog — det vil i nogen Grad give Oplysning ogsaa om Hensigten med de to næste Bind fra de paafølgende Aar:

»Med en enkelt Undtagelse stammer alle de følgende Afhandlinger og Artikler fra Forfatterens sidste Tiaar. Udvalget er meget knapt og nærmest foretaget ud fra det Synspunkt, at saa mange Typer som muligt af Georg Brandes' alsidige Kritik skulde repræ-

senteres. Trods Bogens Mangfoldighed giver den vist ogsaa et Indtryk af Enheden og Sammenhængen i det rige Forfatterskab. ... Det vilde være let at samle i Bogform flere Bind Miniaturer af dette omfangsrige litterære Arvegods. Den Prøve, her er givet, vil dog nok forslaa til at genoplive Billedet af Georg Brandes baade som Forsker og som Oplysningsskribent.«

Man valgte altsaa at udgive endnu to Bind. 1930 kom »Store Personligheder« med et Forord af Rubow om det franske Aandslivs Betydning for Brandes; Bogen rummer nemlig for Størstedelen Artikler om *franske* Skikkelser: Forfatterne Molière, Taine, Guy de Maupassant og Anatole France, to store Skuespillerinder som Sarah Bernhardt og Eleonora Duse, Hertuginde af Fleury Aimée de Coigny, Politikeren Jean Jaurés og Kirurgen Jean Pozzi, der begge faldt for Morderhaand, samt et Supplement til den 1923 udgivne Bog om Hertuginde af Dino og Fyrst Talleyrand i Anledning af nogen Kritik, der blev rejst mod den.

Hertil kommer saa to tyske Personligheder, Kunstneren Max Klinger og den politiske Skribent Maximilian Harden, samt den rumænske Forfatter Panaït Istrati — og endelig en Tak og en Smule Kritik til vor hjemlige Skribent Sven Lange i Anledning af dennes Roman om Brdr. Brandes »De første Kampe«, der her i Bogen findes omtalt under Kapitlet om »Brandes-Skikkelsen i Skønlitteraturen«.

»Kulturbilleder« kom i 1932 og indeholdt det forsvundne, men genfundne Brandes-Manuskript fra 1861 »Om Latteren«, desuden Brevvekslingen med August Strindberg, et Brev til den russiske Forfatter Krapotkins Datter Sacha, et ægteskabeligt Intermezzo betitlet »Et Skriftemaal«, Anmeldelse af nogle nyere franske Bøger og en Artikel om Frankrig før Verdenskrigen; fra Tyskland et Par Afhandlinger om Bismarck, en om Professor Albert Einstein og Beretningen om en lovende, ung Digter Otto Braun, der faldt i Krigen.

Ogsaa Stykkerne om Imperialisme og »England og Nordamerika« er farvet af Verdenskrigen ligesom Beskrivelsen af den unge flamske Digter Wies Moens' Skæbne; endelig findes en Artikel om Holland og Lessing, det i sin Tid selvstændigt udgivne Foredrag om Vexelvirkningen mellem italiensk og fremmed Aandsliv og »Sagndannelser«, der særlig omtaler en misforstaaet Episode i Brandes' Bekendtskab med Historikeren Troels-Lund, fremført under en Tale i den islandske Studenterforening.

»Mindebogen«, som Gyldendals Forlag udgav 1932, indeholdt en

Række Brandes-Breve og en Karakteristik af deres Ophavsmand ved Udgiveren, Louis Bobé.

Til Slut kunde maaske sættes en Udtalelse, Brandes fremkom med i »Forklaring og Forsvar«, der udkom 1872 i Anledning af de mange Angreb paa første Bind af hans »Hovedstrømninger«, nemlig »Emigrantlitteraturen«.

Hans værdigste Angriber, den tidligere Konseilspræsident, Biskop D. G. Monrad, havde i en Artikel opstillet det Spørgsmaal: Er Du forvisset om, at Menneskeslægten ved at tilegne sig din Overbevisning vil gaae et Skridt fremad i Oplysning og Sædelighed?

Hertil svarer Georg Brandes:

»Derom er jeg forvisset. Ja, jeg svarer: Den Forvisning, jeg føler derom, er af samme Art, som den jeg føler om min egen Existens, om at der gives en Verden udenfor mig og om at Solen vil staae op imorgen. Denne Forvisning er min Styrke. Og den er stærk, fordi den er møisomt tilkjæmpet. Hvor mange Beskyldninger for Overfladiskhed og for Ubekjendtskab med Sjælelivets Alvor man end retter mod mig, saa veed jeg dog med mig selv, at jeg har gennemgaaet alle hine Brydninger, om hvilke man fortæller mig at de gives, og at jeg Skridt for Skridt har kjæmpet mig frem eller rettere af mine Tankers nødvendige Udvikling er bleven ført frem til det Standpunkt, hvorpaa jeg nu staaer.«

Og endelig kan hertil føjes det meget sigende Tilbageblik, Brandes 31 Aar senere kaster over sin Produktion i Forordet til »Samlede Skrifter«, hvor det hedder:

»Der indtræder, som alle ved, i Ens Opfattelse stadigt Forskydninger, som først paa et senere Tidspunkt bliver En fuldt bevidste.

Her er for mit Vedkommende ikke Stedet til mere end nogle Antydninger. Fra først af var jeg som Aand rent filosofisk anlagt; saa formedes mit Indre netop derved stærkt polemisk under Kærligheden til Sandhed og Frihed. Men Skønhedsglæden havde tidligt været den dybeste Følelse i mig; den førte mig tilbage til den konkrete Verden, og med Aarene fik jeg et stedse mere afgørende historisk og psykologisk Hang.

... Dog under de langsomme Omformninger mit Aandsliv har undergaaet, har enkelte Grundideer og Grundfølelser bevaret sig urokkelige i mit Sind som mit Væsens Granit. Først Frihedsideen og den lidenskabelige Kærlighed til Frihed, der har medført Afskyen for Dogmer og for al raa og oprørende Tvang paa Handlingernes som paa Følelsernes Omraade.

... Dernæst Retsideen og den ikke mindre lidenskabelige Dyrkelse af Ret og Retfærdighed, uden hvis Hævdelse ingen menneskeværdig Eksistens er mulig paa Jorden.

... Endelig Troen paa ledende Aander, den oprigtige og gennemførte Genidyrkelse, grundet paa Overbevisningen om, at det store Menneske alene er Kulturens Kilde.

... Overfor disse mine Arbejders Kaar har jeg tidligt indset, der for mig kun var eet at gøre: efter Evne meddele dem den eneste Uendelighed, jeg formaaede at indblæse dem, den dobbelte, som kun er een, Personlighedens og Kunstens. Jeg maatte om muligt lægge hele min Personlighed i dem og derved give dem saa megen Lod og Del i Kunstens Uangribelighed, som det stod i min Magt.«

Del litteraturhistoriske Tidsskrift

3. DEL

BRANDESIANA

Det litteraturhistoriske Eftermæle

Saa længe vi endnu savner et litteraturhistorisk Værk om Georg Brandes, vil det utvivlsomt være af Interesse at faa en lille Forsmag paa, hvad der i saa Henseende venter ham — selv om her kun kan blive Tale om Brudstykker.

Bidragene er nedenfor ordnet alfabetisk — dog med den Undtagelse, at Professor Rubow og hans Arbejder er sat i Spidsen som den Specialsamling det er. Allerede det Aar Brandes dør, 1927, kommer i »Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning« den lille Afhandling »Georg Brandes og hans Lærere«; den omtaler saavel Brandes' Ungdomslærere som forskellige senere Tilskyndelser, medens Disputatsen 1921 »Dansk litterær Kritik...« skildrede det Grundlag, hvorpaa Brandes byggede videre paa dette Felt.

Sine første Brandes-Studier udgav Rubow i det nordiske Tidsskrift for Litteraturforskning »Edda« i 1916 — kun 20 Aar gammel; Afhandlingen handlede om Brandes' Forhold til sine to franske Læremestre i litterær Kritik Taine og Sainte-Beuve og optryktes i »Litterære Studier«, hvori ogsaa findes nævnte Nekrolog. Medens Afhandlingen om de to Franskmands Indflydelse handler om, hvad Rubow har kaldt Brandes' »Værktøj«, skrev han i 1931 »Georg Brandes' Brilller«, en ændret og forøget Udgave af Universitetets Festskrift, »Georg Brandes og den kritiske Tradition i det nittende Aarhundrede«.

I Kapitlerne: Klassicismen, De Gamle [om græsk-romerske Paa-virkninger], Søren Kierkegaard, Italien, Renæssancen, Shakespeare, Æsthetiske Doktriner tilsigter Rubow »at vise Grundlaget for Georg Brandes' Kritik i hans ungdommelige Studier« og at efterlyse »hvad han har modtaget af sin Samtids litterære Ideer, især hvad Horisont man havde i Danmark ved Aar 1860, og hvilke æsthetiske Theorier han

tidligt gjorde til sine.« I et Tillæg fortælles om Brandes' Forhold til »Universitetsfilosofferne«.

Et af de nyeste Bidrag til Brandes-Forskningen har Rubow 1934 givet i sin klare Artikel i 3. Bind af det nye danske biografiske Leksikon, hvori det mod Slutningen bl. a. hedder:

»Brandes har i Skrift og Tale sit Liv igennem øvet en overordentlig Paavirkning paa Litteraturen og den offentlige Mening i Danmark og uden Sammenligning været den Danske, som helst blev hørt i Udlandet i de sidste 50 Aar. Hans Indflydelse som Vækker til Selvtænkning og hans Betydning for talrige enkelte lader sig efter sin Natur vanskeligt maale. Mere haandgribelig er hans Indsats som Kritiker og Impulsgiver over for Skønlitteraturen. ... Den danske litterære Kritik og Litteraturhistorie i de sidste Menneskealdrer staar paa Brandes' Skuldre. En udtømmende, historisk eller litterær Granskning af en Tidsalder laa ham fjernt; han dreves til sine Emner af naiv Sympati med Menneskene og forlangte med Aarene mere og mere gigantiske Repræsentanter for Menneskeheden. Mangesidig var han, men ingen Proteus: til at følge en frembringende Aand i hans Sjæls Lønkammer eller igennem alle Variationer af hans Poesi savnede han Taalmodighed. Det religiøse Liv var ham efterhaanden næsten fremmed, de jordbundne og de idylliske Naturer havde hans Antipati. At fremstille en Helt uden Verdenssmerte laa uden for Brandes' Talent. Som Forfatter har han Æren af at have udformet det litterære Essay og den kunstneriske Monografi i fransk Maner. ... Med sit distinkte, lidenskabelige Mæle formaaede han at holde den nordiske Læseverden fast gennem to Menneskealdrer uden nogen Sinde at betvivle, at han ogsaa havde Myndighed til at tale.«

Som en naturlig Overgang fra *Specialet* Georg Brandes til den almene Litteraturkritik kommer Professor *Vilh. Andersens* Indlæg. Som nævnt i Forordet er hans interessante Afhandling om Brandes i »*Illustreret dansk Litteraturhistorie*« 1925, Bd. 4, S. 158—205 den fyldigste samlede Fremstilling vi har; hans Vurdering af Brandes' Forfatterkab og Personlighed samles paa de sidste 5 Sider, hvor det bl. a. hedder:

»Shakespeare-Afhandlingen om det uendeligt Smaa og det uendeligt Store ... giver Prøve paa en ny Æstetik, Program for en ny Kunst og Omrids af en ny Personlighed. Allerede her 1869 er den filosofiske Æstetik bleven til den psykologisk-historiske Kritik; Ideen er afløst af Typen, det abstrakte af det konkrete, Bogen af Mennesket. Ved sit Geni har Georg Brandes gjort denne Kritik til en egen Kunststart ikke blot indenfor Litteratur- og Kunsthistorien,

men i Historieforskningen, den aktuelle Politik og Presse og til et af Danmarks mest betegnende Indskud i den moderne Litteratur.«

I Jubilæumsaarene 1902 og 12 har Vilh. Andersen desuden skrevet et Par Artikler i »*Tilskueren*«, henholdsvis om »Georg Brandes og Danmark« og »Georg Brandes og dansk Litteratur«, hvortil kommer den indholdsrige Afhandling i »Tider og Typer af dansk Aands Historie« 1916. Den første af Artiklerne findes i *Litteraturbilleder I*.

Folketingsmand *Jul. Bomholt* har i sin Bog »Dansk Digtning fra den industrielle Revolution til vore Dage« 1930 givet dette lille Bidrag:

»I Kampens Hede blev Brandes baade over- og undervurderet, og først en senere Tid fik Øje paa Mennesket bag Forskansningerne. Han var Europæer eller rettere: Storbymenneske, med Foragt for al isoleret Provinsialisme. Dertil i Besiddelse af en uendelig smidig Indlevelsessevne, med et skarpt Blik for Enkelthederne og vaagen overfor de pikante Muligheder, altid parat til et nyde Malicen i en privat Anekdoter Afsløringer. Overfor Modstandere: Trods og Foragt; overfor det Stof, han vilde beherske: en evigt spillende, næsten kvindelig Nyfigenhed; overfor Venner: tindrende, inspirerende Liv, en altid aandfuld Causeur. Det, som Efterslægten mest maa beundre, var hans forbavsende Vitalitet, der til lod ham at arbejde i et Omfang, som det kun er givet de ganske faa.«

Svend Borberg nævner Brandes i sin Artikel »Livsbelysningen gennem 50 Aar« i »*Tilskueren*«s Jubilæumsnummer December 1933 (S. 428—29):

»Georg Brandes selv gjorde hele Perioden med igennem halvtredsindstyve Aar, og han forblev den samme, men ikke i Omverdenens Øjne. Det blev mere og mere indlysende, at denne Mand, der paa saa afgørende Maade havde grebet ind i Udviklingen, i hvert Fald i Danmark, — inderst inde aldrig havde troet synderlig paa den. Han kæmpede for Nøgternheden, men var selv begejstret, besat. Hans Virksomhed blev af afgørende Betydning for Demokratiets Sejr baade i Livet og i Litteraturen.«

Professor *Hans Brix* har skrevet »Nationaltidende«s Nekrolog over Brandes den 20. Februar og udtaler her bl. a.:

»Da Georg Brandes for over tresindstyve Aar siden for Alvor gav sig hen til Studiet af de nordiske Litteraturer og de førende Verdenslitteraturer, var det Aandsliv, indenfor hvilket han ved sin Fødsel var hensat, præget af en voksende Tilbagegang.

Det blev Georg Brandes' Opgave dels at opgøre alle Værdierne i det rige, gamle Bo, dels at søge fremkaldt en ny Blomstring i den

gamle Have. Den Opgave at vurdere den danske Digtning's Herligheder løste han — inden for visse Grænser, som dikteredes af Forholdene og hans egen Natur, med Genialitet. ... han skabte det Grundlag for Opfattelsen af vor Litteraturs Udvikling og Højdepunkter, som i det hele endnu stadig har Gyldighed for os, samtidig med at han i Enkeltanalyser gav en Vejledning til Skønheds Tilegnelse, som aldrig er givet bedre.«

Jørgen Bukdahl omtaler Brandes i »Dansk national Kunst« 1929 i Kapitlet om Gennembrudets Fronter; han slutter:

»Hjertets Renhed er at ville eet, denne Sætning Kierkegaard skabte ud af sit splittede Sind ramte Georg Brandes' Hjerte, det skønne og det naive deri, som gav ham Evnen til at beundre, og glemme sig selv i Beundring. Han har ofte (og med kritisk Ret) spejdet efter Bekræftelse paa egne Meninger i den Skikkelse han behandlede, eller efter egne Træk i det Ansigt han tegnede, men han glemmer dette over Skønheden i Kunsten han behandler, enten den findes hos Voltaire eller Brorson. Og han kan faa andre til at beundre. Og til syvende og sidst, hans Virksomhed *betød* dog noget for ham, han satte sin Sjæl i Pant og lod den ikke udløse af fattig Fordel, vi kan have andre Meninger om dit og dat, gaa ud fra andre Forudsætninger, fordi vi tænker ud fra andre Oplevelseskredse og ud fra anden Tidssammenhæng, han kæmpede dog for Aand og Aandsliv, der er ogsaa Mod at hente i det i en Tid, hvor der rafles om Kultur til den billigste Pris paa Torvet ...«

Seminarieforstander *Georg Christensen* har udgivet Daneklærerforeningens »Udvalgte Stykker af Georg Brandes« 1916 og skriver i Indledningen bl. a.:

»Man har regnet ud, at Brandes har givet over 150 Portrætter — derimellem ogsaa fra Digterværker, hvis Figurer han først har gjort rigtig levende for den almindelige Læser. — Disse Portrætter vidner om hans kritiske Liberalisme, hans vidtfaavnende Intelligens og verdensvante Menneskekundskab. Man har alligevel nok bedst forstaaet de oprørske, trodsige Naturer — ikke de barnlige, folkelige — Kierkegaard, men ikke Grundtvig f. Eks. Og som han har søgt personligt og derfor skriver med Lidenskab, saadan har han ogsaa ofte faaet et personligt Facit ud — æggende til Modsigelse, men ogsaa vækkende til Selvtænkning.

Derfor har han dog ikke glemt det æstetiske. I mange Bøger har han givet fine Analyser af Skønhedsværdierne uden at spørge om hvorfra og hvorfor (Staffeldts, Chr. Winthers og Aarestrups Lyrik — i Goethebogen rundt omkring og mange andre Steder).

Alle senere Litteraturforskere staar i Gæld til ham — udover de rene Biografer og Kildeforskere og Udgivere. De psykologiske,

aandshistoriske eller æstetiske Litteraturdyrkere — Vald. Vedel, Vilh. Andersen, Hans Brix bl. a. — har alle lært at læse af Brandes.»

Slotspræst *Oscar Geismar* har i sine »Skilderier« 1927 gengivet sin Nekrolog over ham — med følgende Udgang:

»Lader man Budskabet om Georg Brandes' Død bundfælde sig i Ens Sjæl, gaar det, som han altid har ønsket det: ogsaa nu fylder han Sindet med baade Frastødning og Tiltrækning. Ene Historien kan løse denne Tvedragt ved at sænke Glemselens Slør over den Folkeførerdrøm, som han aldrig kunde opgive, det heroiske Eventyr, som han paany og paany fortalte for sig selv, og til Gengæld taknemligt værdsætte den Gerning som Bogforsker og Bogtolker, hvortil han havde Evner, større end nogen anden Samtidig.«

Henning Kehler stiller i »Overmennesker og andre« 1929 sig selv det Spørgsmaal: Hvad skylder Danmark Georg Brandes? Og svarer:

»Først og fremmest de ypperste Essays og Bøger, som er skrevet om danske Digttere og litterære Personligheder i den saakaldte Guldalder. Det bedste, Georg Brandes har ydet som Kritiker, har han ydet Danmark. Dernæst skylder vi Georg Brandes Igangsættelsen af en Litteraturbevægelse, som nu er afsluttet, Naturalismen, og en trofast Tilførsel af Brændsel til en Livsanskuelsesfejde, som han ikke er Fader til ...«. Og senere: »Som Skribent glimrende — som Tænkter værre end overfladisk. Dette vil blive Dommen om Kritikerens Georg Brandes.«

Tom Kristensen synes ikke i Bogform at have skrevet noget om Brandes; i sit Essay om Helge Rode, der stod i »Tilskueren« 1930, Bd. 2, findes ogsaa en Omtale af det efternævnte Skuespil »En Mand gik ned fra Jerusalem«: »et Angreb paa den voltairske, for ikke at sige den brandesianske Aand, for det var ogsaa ment som et Angreb paa Herremoralen, Overmennesket som Fredsstifter. At dette Skuespil just var retfærdigt, kan ikke paastaas.

Georg Brandes stod ikke udenfor, han stod som Talsmand for alle de Millioner, der ikke turde tale af Frygt for at blive skudt, han forkyndte den Gang, hvad nu næsten hver eneste Krigsbog tør sige, han var Udtryk for en Helhed, der er større end Nationerne, nemlig Menneskeheden, selv om han skældte den ud for dens Dumhed, og han var i Eftertidens Øjne betydeligt større i sin Fredsagitation, end da han i 1890 begik den inkonsekvente Letsindighed at finde den ukendte Professor Nietzsche frem. Men Helge Rode havde grebet Georg Bran-

des i en Selvmodsigelse, ikke en Skrivefejl, men en Splittelse, der bundede dybt i Georg Brandes Karakter. ...«

Niels Møller, der kort efter Brandes' Død udgav sin store Verdenslitteraturhistorie, skrev Nekrologen i »Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri«, og siger heri (S. 204) bl. a.:

»I sin frigørelseskamp havde han tidsånden på sin side. Han oplevede, at mange af de tanker, han havde forkyndt i sin ungdom, regnedes for selvfølgelige; hans modstandere var mer eller mindre gennemsyrede af Brandesianisme. Men han oplevede også, at krigsforskrækkelsen fik en ny reaktion til at voxte frem. Det var kun, hvad der måtte ventes; men rimeligvis har den gjort ham mismodig og forbitret; han har kunnet synes, hans gærning var spildt; hvad den ikke var. Den satte frugt langt udover hjemlandet.«

Harald Nielsen har rettet adskillige Angreb paa Brandes' Skribentvirksomhed og den Beundring, man ofte ødslede paa ham; i sin Bog »Jøden, Filisteren og Holsteneren« 1917 omtaltes Brandes' Bog om Verdenskrigen bl. a. som bærende »Hastværksarbejdets skødesløse, tilfældige Præg ... slet Sprog, overfladisk og banal Tænkning, sammenrapset, usigtet Viden, fejlagtige Oplysninger og falsk Logik.« Hertil kom i 1922 et mere omfattende og grundigere dokumenteret Indlæg »Usurpatoren«, en Bog paa 144 Sider.

I et Kapitel gennemgaas Brandes' Karakteristik af den engelske Digter Robert Southey i »Naturalismen i England«, der, udtaler Harald Nielsen, »ved sit røverromanagtige Præg, sine aabenlyse Urimeligheder og sine psykologiske Selvmodsigelser i Forbindelse med det Temperament, hvoraf den er baaret, ligesom adskilligt andet hos Georg Brandes mest af alt minder om Fru Blicher-Clausen.« Derefter følger en Paavisning af, hvorledes Brandes' Afhandling i »Før og Nu« om Francisco Ferrer for store Deles Vedkommende er en (uciteret) Oversættelse af et to Aar før udkommet engelsk Skrift af en katolsk Præst; og i Indledningskapitlet hedder det (S. 54): »Jeg betragter ikke blot hans (Brandes') Regimente som skadeligt, jeg anser det ogsaa for dybt ydmygende for vor Kultur.«

Helge Rode kommer i en Kronik i »Berlingske Tidende« 18. Juni 1929 om dansk Kritik bl. a. ind paa Bedømmelsen af Georg Brandes:

»Naar saa mange blev ved at se Statuen i ham, var det Stilen, der gjorde sit; men mest af alt hans Ungdoms Gærning, der ikke kunde glemmes. Paa et for ham lykkeligt Tidspunkt skaffede han

frisk Lufttilførsel i Landet og aandelig Frihed. Det var jo ikke Smaating, og i visse Henseender har vi allesammen Brandes til Forudsætning og derfor svært ved at dømme til Bunds, selv om vi har været med fra først til at betale Omkostningerne med et Krafttab og senere med en mere tilfredsstillende Ubekvæmmelighed. ... ogsaa de, der beundrede Brandes' glimrende Talenter og ukuelige Kraft, uden at være imponeret af hans Aand, kunde ikke undgaa at se det, som var elskeligt ved ham, hans Uforbeholdenhed, hans Naivitet og hans Trang til Sympati. Chr. Richardt skrev i sin Tid, at han kunde ikke blive vred paa Brandes. Det var ogsaa svært! Naar han den ene Dag havde gjort noget som man ikke syntes om, gjorde han den næste noget, som bragte det i Glemme. Det var det farlige ved ham, at værdifuldt og skadeligt paa en saa forvirrende Maade var forenet hos ham.«

Dr. phil. *Frederik Schyberg* er en af de yngre Litteraturhistorikere, der føler sig i Gæld til Brandes, som han sammen med Vald. Vedel nævner i Forordet til sin Doktordisputats om »Walt Whitman« 1933, idet han udtaler:

»Jeg føler Trang til som Slutning paa denne Indledning til en litterær Monografi at udtrykke min Beundring for Georg Brandes, som med sin enestaaende syntetiske Evne formaaede at anskue og overskue saa stor en Del af Verdenslitteraturen ...«

Og i »Dansk Teaterkritik indtil 1914«, 1937, S. 274 hedder det: »Georg Brandes interesserede sig sit Liv igennem, naar man ser nøjere til, meget lidt for Teater og slet ikke for Skuespillere. Naar han i sine senere Skrifter lejlighedsvis strejfer dramaturgiske eller blot teatermæssige Emner, røber han Litteratens Ukendskab og Videnskabsmandens Naivitet— overfor Teaterspørgsmaal velkendt ogsaa hos mindre Aander og større Videnskabsmænd end G. B. Georg Brandes hører i Virkeligheden til den Del af det litterære Publikum, der foretrækker at læse et Skuespil fremfor at se det opført.« Og 4 Sider foran, under Omtalen af Kampen for de nye Ideer: »Det er Brandesianismens store Fortjeneste, at denne Kamp blev taget saa dygtigt, saa begejstret og saa lidenskabeligt op gennem disse tre Aartier, og de tvivlsomme Udslag, Polemikken til Tider gav sig, faar sin fulde Forklaring og Undskyldning derved, at den var, og maatte være, en *Kampbevægelse*.«

Professor *Ejnar Thomsen* har med »Dansk Litteratur efter 1870«, 1935, givet et af de sidste Bidrag til Brandes' litteraturhistoriske Eftermæle; han skriver S. 24 om, hvad han kalder »det centrale i G. B.«:

»Nedenstaaende Redegørelse for hans Modning vil omhandle en

Mængde bestemmende Paavirkninger paa den saare indtryksmodtagelige G. B. og derved forklare, at man har kunnet kalde ham »den talentfulde og energiske Benytter« (Rubow). Des kraftigere bør det understreges, at hans inderste Jeg — hans saa at sige »medfødte« Selv — bundede i en *aaben Sans for store Mennesker*. Som hans tidligste Ungdoms Forhold til Goethe og Kierkegaard havde noget af Heltedyrkelsens Karakter, var hans monumentale Oldingeværker under og efter Verdenskrigen egentlig en Række Heltebiografier, og paa Midten af hans Bane sejrede Dragelsen mod det heroiske over delvis modgaaende Tendenser. Denne hans fremherskende Indstilling (i god Forstand naiv) betingede — sammen med hans Væsens Ild og hans glimrende stilistiske Evne — den Originalitet, som kun faa tør nægte Tilstedeværelsen af i hans Livsværk taget i sit Hele (hvor mange Detailler der saa for Resten kan være andenhaands).«

Prof. *Valdemar Vedel* har i »Salmonsens Konversationsleksikon« bl. a. skrevet:

»Brandes har i en ganske ualmindelig Grad Kritikerevnen til over for enhver Livsfremtoning at kunne finde ind til, hvor det er Vældet bobler frem inde i den, og hvorudfra den er blevet til og maa forstaaes, en ganske ualmindelig Affinitet med mange Slags Liv, og denne — halvt videnskabelige, halvt digteriske af Væsen — har sat ham i Stand til at leve sig ind i og gøre sig til Organ for en Mængde Aandsfænomener. Han har virket i Danmark som en stadig Spejder ud mod Europa, en utrættelig Tilfører af nyt aandeligt Livsstof, en remueur d'idées af høj Rang, og hans levende Interesserethed, hans Evne til Sympati, Entusiasme, Indignation, hans Mod og Kamplyst har vakt og ildnet Slægtled efter Slægtled af Unge. Men hans Evne til at skabe sig Fjender har altid været lige saa stor som Evnen til at vinde Tilhængere, hans Væsen har altid øvet baade frastødende og tiltrækkende Virken, og hans Forfatterskab har givet Modstandere adskillige Angrebspunkter baade ved den ofte løse Underbygning og ved Forsyndelser mod den sande Forsknings selvløse Saglighed.«

Til disse — Størsteparten *efter* Georg Brandes' Død fremkomne — udpræget litteratur-historiske Bidrag skal her af kendte Personligheder i dansk Aandsliv føjes endnu en Række Udtalelser — et Supplement, der ingenlunde kan være udtømmende. For Oversigtens Skyld er Citaterne anført i alfabetisk Navnefølge:

Jeppe Aakjær har i sine »Efterladte Erindringer« 1934 et Tillæg, der indledes med en Skitse »Besøg hos Georg Brandes«; den synes at

udtrykke nogen Skuffelse over, at han ikke kom i særlig nært Forhold til ham. Hvor stærkt han beundrer Brandes fremgaar af S. 202:

»Fra Midten af Halvfemserne falder min Optagelse i Studentersamfundet, der havde en ganske overordentlig Betydning for min Udvikling, idet jeg her var rykket ind i Realismens egen faste Borg, var bleven Omgangsfælle med selve Georg Brandes og hele hans Digterkreds. Det hører maaske til de rigeste Timer i mit Liv — disse Lørdag-Aftener i Studentersamfundet. ...«

En Mindetale, Aakjær holdt efter Brandes' Død 1927, findes optrykt i »Muld og Mænd« 1932, S. 116—23.

Allerede *H. C. Andersen* besøgte Brandes. Som andetsteds omtalt skrev den da 27-aarige Kritiker i »Illustreret Tidende« 1869 sin berømte Afhandling om Andersens Eventyr; disse Artikler affødte en lille, men for begge Parter saare karakteristisk Brevveksling, som findes blandt de udgivne Breve fra og til *H. C. Andersen* og i 1936 yderligere er behandlet i *J. P. Bangs* Bog »*H. C. A. og Georg Brandes*«; her skal blot citeres et Brudstykke af det Brev, som Brandes modtog i Juli 1869, og hvor Andersen roser ham i følgende Vendinger:

»... Jeg saa tilfældigviis »Illustreret Tidende« og læste, hvad der stod om »Andersens Eventyr«. Jeg blev glad ved at see Deres Mærke derunder, idet jeg længe har ønsket, at De udtalte Dem om et eller andet af mine Arbejder; De ved, med hvilken Glæde jeg altid har læst og læser Deres Kritik, idet jeg i den fornemmer Aand og Hjerte, ja, altid lærer Et og Andet. Dette har jeg nok ogsaa udtalt for Dem.

De har med Kløgt og Ungdommens Inderlighed seet lige ind i Hjertebunden hos mine smaa, aandelige Børn, og jeg følte under Læsningen en Glæde, som jeg ønsker maa af Gud blive Dem gjen-gjældt. Deres Udtalelse om min Maade at fortælle paa er saa rigtig og betydende fremsat, at jeg igaar i et Brev til min Forlægger i New York omtalte samme og lovede ham de omtalte Numre tilsendte i Krydsbaand.«

Herman Bang, der iøvrigt altid stod Brandes ret fjernt, skriver i en Artikel i »Illustreret Tidende« 2-2—1902 bl. a.:

»Georg Brandes blev for os Formidleren af Tidens store Tanker, og han blev det, mens han, bestandig æggende, altid ildende, paany og paany fremadbevægende, malede et Hundreedaars Største for sit altfor nøjsomme Folk.

Og hvem af de Største var det, han, med Hensigt og under sit Opdragelsesværk, malede først og sidst? De Herskende, de Villende, de Utaalmodige, de ingensinde Tilfredsstillede, de indtil Døden

Stridende, de, som aldrig overgav sig. Ideernes uovervundne Fanebærere, det Nyes forfulgte og forgæves forfulgte Talsmænd — Tankernes Kæmper og Kæmpende var det, han viste os, og som en Asgaardsrejn førte han deres Skikkelser over Landet, for at opdrage os til at ville, til at arbejde, til at sammenligne og til at træde Nøjsomheden under Fødder — den Nøjsomhed, som hedder Middelmaadighed.«

Bang nævner her Dalgas, Tietgen og Brandes som de tre Genopbyggere efter 64.

Højskoleforstander *Holger Begtrup* har i Tidsskriftet »Den danske Højskole« 1902—03 en Artikelserie om Brandes; han skriver heri (Aarg. 1902, S. 605) bl. a.:

»En Ting staar fast: Der er ingen, som i vore Dage har et Kald som Brandes til at være Mellemand imellem det lille Danmark og det store Evropa. Ingen Fremmed kan forstaa den danske Poesi saa godt som han, og ingen Dansk kan forklare den saa godt for Fremmede som han. Omvendt har ingen Dansk kunnet tilegne sig saa meget af Udlandets aandelige Kultur som han, og ingen Udlanding har kunnet give os Danske saa levende et Indtryk af sit Hjemlands Kultur som vor Landsmand Georg Brandes.«

Ivar Berendsen har i en Pjece »Georg Brandes i Tidens Strøm«, 1927, en Bearbejdelse af Mindetalen i Studentersamfundet, følgende Udtalelse — efter at have omtalt sit første Møde med Brandes, der foregik i det Vedelske Hjem:

»... Det var ikke Anskuelserne, men Paavirkningen til *Selvvirksomhed*; det var ikke Løsningen af Problemerne, men *Paavisningen* af, at der laa Problemer; det var ikke Tolkningen af nogle Forfattere — hvad brød jeg mig om den? — det var *Perspektivet*, Sammenhængen fra det mindste Støvgran, ja fra det usynligste smaa til det højeste og det største —, det var først og fremmest Trangen, Nyttens, Nødvendigheden af Personlighedens Gennemarbejdelse, jeg i ny Lykkefølelse bragte med mig hjem hin Efteraarsaften i 1882.«

Forfatteren *Knud Bruun-Rasmussen* skriver i sit litterære Maa nedskrift »Femte November« 1927, i »En Ligtale« om Brandes S. 87:

»Han havde Modet til at være sig selv, til at lancere et nyt Ansigt, der ikke med Flid var opformet efter den herskendes Profil. Han havde Modet til at sætte sig til at tænke selv og siden tale, som han lystede. Det var noget nyt dengang, og det vil altid være noget nyt. De træge vil tillægge den nye Mand slette Motiver. Man vil gøre ham til en Forfører og en Apostel for Uforstand. Dertil udnævnte man da ogsaa den nu afdøde. Den eneste Lighed, der vil

findes mellem ham og den Mand, der skal komme efter ham, vil være den, at de begge søgte Sandheden og modtog Stenkast, da de kaldte paa Mænd til det store Værk.«

Pastor *Valdemar Brücker* skriver i sin Brandes-Nekrolog i »Højskolebladet« 1927, S. 270:

»Brandes bidrog mægtigt til, at vi hurtigere, end det vist ellers var sket, fik grundig udfejlet al falsk ærbødighed for udvortes garantier, for sandhed, eller for avtoriteter af enhver art. Vi lærte ved ham: alle maa vi være fritænkere, vi vil kun erkænde som sandhed, hvad der bliver sandhed for os selv. Han har været en vældig vækker op af aandelig dvale, og dermed givet en styrkelse for vort aandelige Liv. Hans høje mod, hans ubøjelighed, hans store uselviskhed har havt samme betydning.«

Johannes Buchholtz fortæller paa 87-Aarsdagen for Brandes' Fødsel i en Kronik i »Politiken« om et Besøg hos denne i 1915; i sin Indledning siger han:

»Min Beundring for Brandes var uden Grænser. Jeg havde langtfra læst alle hans Værker, men det, der var faldet i mine Hænder, syntes mig at bære Geniets Mærke: at det fænger, fordi det gnistrer. Som han kunde skrive, det Menneske! Et ubetydeligt Emne blev vægtigt som Guld, naar han behandlede det. Her i Kroniken yndede han netop at skrive om smaa og almindelige Ting — og derved viste han os det vidunderlige: at der i Grunden ikke gives noget smaat og almindeligt. Jo, Skribenter.

Der er flere Gange blevet sagt, at Brandes egentlig var gold — kun reproduktiv, ikke skabende. Tør jeg spørge: Er den gold, som inspirerer? Er *det* ikke at skabe: at smede det danske Sprog haardt og dog smidigt — prunkløst, men formskønt — koldt, men klingende — som Staalet i en Kaarde?»

Henrik Cavling giver i begge Bind af sine Erindringer Billeder af Brandes og sit Syn paa ham. I »Efter Redaktionen Slutning« 1928 er det i Anledning af Valgkampagnen 1887, hvor han og Peter Nansen paa et kritisk Tidspunkt uventet fik en Haandsrækning fra Georg Brandes, som »eksploderende af vild Arbejdslyst« skrev dem mangt et Bidrag til »Politiken« — dog lykkedes det Nansen, skriver Cavling, at faa Lov at »tilrettelægge« et Par af dem, at de ikke skulde blive altfor pebrede. »G. B. kom nu hver Eftermiddag hen i Integade, usædvanlig oplagt, glad, vittig, onskabsfuld og drillende, men ofte opdragende i sine Drillerier, et enestaaende begavet Menneske, letpaavirkeligt, uberegneligt, Geni og Barn.« (S. 189).

Folketingsmand *Hartvig Frisch* placerer Georg Brandes paa følgende Maade i sin »Europas Kulturhistorie« 1928, Bind II, Side 499:

»Navnlig i Tyskland og Norden fik Naturalismen Præg af en Kamp mod det bestaaende Samfund og mod alle de traditionelle Magter i Politik og Religion. Her virkede Naturalismen sammen med Naturvidenskaben og Demokratiet, og en ledende Aand i disse Kampe var Georg Brandes, der som Kritiker fulgte i Sainte-Beuve's og Hippolyte Taine's Spor, idet han betragtede litterære Værker som et Produkt af Race, Milieu og Tidsforhold. Saaledes blev ogsaa Kritiken bragt ned paa Jorden i Stedet for at svæve i de æstetiske Teoriers Himmel.«

Forfatteren Redaktør *Axel Garde* meddelte i »Berlingske Tidende« d. 21. Februar 1927 en Del af sine Erindringer om Georg Brandes; efter en Udtalelse om den hjemlige Uenighed fortsættes:

»Men hvad Georg Brandes angik, er Striden ikke længere det afgørende. Den kan blusse op og falde hen, og i de sidste Aar af hans Liv har den med god Grund nu og da slikt helt op over Taget af vore Stuer; men de Billeder han har malet af saa mange af Europas for hver sin Tid typiske Mænd og Kvinder i Fortid og Nutid, er udførte i Farver af Lys og Kulører, der staar for Øjet i et broget og flimrende Spil, levende af Kunstens uforgængelige Sjæl. Det gælder for de store Bevægere ikke om Tilslutning, men om det Liv, de fremkalder, om den Kraft, hvormed de gør selv det fjerne nærværende. ... Georg Brandes har fordømt meget. Han har elsket mere.«

H. P. Hanssen skrev Dagen efter Brandes' Død i »Politiken« nogle Erindringer om dennes Stilling til Nationalitetskampen, om den Betydning Brandes' Personlighed og flere af hans Skrifter havde haft for ham selv og mindedes sluttelig en stor Armenierfest i Berlin nogle Aar før Verdenskrigen, hvorunder Brandes i sin Festtale revsede det officielle Tysklands Stilling til de armenske Myrderier og indigneret paatalte Tyskernes Forfølgelse af Polakkerne og Danskerne:

»Der blev tyst i Salen. Det var Ord, som havde en ilde Klang i mange Hædersgæsters Ører. Men da han sluttede, lød der et bragende Bifald. Det var Tonen fra 1883 endnu myndigere, endnu malmfuldere, og den frydede mit Hjerte og fyldte mig med Ærbødighed og Stolthed over min store Landsmand.«

Den klassiske Filolog *J. L. Heiberg* sagde i en Tale til Brandes d. 3. Novbr. 1921 (ordret gengivet i »Politiken« Dagen efter) følgende:

»Der er vel almindelig Enighed om, at det var en Fejl, værst for Universitetet selv, at han ikke i sin Tid blev Professor i Æstetik — det har Universitetet selv i hvert Fald erkendt og bekendt — og at det har Røre, han vakte i de stillestaaende Vande, var af det gode, har Følgerne vist; al nyere virkelig Litteraturforskning herhjemme har sit Udspring i hans »Hovedstrømninger«. De Unge aner vist ikke, hvor mange mugne Dogmer og Fordomme de har hvirvlet bort. Men den Ild, der brænder i Georg Brandes, har Beundringens bløde Puder lige saa lidt kunnet kvæle, som Forkætringens kolde Straaler kunde slukke den.

Det er noget sjældent og beundringsværdigt.«

I den i sin Tid meget anvendte Konfirmations-Gavebog »Gennem femten Hundrede Aar«, 1912 findes to Artikler om Brandes, en af Sønderjyden H. D. Kloppenborg-Skrumsager og en af den kendte Skolemand *Niels Hjort*; sidstnævnte skriver bl. a.:

»Skulde man i to Ord karakterisere det danske Aandsliv i de sidste fyrretyve Aar, da fandtes der ikke andre Ord at nævne end de to: Georg Brandes. Skulde man paa en Skuemønt ved ét eneste Menneskes Ansigtstræk symbolisere hele denne Periode, da var Georg Brandes den eneste, hvis Billede man kunde vælge dertil... Al Ære være Mænd som Julius Lange og Troels Lund, Holger Drachmann og J. P. Jacobsen, Høffding og Vilh. Thomsen. Hver af dem hersker med Kraft og Myndighed over sin Provins. Tænker man sig blot én af dem borte, vilde Tiden have været fattigere. Men tænker man sig Georg Brandes borte, vilde *Tiden selv* have været en anden.« Og et Par Sider længere fremme: »Hans Fejl? — vil man spørge. De er vist utallige, som Fodsporene paa Mont Blanc. De ligger tilmed lige i Overfladen. Men ser man paa Mont Blanc selv i den stærkeste Kikkert, er det umuligt at faa Øje paa dem.«

Harald Høffding, som ingenlunde stod ukritisk indstillet overfor Brandes, er — efter Brandes' egen Udtalelse — fremkommet med den »mest rammende« Vurdering; den forekom i den Tale, Høffding holdt ved Brandes-Festen i 1891, og lyder: »Hans Grundbestræbelse var den at frigøre og udvikle den enkelte Personlighed i dens Ejendommelighed.«¹⁾

I »Tilskueren« 1913, Bd. 1, findes et »Tilbageblik« af Høffding, hvori det (S. 228) hedder:

»Jeg har altid først og fremmest set hans Betydning der, hvor

¹⁾ Levned III, S. 319.

den sikkert ogsaa virkeligt ligger, i det store Syn paa Poesi og Literatur og i den store Sans for Kunstens Betydning som frigrøder ogsaa paa Livsanskuelsernes og det praktiske Livs Omraader. Mange overilede og ubillige Domme ere udtalte af ham. Men det er et sørgeligt Tidens Tegn, naar nu til Dags saa mange smaa, ofte grumme smaa Mennesker stimle sammen for at slaa den gamle Løve ned (uagtet den efter deres Mening er slaaet ihjel for længe siden), uden at have Blik for den store Betydning, han uimodsigeligt har.«

Forfatteren *Alfred Ipsen* har skrevet den eneste eksisterende egentlige Brandes-Biografi; den udkom 1902—03 og slutter med følgende Dom:

»Med sine Fortrin og Fejl vil han blive staaende i vor Historie som et mærkeligt Modsigelsens Tegn fra en Søntringens Tid, til Opmuntring og til Advarsel, til Opmuntring som et Tegn paa, hvad menneskelig Energi kan naa i Forbindelse med rige Evner, men et advarende Eksempel paa, hvor let store Evner kan komme paa Afveje og paa, hvordan det gaar, naar et rigt begavet Menneske vover sig ud over sin Begrænsning og som Faeton prøver paa at køre Solens Vogn.«

Johs. Jørgensen har i sine »Essays« 1906 i Afsnittet »Romantiken i moderne dansk Literatur« bl. a. skrevet:

»Naar man betragter den første Generation af moderne Forfattere herhjemme og især selve Bevægelsens Hovedmand Georg Brandes paa hans tidlige Stadier, saa er det interessant at se, hvor mange Lighedspunkter den spirende danske Modernisme frembyder med den Bevægelse, der kaldes »Det unge Tyskland«. Ja, den europæiske Skikkelse, som maaske allerbedst tjener til Belysning af Georg Brandes' mærkelige Personlighed, er netop det unge Tysklands første Mand Heinrich Heine, og det er sært, at ingen af Dr. Brandes' Biografer endnu har gjort opmærksom derpaa.«

Harald Kiddes Artikler og Breve blev i 1928 udgivet af Højskoleforstander Jens Marinus Jensen. Heri findes (S. 47—48) en Udtalelse af Kidde til Brandes' 70-Aarsdag:

»... Et Sted i »Den romantiske Skole i Tyskland« fortæller Georg Brandes om, hvorledes han som Barn i en gammel Biografi læste om Daniel Defoe, at han af Myndighederne stilledes i Gæbestokken for at forhaanes af Folket, men i Stedet derfor af en dristig og retfærdig Hånd blev bekranset.« Og han fortsætter: »Jeg husker, jeg tænkte den Gang ved mig selv: Hvis et Menneske nogen Sinde fandt en sådan stakkels forhånet og mishandlet Sand-

hed i Gabestokken, da måtte det være et stort Øjeblik i hans Liv, når han kunde nærme sig og lægge den Kransen om Panden«.

Og et andet Sted — jeg mindes ikke mer hvor — beretter Brandes om, at han som ung sagde til en ældre Ven eller Beskytter: »De må gerne le ad mig, men jeg føler det, som kan jeg ikke dø.«

— For mig forklarer disse tvende Udtalelser ej alene Georg Brandes' Værk, men dets Virkning. Ti den der lægger Ærens Krans om Sandhedens Pande, lægger Evighedens om sin egen.

Han er så stærk, at han aldrig kan dø.«

Religionshistorikeren, Prof. *Edvard Lehmann* har skrevet Georg Brandes' Nekrolog i det norske Tidsskrift »Kirke og Kultur« 1927; S. 143 forekommer følgende Vurdering:

»Hans evne var selve den æstetiske analyse og kritik, forklaringen af forholdet mellem værk og forfatter og bedømmelsen af værkets skønhedsværdi. Her var han stor, en af de fineste kritikere som litteraturhistorien kan opvise. Her har han dannet skole, ikke bare i sit fædreland hvis yngre litterater helt staar i hans tegn, men viden om, ikke mindst i Norden; i Norge stod Gerhard Gran, i Sverige nærmest Levertin under hans Indflydelse.

Men endnu mere har Brandes betydet ved sin uhørte evne til at stimulere det æstetiske liv i alle dets former, særlig det litterære. Den suggestive kraft med hvilken han æggede ungdommen i sit eget land er ikke her det avgørende, men den interesse han overalt forstod at vække saavel hos digtere som hos kritikere. Han gav dem lyst og mod og gennem sin kritik gode raad.«

Poul Levin skrev i »Tilskueren« 1927 bl. a.:

»Vi fandt ind i os selv ved ham, lærte af ham de rigeste Aander at kende, beundrede ham, reagerede mod vor egen Beundring, lovpriste ham, forsvarede ham, ungdommeligt, utilstrækkeligt, altid ud af vort Hjerte. Han var for os Tegnet paa Ungdom. Han var til det sidste flittig som Ungdommen, hensynsløst kæmpende, brændende troende paa sin Sag, saarbar og dog usaarlig som Ungdommen.«

Morten Pontoppidan fortæller i sine »Minder og Oplevelser« 1922 om sin Deltagelse i Festen for Brandes 1891, der blev ham bebrejdet, følgende (S. 166):

»Jeg fortrød imidlertid ikke den Holdning, jeg havde indtaget overfor dette Forfatterjubilæum. Jeg fandt — og finder endnu, at det var den rigtige og loyale Holdning for enhver, der formaede at værdsætte Brandes som Kritiker og litterær Historiker. Og dersom blot tilstrækkelig mange Ikke-Brandesianere havde taget den samme Stilling, kunde Festen have faaet sin rette Karakter. Jeg

skylder forresten Brandes at sige, at det var ingenlunde *hans* Fest-tale, der gav Festen det uheldige Præg.«

I Anledning af Brandes' 70-Aarsdag skrev den til K. F. U. M.-Bevægelsen knyttede Præst, *Olfert Ricard*, bl. a.:

»Han er den eneste Fjende, jeg elsker. Det er umuligt andet — al den Glæde han har beredt en. Han lærte os at elske det danske Sprog. Han lærte os at tænke friere, gav os større Synskres og vakte vor Lyst til at vide mere. Han talte frygtløst de undertryktes Sag alle Steder, talte frit i Tyskland om Sønderjyders og Polakkers Ret og satte sin Popularitet i Vove. Derfor læste jeg aldrig om, at han nu igen laa paa Hospitalet for Aarebetændelse, uden at sende ham et God Bedring i Tankerne. Og jeg har længtes i Aaringer efter det nye, store Værk fra hans Haand. Skal det aldrig komme? Hvorfor skrev han os ikke Bogen om Goethe?

Men Fjende er han. Og han, som altid tog sig af dem, der led Uret, han gjorde selv et Liv igennem den Aandsmagt Uret, som han aldrig ret lærte at kende. Hans Stilling kan for en Del undskyldes: ilde blev han behandlet af dem, der ikke altid med lige stor Ret gav sig ud for at repræsentere Kirken og det bestaaende. Tilsidst kunde han kun se Dumhed og Hykleri og Myndighedsmisbrug der. Ak, den Slags blomstrer ligesaa frodigt udenfor Kirken; og med Kristendom har det intet at skaffe.«

Ove Rodes Tale ved Studentersamfundets Mindefest for Brandes stod i »Tilskueren« under Titlen »Personlighedens Eksempel«; heri udtaltes (S. 221):

»Tiden kan skabe andre Idealer end hans, som de skiftede for ham selv. Opfattelsen af Frihed og Ret kan ændres, som den ændredes for ham. Men Kraften i hans Personligheds Forkyndelse af Frihed og Ret vil blive uforandret. Man har paany nævnet noget fremmedartet i hans Væsen, noget, der stødte an mod det Billede af Danskhed, nogle har dannet sig. Lad det ialfald for Himlens Skyld ikke være hans hensynsløse uselviske Mod, der virker fremmedartet! Hvor tit nedbrød han ikke, hvad han havde bygget op for sig selv af Tilslutning, Hengivenhed, Ærbødighed og Beundring; fordi det brændte ham i Sjælen at tale for hvad han ansaa for Ret og imod hvad han ansaa for Usselhed.

Som han selv kunde vurdere Egenskaber, der virkede i Tjeneste for Ideer, som han forkastede, saa lad Danmark erindre hans Mod, hvor og naar han gjorde en saadan Indsats for eller imod Ideer og Mænd, hvad enten det havde dem kære eller ønskede dem bekæmpet.«

P. A. Rosenberg har i sine 1935 udgivne »Erindringer« givet Læse-

verdenen et fyldigt Bidrag til Forstaaelsen af den skadelige Indflydelse, Brandes' Virksomhed havde i manges Øjne (S. 122):

»I Anledning af Georg Brandes' Død udtalte forskellige tyske Kritikere, at hans Arbejder tilhørte Fortiden og havde udspillet deres Rolle. Jeg tror nu ikke, det er rigtigt. Saa talentfulde Analyser, som mange af hans, især af danske Digteres Værker, vil — trods alle Brøst og Mangler — beholde deres Værdi og kunne læses med Udbytte af endnu ufødte Slægter. Men »Brandesianismen« er uhjælpelig død og opstaar aldrig mere. Den har gjort en Del Ulykker og lidet Gavn. I P. Jacobsen udtrykte en Gang dens Program i de kendte Ord: »Lys over Landet, det er det, vi vil.« Nu kan vi føje det manglende Rim til: »Løgn over Landet, det blev det til.« Fjern Løgneren, dræb Sagnet om Georg Brandes! Hans Minde vil være bedst tjent dermed.«

Viggo Stuckenberg siger i sin Hilsen til Brandes i »Studenterbladet« 3-11—1896 bl. a.: »Forsvandt De, blev der et Hul i min Tilværelse, forsvandt De, kendte jeg ikke Danmark.« Endvidere kan der læses en Del mellem Linjerne i de tre Breve til Brandes, fra *Stuckenberg* — genoptryk i *Gyldendals »Mindebog«* i 1934.

Harald Tandrup skriver 6-10—16 i »Verden og Vi«:

»Han har visselig Fejl — ikke i sit Fag og sin Kunst, thi der naar han det ypperste — men i sit Temperament. Han er en af de klogeste Mænd, vor Tid har frembragt, men han lider under Tidens Fejl, han har ikke rigtigt kunnet gøre Skridtet fra Klogskab over i Visdommen. Hans Hjerne er uforlignelig, men om hans Hjerte ved man intet. Derfor forekommer det mange, at der er mere Stimulans end Styrke i den Drik, han skænker os.«

Sprogforskeren, Prof. *Vilh. Thomsen* skriver i »Berlingske Tiden« 20-2—1927 bl. a.:

»At han ikke efter Hauchs Død blev Professor i Æsthetik ved Universitetet, hvortil han tidligere var blevet betragtet som selvskreven, var utvivlsomt hverken retfærdigt eller helt klogt, om det end ikke kan nægtes, at han selv havde megen Skyld deri ved den skarpe og for mange stødende Maade, hvorpaa han efter sin Hjemkomst fra Rejsen optraadte i sine Forelæsninger og Skrifter. Fra 1870'erne af kom vi efterhaanden fjernere fra hinanden paa Grund af Forskel i Temperament og Anskuelse. Men aldrig har jeg glemt eller kan glemme mit Ungdomsvenskab med Georg Brandes, og Minderne derom vil jeg, saa længe jeg endnu faar Lov at leve, altid bevare i Taknemmelighed.«

I »Breve fra og til *Christian Winther*«, udgivne af F. L. Liebenberg

1880, forekommer i et Brev af 2. Maj 1872 til Maleren Constantin Hansen følgende lille Brandes-Intermezzo:

»Monrad — thi ham er det — vedbliver, som vi see, at tourneure elegant og kjækt med den frie Tankes Ridder. »Forklaring og Forsvar« af Hr. Brandes har jeg endnu ikke faaet; men da Sagen interesserer mig i høi Grad, har jeg bedet Henri at sende mig denne Piece og alt Andet Tourneringen vedkommende. Hr. Brandes lader til at være een af de sædvanlige halvbegavede, spirituelle Israeliter, som med Vold og Magt ville gjøre sig berømte, skjøndt Kræfterne ikke slaae til.«

Hertil føjer Liebenberg følgende: »At C. W. senere blev af anden Mening, kan sees af det Brev, han ... skrev til G. Brandes efter ... at have læst dennes »Studier over Chr. Winther«, i hvilket Brev han yttre sig »inderlig taknemlig for Studierne, som det har været ham en trøstefuld Glæde at læse«, og hvis »saa høist velvil lige og dygtige Kritik han med trøstigt Mod vover at imodtage.«

Brandes-Skikkelsen i Skønlitteraturen

Georg Brandes har inspireret mange af vore Forfattere paa forskellig Vis. De har ogsaa brugt ham som Figur i deres Romaner — i Begyndelsen oftest som Skræmmebillede, Manden med de nye, besnærende, men farlige Ideer, der saa skaber Bogens Konfliktstof — senere mere som feteret Skikkelse i Selskabsverdenen og de litterære Kreser og i lettere gennemskuelig Forklædning.

Der forekommer ogsaa adskillige poetiske Udslag af forskellige Forfatters Standpunkt til »Brandesianismen« og dens Fører, ligesom det ikke er uden Interesse at notere sig nogle af de Værker, der indledes med en Tilegnelse til Brandes (se foran Slutn. af Kap. »Fester og andre Hædersbevisninger«).

Allerede saa tidligt som 1869 synes Brandes-Skikkelsen at begynde at gaa over i Skønlitteraturen, endda hos ingen ringere end Fr. *Paludan-Müller*, til hvis Hjem den unge Brandes fik Adgang gennem sit Venskab med dennes Søstersøn, Kunsthistorikeren Julius Lange.

Begge Vennerne forekommer da ogsaa i *Paludan-Müllers* 3-Binds Prosaroman »Ivar Lykkes Historie«, der udkom i Aarene 1866—73; dens Hovedperson synes at være Lange, medens hans Ven, Fenris, er Georg Brandes. Denne gør dog først sin Entré i andet Bind; han studerer til Læge efter — ligesom sit Forbillede — nogle Aar at have læst til Jurist; han er Shakespeare-Beundrer, og Bekendtskabet indledes med Højtlesning og paafølgende Diskussion, saaledes som Samværet mellem Lange og Brandes saa ofte havde formet sig i deres Ungdom.

Fenris skildres som en slank og fintbygget ung Mand med et langt sort Haar, og Kilden til Venskabet søges i »hans livlige, pikante Tale, vindende Ydre og noget paa engang stolt og drømmende i hans Øje og hele Væsen«, og hvad Nationaliteten angaar, udtaler Fenris et Sted, »da skal jeg ikke negte, at jeg har et Horn i Siden paa den danske Nation. Jeg har idag havt Prøver paa dens Høflighed, og selve Folket fore-

kommer mig i al sin Færd saa selvmodsigende, paa engang saa overmodigt og saa frygtsomt, saa blødt og saa dødt, saa koldt og saa hedt, saa let til at hoppe, naar blot Nogen vil lokke —« (II, S. 269). Og endnu et Par Sider længere fremme: »Det var jo en uhyre Uret, der var tilføiet en Menneskesjæl, ved at være født i et lille Land og blandt et snevert begrænset Folk, dersom denne Indskrænkning og disse Grænser ogsaa skulle overføres paa Aanden.«

Naar disse skønlitterære Skikkelser skal noteres i Tidsfølge, kommer vi til en Nutids-Fortælling af *H. F. Ewald* »Agathe«, 1873; det er Godsejersønnen Gustav Rotfeldt, der heri laaner de Brandes'ske Træk, og hvorom det hedder S. 49:

»De smukke, markerede Træk havde noget meget indtagende ved sig, men Udtrykket i de mørke funkende Øjne var ganske eiendommeligt, da det baade fængslede og frastødte. Det var et aandrigt Blik, der lyste ud af disse Øjne, men der var tillige noget Dæmonisk, Spottende i Udtrykket, som lod Beskueren i Tvivl, om det var en god, eller en ond Sjæl, der lyste ud af dette Aasyn.«

Og næste Side fortælles om hans lille Bibliotek:

»Det bestod meest af franske Forfattere, og i nogle af disse Bøger havde Eieren vedføiet kritiske Bemærkninger, i hvilke en umoden, men dristig og fritænkerisk Aand røbede sig.«

Efter Hovedpersonens Tilbagevenden fra Frankrig vil Ewald frakende ham enhver fædrelandssindet Tanke og beretter om ham S. 11:

»I intet Fald kunde Livet i Danmark mere tiltale ham, dette Land, hvor gamle Fordomme endnu red Indvaanerne som en Mare, hvor efter hans Mening spidsborgerlig Nysgerrighed og Snerpethed gav Selskabslivet dets Præg, hvor enhver Afgivelse fra det eengang Vedtagne blev betragtet som en Dødsynd, hvor endogsaa Erkjendelsen af Sandheden, det vil sige Vantroen, viste sig i en frastødende Form, hvor det, der kaldtes Dyd, var kjedeligt, det, der kaldtes Last, stygt; i Paris var Intet kjedeligt, og hvad der var stygt, blev ikke taalt. Rastløs Higen efter Forandring, nye Scener, nye Mennesker, Afvexling i Nydelser var nu engang bleven hans anden Natur ... hans Sjæl var bleven hærdet ved den ironiske Aand, som er det franske Selskabslivs Særkjende.«

Ogsaa i det derpaa følgende Lejligheds-Skuespil »Tiderne skifte« fra 1874, har Paludan-Müller ladet en af Hovedpersonerne, Dr. Axel Lind, yngste Professor ved Universitetet, tale med Georg Brandes' Mæle. Han vender som denne hjem fra en Udenlandsrejse fuld af Lyst til at reformere, idet han (S. 11) erklærer:

»En Mand, hvis Tilhænger og Discipel jeg er bleven, ikke paa Grund af den Opsigt han vækker i Verden, eller paa Grund af hans revolutionære Politik: nei! men fordi han først og bedst af Alle har udtalt mine Ungdomsdrømme, og hævdet de store Principer: Frihed, Lighed og Broderskab; først af Alle har vovet Kampen mod vort forqvaklede moderne Samfund, og viist os den eneste Vei til Redning, ved at vi vende os bort fra vor Overtro, fra vore sociale Vildfarelser og Daarskaber, og kaste os i Sandhedens og Naturens Arme.«

Han stifter sammen med tre andre Unge en »Forbundspagt«, der har til Hensigt at bryde Modens Tyranni for at hylde Natur, Frihed og Fornuft. Da han imidlertid herved kommer paatværs af sin vordende Svigerfader, Geheimeraaden, slaar han dog mod Tre-Akterens Slutning af paa sine Krav og optræder med en tam Besindighed, der fjerner ham milevidt fra hans Forbillede.

Saa genkender man unægtelig betydeligt mere af Brandes' Aand i *Sophus Bauditz'* Novelle »Himmelbjerget. Blade af Otto Langes Ungdomsliv«, der udkom 1876. Ogsaa heri har Brandesskikkelsen faaet »Vennen«s Rolle, eller dog maaske snarere den mere erfarne, skeptiske Raadgiver, der her under Navnet Lund bl. a. giver den unge Kunstner følgende Raad (S. 56):

»Vil De endelig male, saa lad være at lede efter det »Almene«, det objectivt Skjønne eller hvad De nu eller vil kalde det; De finder det nemlig ikke, og, hvad værre er, De mister Deres Individualitet, om De har nogen, og den er det dog, som bestemmer Handlingerne og derved giver Lovene.«

Eller (S. 180) bedre endnu:

»Den Gang man endnu var national, sagde man, »Al vor Fortræd er tysk«. Jeg kunde fristes til at sige, at den er klimatisk! Klimaet er Skyld i den Indpakning, som kaldes Blufærdighed, og Klimaet har fremkaldt den Kryben sammen om en varm Kakkelovn, som man saa smukt kalder Familieliv og Hjemmets Hygge.«

Man mindes uvilkaarligt den forkætrede Udtalelse i »Emigrantlitteraturen« om »disse store Idealer, Hjemmet, Hyggeligheden, Husligheden, Familielivet«, der lader sig udlede af »en eneste, grumme simpel, grumme lav climatisk Nødvendighed, Nødvendigheden af kunstig Varme.«

Og Bauditz lader mod Bogens Slutning Lund udbryde:

»Jeg har næsten ikke Andet tilbage end det rent Negative, at foragte saa godt som alt Bestaaende, men jeg har ikke en Gang

Energi nok til at bringe Foragten og Indignationen videre ud i Verden. Mig har det lammet, men Dem maa det kunne drive frem. — Gudbevares, hvor det er nemt for de gamle Modstandere at raabe til den unge Slægt, at den ikke skal kaste det, som staar, bort før den kan sætte noget Andet i Stedet! Men Pladsen maa dog ryddes først.«

Den svenske Skribent Torsten Klackenbergs skriver i »Edda« 1934, S. 224—31 en Artikel om »Iakttagelser under læsning av »Nils Lyhne«« og indleder med at fremsætte Formodningen om Tilstedeværelse af et Brandes-Portræt i Slutningen af Bogens 6. Kapitel (Saml. Skr. 9. Udg. 1923, S. 85) — altsaa stammende fra 1880, fra *J. P. Jacobsens* Haand:

»Paa Rejsen hjem fra Italien traf hun (Fru Boye) sammen med en Landsmand, en bekendt dygtig Kritiker, der hellere vilde have været Digter. En negativ skeptisk Natur kaldte man ham, et skarpt Hoved, der tog haardt og ubarmhjærtigt paa sine Medmenesker, fordi han tog haardt og ubarmhjærtigt paa sig selv, og troede sin Brutalitet retfærdiggjort ved dette fordi. Men han var ikke ganske det, Folk gjorde ham til; han var ikke saa ubehagelig helstøbt, eller saa hensynsløst konsekvent, som det saa ud til, for uagtet han altid var paa Fejdefod overfor Tidens ideale Retning, og benævnte den med andre, fordømmende Navne, saa havde han dog overfor dette Ideale, Drømmende, Ætheriske, dette blaa-blaa Mystiske, dette ubegribeligt Høje og forsvindende Skære en Sympati, som han ikke følte overfor den mere jordbaarne Retning, for hvilken han kæmpede, og paa hvilken han for det Meste troede. ...«

Og saa følger den oftest omtalte skønlitterære Brandes-Figur, som *Henrik Pontoppidan* 1902 har tegnet i »Lykke-Per« under Forlovelses-gildet hos Philip Salomon:

»Ind gennem et af Kabinetterne kom Dr. Nathan stormende med to af Aftenens yngste og smukkeste Damer under Armen — paa Vej til Dansen. Ved ingen Lejlighed var denne mærkelige Mand maaske mere beundringsværdig end i en Selskabssal. Hvor lang hans Arbejdsdag eller Arbejdsnat end havde været — og Lampen i hans Studereværelse brændte ofte endnu, naar Dagen gryede — kendte han ikke til Utidighed, men kastede sig ind i Underholdningen med altid lige ungdommelig spænstig og paagaende Kraft. *Han* havde aldrig kunstige Oplivelsesmidler nodig. Saa oprigtig og dyb hans Menneskeforagt under Aarenes Kamp var bleven, den havde dog aldrig faaet Bugt med Levetrangen hos ham. Festlig oplyste Stuer, smukke Kvinder, Smil og Blomster holdt ham i Aande. Naarsomhelst og hvorsomhelst man fik Øje paa ham, saae man ham fuldt optaget af at fortælle, forklare og over-

bevise. I Selskabslivet som i Literaturen var han en Erobrer og Fortryller, og med al sin overmodige Udæskning var han egenlig altid bekymret for, at man ikke skulde synes om ham. Selv den ubetydeligste unge Students Mening om ham var ham aldrig helt ligegyldig. Han kunde ofte nok i sine Skrifter tale overlegent og spottende om Livet og dets Gøglespil — overalt hvor han mødte det, fik det alligevel hurtig Magten over ham. Endog i dets allermindst tiltalende Former kunde han ikke modstaa det, saa ukuelig, saa overdaadig frugtbar var Naturbunden hos dette Hovedstadsmenneske, der var født i selve Byens Midte, vokset op af dens Stenbro som Sydens flammeblomstrende Kaktus af en Klippegrund.

Det var netop denne tindrende Livsoptagethed, der gjorde ham til en saa ejendommelig Fremtoning i et ufrisk Bondeland som det danske. I Tidens litterære Koncert, hvori der hørtes alle Slags Instrumenter fra Domsbasunen til Markedstrompeten og det fromme Kirkeklokkespil, var og forblev han Naturtonen — den paa een-gang dragende og ængstende, som han *her* hastede frem mod Dansesalen med de to rødmende unge Piger under Armen, selv graa og bukkeskægget og let haltende paa det ene Ben, var han en levende Anskueliggørelse af, hvad han havde været og havde betydet for sin Samtids Ungdom: Skovguden, den store Pan, der med sin Tryllefløjte havde lokket endog de Forsagte ud til Livsforyngelsens hellige Kilder og et Øjeblik havde faaet det degnetunge danske Folk til at danse.«

Her kan nævnes, at *Herman Bang* i »Mikaël« 1904, sikkert har benyttet Træk fra Georg Brandes, da han tegnede Billedet af Kunstkritikeren Charles Schwitt, i hvert Fald har haft sin Landsmand i Tankerne, naar han siger, at Schwitt altid talte »mærkværdigt stødvist og med mange særegne Bevægelser med Hænderne som de fleste Mænd af jødisk Afstamning«.

Interessant er det iøvrigt, at Brandes-Figuren ellers lige til »Lykke-Per« ikke bærer jødisk Navn og næppe heller særlig jødiske Træk.

Alfred Ipsen giver i Romanen »Venus« 1907 en ret fyldig Replik-Karakteristik; vi ser et Glimt af Brandes S. 73 og stifter nærmere Bekendtskab med ham S. 106—09, hvor han paa en Kunstudstilling bl. a. udtaler:

»Der er ellers ikke videre morsomt heroppe. Middelmaadigheden breder sig. Man ligefrem forfærdes over den Mængde Middelmaadighed, et lille Land som vort formaar at frembringe. Det er alt sammen gamle Veje.

— Jeg synes dog, der er en Del at glæde sig over, naar man fordyber sig i Samlingen, svarer en tilstedeværende Maler.

— Ja, naar man er nøjsom, svarede Dr. Werner lidt skarpt. Men jeg vil ikke være nøjsom! Hvorfor skal man være nøjsom? Hvem belønner en, fordi man er nøjsom? Jeg forlanger noget nyt, noget dristigt, noget, man ikke har set fyrretyve Gange før. Lad saa ogsaa Forsøget briste.«

Da han er gaaet, drøfter man ham — han kaldes en Poseur, og paataler hans Oprigtighed, hvilket afføder følgende Replik:

»Det er i al Fald en Egenskab, hvorved man skaffer sig mange Fjender. Men det er just det, jeg finder saa stolt ved ham, at han ikke glatter af paa sine Meninger, som vi andre i dette elendige selskabelige Glashus.«

Det hele munder ud i en lang Samtale mellem Doktoren og Bankdirektør Johnsen, Hovedpersonens Fader (S. 157—72). I en Udtalelse om Pressen fungerer Brandes som Alfred Ipsens Taler og vender (S. 166) tilbage til Udgangspunktet.

Om Litteraturen hedder det:

»Jeg sagde, at Litteraturen i vore Dage ingen nævneværdig Indflydelse har; for det første, fordi den næsten ikke læses, for det andet, fordi dens Udøvere ingen social Position besidder, men er afhængige af Forlæggere og Publikum og maa skrive, som det behager dem.

— Det gælder dog vist kun de meget underordnede Forfattere, de smaa Begavelser. Geniet bestemmer selv sin Retning.«

Saaledes lyder Direktør Johnsens Svar, og efter et lille Sammenstød fortsætter Dr. Werner:

»Det kan i al Fald kun gælde Genierne i de store Samfund og de store Tider, ikke hvad man nu i Almindelighed kalder for et Geni.

— Jeg antager dog, at det maaske kunde gælde ogsaa Dem. Er De ikke netop selv et Eksempel paa, at man ogsaa i mindre Forhold kan gaa imod Strømmen, udvikle sig paa tværs af Forholdene, ja endogsaa til en vis Grad faa Strømmen vendt? Jeg vilde ikke noget eneste Øjeblik falde paa at nære den foragtelige Tanke, at De skulde kunne opkøbes — ikke engang for Bank of England.

— Noget saa fristende Tilbud behøver jeg næppe at frygte, svarede Doktoren med skingrende Selvironi. Det kunde blive farligt for min — Moral. Især da jeg ingen har. Vi er Mennesker, Hr. Direktør, selv naar vi kæmper for Ideer. Men for Resten, fortsatte han med en mærkelig Stemmeovergang til sværmerisk Patos, maa De ikke glemme, hvad jeg har lidt af Forhaanelser og Gemenhed,

af Mistænkeliggørelse og lumpne Overfald, fordi jeg har voyet at bryde med de nedarvede Samfundsløgne.»

I *Otto Rungs* Roman »Lønkammeret« 1912 viser Brandes sig som Frants Leiden og holder en Bordtale (S. 29—34). Det hedder bl. a.:

»Der var over ham noget paa en Gang bevæget og fast, Lys og Skygge stemte hans Ansigt, medens han talte, strømmende og skiftende som Skyers Jag hen over en Sø.«

Henri Nathansen bruger allerede i sin Roman »Floden« 1902, S. 86 en lille Brandes-Skitse, man skimter rundt om i »Dr. Wahl« 1915 lignende Træk, men præsenteres først rigtig for Brandes i det store Romanværk »Af Hugo Davids Liv« (Bd. 3, 1917, S. 49—50):

»I en Kres af Damer stod Dr. Frank. Hans lille, lidt krumbøjede Krop var i ustanselig Bevægelse — nu og da saa man hans udtryksfulde Hænder med de udspilede Fingre løfte sig forklarende, saa strøg han med en høj Latter den ene Haand gennem den stridende Manke og borede Fingrene ind i de anstrengte Øjne — løftede saa atter det kaade og bitre Ansigt i Lyset, og Smilet farvede det med en blid og ungdommelig Ynde.«

Og 7 Sider videre findes en af de mange fortræffelige Skildringer af Brandes som Taler:

»En rislende Bølge af Spænding og Forventning gled nu over Tilskuerskaren. Dr. Frank banede sig Vej til Talerstolen. Lidt kroget og anstrængt gik han derop — da han stod der, var Skikkelsen rank som en Fægters. Under det hæftige Bifald, der slog imod ham, lod han sine Øjne glide ud over Mængden, forskende med et Smil, der svingede mellem Bitterhed og Glæde. Hans Øjne vandrede omkring mellem Rækkerne, søgte et Hvilepunkt, fandt det, flyttede sig atter i korte nervøse Ryk og blev bekymret hængende et Sted, hvor en ung Dame forvirret bøjede sit Blomsterhoved. Saa løftede han sit Ansigt mod Loftet, som om han tog Maal af Højden, strøg Haaret stejlt tilbage fra den lave, forvredne Pande, slog Blikket ned som en Falk over sit Bytte, holdt den fuldstændig lydløse Skare fast i et aandeløst lyttende Sekund — og begyndte.

Hugo lyttede til hans Stemme, saa paa hans Ansigt. Var det godt eller ondt, stort eller smaat — hvem gad spørge, der var intet at svare. Det var et Billede af stort og smaat, godt og ondt som Livet, i hvis Lignelse det var skabt. Frank ... vendte sig mod Mængden, og i faste sikre Stød revsede han dens Væsen af Fordom og Uforstand, aabnede dens Blik i Blink paa Blink for Digtningens brogede Verden, der var Livets Sjæl, dets afstemte Genklang, der ømt og erindrende slog tilbage mod dets Øre. ... Snart rasede han

op, saa de hvide Vægge svarede tilbage med kolde hvasse Stød, snart smygede Stemmen sig som Vind gennem Korn, sommerlig lunende og blid. Over hans Ansigt trak Afsky og Spot og Mistro sin beske forvrængede Grimace, saa spillede et Smil af ungt Koketteri og kvindelig Ynde om hans udtryksfulde Læber — og atter drog Livet sin Sol og Skygge over hans Ansigt, forskønnende, karikerende, indtil han løftede det op over Vandene og lod det gennemstraale af Ilden og Aanden i sit eget Væsen.«

Mod Bindets Slutning (S. 270) lader Nathansen sin Helt læse et Digt til Dr. Frank i et Hovedstadsblad; det slutter:

Jeg ser Deres lidende Hoved,
 bøjet af bitter Erfaring —
 ser Deres straalende, løftede Hoved,
 hvidt som en Aabenbaring.
 Jeg ser Dem, hvor Bølgen gaar højest,
 en Stridsmand blandt mange i Fraade og Sprøjt —
 og dog saa sælsomt alene,
 ene som den, der staar højt.

Ogsaa i sidste Bind forekommer Dr. Frank, særlig Side 247—57.

I 1918 kom desuden »Den muntre Død«, et Tidsbillede af *Tage Hebo*; Bogen begynder med en Forelæsning i Universitetsannekset, hvor vi præsenteres for Georg Brandes som Dr. Roarsen. Der er dog ikke tænkt paa en Brandes-Forelæsning; men de urolige Optrin skildrer Dr. Konrad Simonsens Auditorium i 1912, da Brandes-Angriberen blev pebet ud og hindret i at tale af en Flok Unge fra Studenter-samfundet. Men i Bogen er det Georg Brandes, der i den store Krigs Tid taler om Nationalisme.

Forfatteren giver et Rids af hans Mimik, Bevægelser, Stemme, de spændstige, energiske Fingre, det urolige, indfiltrede Haar, den fast indtrukne Hage og Panden med

»to lange Rynker på tværs sænket på Midten over Næsen i en ganske fin Spids og hævende sig til begge Sider i Buer som et Par udspilede Vinger, der hyppig, mens han talte, kom skarpt til Syne og ligesom truede med at bære Tankerne bort i en vild, undrende Flugt.«

Endnu et Par Steder forekommer Dr. Roarsen — mod Bogens Slutning saaledes atter som Foredragsholder.

»En Mand gik ned fra Jerusalem« hed et 3-Akts Skuespil, som *Helge Rode* udgav i Aaret 1920; man diskuterede straks efter dets Fremkomst Stykkets Hovedpersoner rundt om i Dagspressen. Paa direkte

Henvendelse svarede dets Forfatter, at han ikke fandt nogen Anledning til at imødegaa de fremkomne Indlæg, saa længe Skuespillet ikke var opført.

D. 12. Marts fik det Premiere paa Det. kgl. Teater og var kort efter Genstand for en indgaaende Analyse af Henning Kehler i »Politiken«s Kronik; heri forekom den ogsaa fra mange andre Sider fremkomne Paastand om, at Forfatteren med en af Stykkets Hovedpersoner havde tænkt paa Georg Brandes.

Hertil svarede Helge Rode i en længere Artikel paa Forsiden af »Berlingske Aftenavis« den 20. Marts bl. a. følgende:

»Hvis jeg i Dr. Stern har ramt en Aandstype, saa har jeg dermed ogsaa ramt den Mand, som i denne Forbindelse er bleven nævnt. Men lad mig tilføje:

Stern er ikke denne Mand! Mange andre har staaet Model, mangfoldige Iagttagelser er løbet sammen, før Stern blev til. Der er en Mand, som i *langt* højere Grad har været min Model ... det er Voltaire.«

Henning Kehlens Svar herpaa — og hans hele Standpunkt overfor Stykket — findes i »Kronik og Kritik«, 1922, S. 75—92.

Dr. Stern, Stykkets Hovedperson, fremtræder som en landflygtig Ingeniør og Skribent, bosat i Schweiz og af international Berømmelse. Med Georg Brandesk Iver og Indignation taler han undertrykte Folkefærds Sag, fordømmer Krigen i stærke Ord og føler sig miskendt i Hjemlandet. Under Samtale med en Professorfrue siger han (S. 16—17) bl. a.:

» ... Mit Navn bliver dyppet i Løgn og naar det er rigtig vaadt bliver det slæbt gennem Alverdens Smuds. Jeg kæmper for Freden — selvfølgelig siger man, at jeg er købt. Jeg kæmper for Sandheden og selvfølgelig skriger man, at jeg er en Løgner. I tyve Aar har jeg arbejdet for et menneskeligt Forhold i Europa — selvfølgelig brøler de, at jeg er et Udyr, mens de vælter sig i Blod. Navnlig hjemme er Pressen, hvad hedder det, charming, reitzend, yndig, ja den er yndig! ... Jeg vilde rejse til Danmark; men der har man maltrakteret mig saaledes, at jeg har svoret aldrig mere at sætte mine Ben i det Land, og jeg holder mine Løfter. — Danmark var Torneroses Rige. Hun sov; men hun stak alligevel. ... Allerede tidligt lod mine Landsmænd mig mærke, at jeg ikke passede dem. Jeg har derfor befriet dem for min Nærværelse og nu kan de rejse Verden rundt og se mit Værk, men hjemme er der ikke en Bropille af min Konstruktion.«

Agnes Henningsens »Polens Døtre«, der kom to Aar senere, fortæl-

ler ogsaa om Brandes i Udlandet, endda i et af de Lande, hvor han var mest skattet. I Bogens sidste Halvdel er der en Fest for ham, hvorunder han holder Tale:

»Percy Branner stod paa Tribunen. Han var slank med fine Fødder og Hænder og et slankt, fint Hoved. Saa snart der begyndte at blive stille, talte han med en Stemme, som, skønt den lød dæmpet, hørtes hele Rummet over. Hans Bevægelser var rolige. Hans Øjne var rolige. Men hans Pande og Mund eet spillende Liv. Især Panden skiftede hvert Øjeblik Udtryk, var bedrøvet, forundret, begejstret, grundende, altid stærk og smuk; det store, høje Haar gjorde den stærkere og smukkere.

Den Sag, Percy Branner tog sig af, syntes stor, gerne den største, mens han talte. Og her var det ens egen Sag, Polen ... Og Polen, som han, den store, fremmede kendte, forstod, forklarede for dem. De Hundreder af Mennesker lyttede uden at røre sig.

Ligesom han vilde slutte, snublede hans Stemme af Bevægelse i en pludselig Følsomhed, han ikke kendte ... Det er de sidste Ord, jeg taler her i Polen, tænkte han. Har jeg sagt det, der slaar ned ... Hans Pande trak sig op i dybe, bedrøvede Rynker, som bar han Alverdens tunge Tanker. Bevægelsen jog ned i Tilhørerne, der et Øjeblik blev een Uro, ligesom en stor Bølge, der rejser sig i Storm, klager sig og bliver stille. Og fra dem atter op til ham.« (S. 168—69).

Sven Lange skrev en Roman, »De første Kampe«, 1925, der skildrede Brødrene Brandes' Udviklingshistorie paa det nærmeste i Tiden 1872—80. Man hører heri om »Litteraturselskabet«, »Det nittende Aarhundrede«, det ledige Professorat og Brandes' Beslutning om at forlade Landet, om »Hovedstrømningerne« og Bogen om Kierkegaard m. m. Men alle Navnene er opdigtede — det eneste, der mulig vil genere den jævne Læser, hvorfor her skal anføres en »Personliste« til Forklaring paa Navnene, efterhaanden som de dukker op i Romanen:

Victor Adler	Georg Brandes.
Poul Adler	Edvard Brandes.
Jens Lyngé	J. P. Jacobsen.
Professor Dahl	Prof. Martin Hammerich.
Andreas Søeborg	Chr. Richardt.
Karl Knudsen	Redaktør Vilh. Møller.
Vostrup	Sophus Schandorph.
Henrik Herholdt	Holger Drachmann.
Barfred Petersen	Otto Borchsenius.
Fritz Malling	Karl Gjellerup.
Emil Gram	Erik Skram.
Niels Vejby	Viggo Hørup.

Hans Müller	Jul. Lange.
I. P. Jensen	Redaktør N. J. Larsen.
Grev Holsten	Holstein-Ledreborg.
Halskov	Christen Berg.
Teaterchefen	Kammerherre Fallesen.

Det bør ogsaa nævnes, at Brandes selv i en Artikel, senere genoptrykt i »Store Personligheder« (S. 182—87), har fremsat *sine* Kommentarer til Romanen.

Kaj Munks Skuespil »I Brændingen« udkom 1929 og er tilegnet »Mesteren, der er død«; 25. Februar 1937 opførtes det paa Betty Nansens-Teatret, i hvis Program Kaj Munk om Hovedpersonen, Professor Krater, skriver, at der i ham »ikke er nogen Affotografering af Georg Brandes; en selvstændig »Teaterfigur« er bygget op, inspireret af Brandes'ske Træk.« (I Bogen særlig S. 21 og 49).

Stykket gav Anledning til, at Georg Brandes' Datter, Fru Edith Philipp, i »Politiken« 21. Marts med en Artikel »Georg Brandes som Fader« protesterede mod den grove Karrikatur.

Dagen efter fortalte Hans Brix i »B. T.« om et forgæves Forsøg fra Kaj Munk paa i 1921 at komme i Forbindelse med Brandes, hvis afvisende Svar han aftrykte i Facsimile Det lød:

Højtærede

9. Sept. 21.

Der er hver Dag en halv Snes Mennesker, som ønsker »en Time af min kostbare Tid«, ca. 10 Timer om Dagen. Der sendes mig daglig et Par Dusin Breve og et godt Dusin Bøger med Bøn om Svar, Gennemlæsning og Bedømmelse — en 4 Ugers Arbejde — om Dagen.

Jeg modtager derfor ikke Besøg af Forfattere og læser aldrig Manuskripter; er i Stand til selv at sysselsætte mig.

Ærbødigst

Georg Brandes.¹⁾

Henri Nathansen har 1932 i »Mendel Philipsen & Søn« ladet Georg Brandes optræde som Festtaler, nemlig ved Middagen i det Philipsonske Palæ og dennegang ved Navns Nævnelse:

»I Døren stod Dr. Georg Brandes. Han blev staaende et Øjeblik i sin mørke pantheragtige Slankhed, det høje brunblanke Haar skilt i to bløde Bølger, seende frem i Salen med et ømfindtligt søgende Blik. Saa gik han frem med en paa en Gang beskeden og be-

¹⁾ Hans Brix havde laant Brevet af Kaj Munk, fordi han (Brix) havde udtalt at Brandes i sine yngre Aar, »var baade en beredvillig og utrættelig Bysvarende af Henvendelser og personligt tilgængelig«. Nu offentliggjorde han det, skrev han, for at vise, at Munk intet personligt Kendskab havde til Brandes. Desuden fortæller Professoren, at Munk paa Svarkonvoluten havde kaldt sig »cand. phil.« i Stedet for »det mindre neutrale« »stud. theol.«!

regnet Holdning, idet Fru Rose Philipson kom ham imøde. Han bøjede sig ridderlig over hendes Haand og kyssede den — og gik saa med hende frem mod de tause Klynger, med et blandet Udtryk af tilfreds Utilfredshed over den pludselige Taushed, hvortil hans Tilsynekomst gav Anledning. Saa tabte han sig i de inderste Klynger, spørgende, fortællende og eftersporende paa samme Tid¹⁾.

Sikkert et træffende Billede af Brandes, som Henri Nathansen havde kendt saa godt gennem den sidste Menneskealder. Senere i Bogen holder Brandes en Tale, hvis Virkemidler ikke er væsensforskellige fra dem, der skildres i »Af Hugo Davids Liv«, men alligevel danner et interessant Supplement for dem, der har hørt ham tale.

Endelig har *Anders Olsen* i sit Skuespil »Maskinen«, 1934, anvendt Brandes'ske Træk til sin Hovedperson, den socialpolitiske Skribent og radikale Skoleleder Dr. Thomas Eden.

Ogsaa til Poesi har Brandes naturligvis inspireret. Karl Gjellerups Digtsamling »Rødtjørn« 1881, S. 112—33 og Sophus Schandorphs »Samlede Digte« 1882, S. 97 kan nævnes. Holger Drachmann offentliggjorde 25. Oktober 1891 et langt Hyldestdigt i »Illustreret Tidende«; det findes delvis optrykt i Brandes' »Levned« III, S. 320—22. Anledningen var 25-Aarsdagen for Brandes' første Skrift og Festen herfor; til samme Lejlighed havde ogsaa Axel Henriques som før nævnt digtet en Sang, optrykt i »Sganarels Kjøbenhavnviser i Udvalg« 1925.

Fra 1891 findes Oscar Madsens Digt »Mellem Slagene« i Samlingen »Den vilde Vin«; i hans »Decemberdrømme« S. 33—35 er Tonen en anden. I »Studenterbladet« 3. November 1896 fandtes Digte til Brandes af Kai Hoffmann, Ludvig Holstein, Louis Levy, L. Mylius-Erichsen og L. C. Nielsen. Niels Møller skrev ved 60 Aarsdagen i »Tilskueren« et længere Digt, medens Valdemar Rørdam lod sin Hilsen trykke 1903 i »Karneval«, der tillige er tilegnet Brandes. 1904 kom Mylius-Erichsens grønlandske Samling Digte »Isblink«; heri hyldes Hørup og Brandes.

Paa Georg Brandes' 70-Aarsdag 1912 indleder Sophus Michaëlis »Tilskueren«s Festskrift med en længere verificeret Hilsen. Ved samme Lejlighed offentliggør Henrik Pontoppidan sit skeptiske Digt i »Politiken«.

Desuden findes i nyere Tid Hyldestdigte bl. a. af Aakjær, Hans Ahlmann, Kaj Friis-Møller, Axel Juel, Thøger Larsen, Fr. Nygaard, Seedorff Pedersen og Johannes Ursin.

¹⁾ Nævnte Bog S. 84.

Selvbiografiske Strejfllys

»Ingen, der er vant til at sysle med store Menneskers varige Værker og til at følge vældige historiske Skæbner i deres Udfoldelse, deres drønende Gang eller susende Flugt, kan undlade at fornemme Mishag og Ydmygelse, naar han fra slige Personligheder, Værker og Skæbner vender Blikket til sit eget beskedne Livsværk og sin egen dagligdags Lod. Øjet møder ingen Opdagelse eller Opfindelse af blivende og almen Betydning; Pennen kan ikke berette om noget ualmindeligt Eventyr, saa lidet om Rejser i ukendte Egne som om spændende Begivenheder og dramatiske Omslag.

Alligevel kæmpes der ikke blot for Tilværelsen, men for Ideer i ethvert energisk ført Menneskeliv, der har højere Formaal, og den Dumhed eller den Ondskab, hvorimod der kæmpes, er i forskellig Form til alle Tider den samme.

Ogsaa i det Liv, der ikke føres paa Samfundets Højder, gennemføles Medgang og Modgang, og former dette Liv sig som et Kampliv, saa beriger det med umaadelig, mest smertelig, undertiden dog ogsaa glædelig Menneskekundskab; det sporer Viljen og hærdner den, former og udhamrer en Karakter, skærper og forfiner en Intelligens, saaledes at dette Liv efterhaanden med dets Stigen, Synken og fornyede Stigen arter sig som en Lilleverden, hvor man i det mindre møder de samme fremmende og hæmmende Magter, der griber ind i de største Menneskers Livsførelse. Her findes under Arbejdet for Selvhævdelsen et Arbejde for Sandhed, Retfærdighed, Frihed, findes overhovedet saa vel Evner og Kræfter som Anstrengelser og Tildragelser, der trods et saadant Livs mindre Forhold er beslægtede med de indflydelsesrigeste Menneskelivs.

Dersom Læseren vil opholde sig ved den ringe Betydning, mine Oplevelser har havt for Menneskeheden, vil han hurtigt faa nok af mit Levned. Vil han derimod se det Almenmenneskelige saavel i hvad jeg virker som hvad jeg lider, saavel i Arbejdet som i Hændelserne, vil han med andre Ord opfatte det Fortalte sindbilledligt, saa vil han kunne følge de skildrede Forhold uden at stødes ved Forholdsleddenes jævnlige Lidenhed.«

Saaledes indleder Brandes tredje Bind af sit »Levned« — og S. 380 forekommer følgende:

»Den, der vil fortælle sit Levned, kan love sig selv og andre at være sanddru, ikke, som det barnagtigt kræves af ham, at være upartisk. Sterne [en engelsk Humorist] har med Rette bemærket, at overhovedet slet Intet bliver ganske upartisk gengivet; ifald man vilde sige, at Spejlet som Gengiver udgør en Undtagelse, saa drejer det dog vor Skikkelse om og gør højre Haand til venstre.

Det er vel nærmest Harmen over de Vrængbilleder af En, der sættes i Omløb, og Væmmelsen ved dem, som i fremrykkede Aar gør En og Anden til Selvbiograf.«

Dette er Brandes' Syn paa sit eget Levned — uden Interesse er det ikke at sammenholde disse to Citater med et fra hans Forord til Fyrst Krapotkins »En Anarkists Erindringer« 1900, hvor det hedder:

»I indeværende Aarhundrede plejer fremragende Personligheds Selvbiografi at være formet efter et af disse to Mønstre: Saa talentfuld og saa indtagende var jeg; saa anerkendt og beundret blev jeg (Johanne Luise Heiberg). Eller: Saa talentfuld og elskværdig var jeg; saa miskendt blev jeg og saa haarde Kampe havde jeg at bestaa, før jeg naaede Berømmelsens Krone (H. C. Andersen). I begge disse Arter af Levnedbeskrivelse er Forfatteren mest sysselsat med, hvad hans Medmennesker har ment og sagt om ham. Forfatteren af denne Selvbiografi [Krapotkin] er ikke optaget af sine Evner, har heller ikke skildret nogen Kamp for at se dem anerkendte; endnu mindre viser han sig sysselsat med Omverdenens Domme; hvad andre har ment om ham, nævner han end ikke med et Ord.«

Fem Aar senere begyndte Brandes Udgivelsen af sit eget »Levned«, der 1905—08 kom i tre store Bind paa henved 1200 Sider. 1. Bind, der omtaler hans Dreng- og Ynglingeaar samt hans Ungdomsliv og de to første Udenlandsrejser, er det lettest tilgængelige, »en virkelig lærerig Bog«, som Brandes selv har kendetegnet den. Det er de to sidste for den Sags Skyld ogsaa, men her savnes i stærkere Grad den »Mindets Mildhed, som gør Bogen om Julius Lange saa køn, medens Rytmen er udtrykt i et ringere Stof og opfattet af et Sind, som det smaalige har smittet«, som Vilhelm Andersen siger det i en Sammenligning mellem Brandes' Bog om Shakespeare og »Levned«.

Andet Bind fortsætter Skildringen af Italiens-Opholdet. Det betød uhyre meget for Brandes, der her samlede Kræfter til det »Gennembrud«, han samme Efteraar 1871 skulde indlede med sine Forelæsnings ved Universitetet i København. Videre hører man om »Hoved-

strømningerne«s Tilblivelse, om Striden, der stadig tilspidtes, alt medens den aflejrer Bitterhed og Skuffelse i hans Sind. Da ogsaa Haabet om Ansættelse ved Universitetet brister, er Maalet fuldt, og efter nogen Tids omflakkende Liv følger Indlevelsen i Berlin, hvor hans Arbejde omsider skaffer ham den Anerkendelse, der var noget af en Livsbetingelse for Brandes. I dette Bind afsluttes »Et Tiaar«, som Bogens Undertitel lyder, Tiaaret 1871—81.

Tredie og sidste Bind, der bærer Undertitlen »Snevninger og Horisonter«, indeholder en Indholdsoversigt, der langt tydeligere end i de to foregaaende Bind giver en virkelig Oversigt; derfor aftrykkes den her i sin Helhed:

Udlændighedens Afslutning — Ny Begyndelse i Kjøbenhavn — Almindeligt Frafald — Stor Foredragsrejse — Dansk Politik og Aandsliv — Sommerferie og Efteraarskampe — Andet Ophold i Polen — Forhold til Udland og Indland i 1886 — Rusland — Hjemlige Angreb — Indtryk af Fremmede og ensomt Arbejde — Udflugt til Sverig og Norge — Revolutionens Hundredaar i Kjøbenhavn og Paris — Haarde Tider — Opgang i Indflydelse — Rødt og Graat.

Kun det sidste Afsnits Betegnelse kunde maaske trænge til en Kommentar og en Tidsbetegnelse for at afrunde den tilstræbte Oversigt over »Levned«. Den lige foran nævnte Opgang i Indflydelse sigter bl. a. til Udsoningen med Drachmann og den store Fest for Brandes i Efteraaret 1891, hvor man fejrede 25-Aars-Dagen for Udgivelsen af hans første Skrift. Saa kommer »Rødt og Graat«, efter at Brandes i al Korthed har omtalt Dr. Paludans Ansættelse som Litteraturprofessor ved Universitetet — og der indledes:

»Jeg kendte nu tilbunds min Stilling som aandelig Fører paa dansk Grund. Talte jeg i fleres, i en Gruppes, endsige i det danske Folks Navn, faldt man mig straks i Ryggen, misbilligede og fornegtede mig. Afslog jeg at optræde, gjorde man fra de forskellige Sider gældende, at jeg svigtede min Pligt, anførte Noblesse oblige [Adel forpligter] og andre smukke Talemaader.«

Endnu nogle Smaarejser og Oplevelser berettes der om — sidst Broderen, Ernst Brandes' sørgelige Død i August 1892, der som et uventet Slag traf den ældre Broder. Som en Slags Afledning følger den forannævnte Redegørelse for de store Monografiers Betydning for Brandes selv. De, der ønsker at studere Brandes nærmere, henvises ogsaa til den udvidede Udgave af »Levned«s første Bind, der ganske vist kun foreligger paa Engelsk: »Recollections of my childhood and

youth«, London 1906. Heri findes adskillige Afsnit og mindre Tilføjelser — op mod hundrede Sider — der ikke er medtaget i den danske Udgave.

Som et Supplement til »Levned« er det heller ikke uden Betydning at læse den kortfattede Selvbiografi, Brandes efter gammel Skik indsendte til Ordenskapitlet, da han i 1910 tildeltes Kommandørkorset; den offentliggjordes i »Politiken«s Magasin 3.—2.—1934 og slutter:

»Min nærmeste Forbindelse med Frankrig indtraadte efter Aarhundredskiftet, dels fordi jeg i 1899 sluttede et varmt Ven-skab med Georges Clemenceau, dels fordi jeg i Aarene 1902 og 1903 holdt Forelæsninger paa Fransk ved den russiske Højskole i Paris, hvorved jeg lærte ikke blot den hele russiske Koloni at kjende, men stærkt udvidede mit Kjendskab til Paris' bedste Krese. Anatole France foreslog mig flere Aar i Træk til Nobel-præmien, som jeg dog naturligvis ikke selv anser mig for værdig til, saa længe langt større Evner end mine er ubelønnede.

I det nye Aarhundrede blev efterhaanden mine Skrifter overførte paa Engelsk, og jeg fik Fodfæste i engelsk Literatur som i amerikansk, blev derfor ogsaa adskilligt læst i Indien og Japan, hvorfra jævnlig Anmodninger om Paaskjønnelse og Anmeldelse indløber til mig. Paa de slaviske Sprog var mine Skrifter tidligere udkomne.

I Østrig blev det allerede i Firsernes Midte sagt, at jeg maatte betragtes som den ypperste nulevende Kritiker, i Tyskland er denne Benævnelse endog gaaet over i leksikalske Haandbøger ... Jeg smigrer mig ikke med at have Ret til en saadan Ærestitel; thi Evnerne lader sig ikke sammenligne; jeg hævder kun, at den talrige Gange er givet mig.

Mit Felt har været stærkt begrænset; men jeg har stræbt at udmærke mig paa dette snevre Felt.

Dog har jeg aldrig blot villet være en Fagmand; jeg har betragtet mig som en Ordets og Tankens Mand i Almindelighed og har forsøgt at imødekomme de Krav, jeg selv retter til en saadan, idet jeg har stillet, hvad Evne jeg havde, til deres Tjeneste, som lider Uret og undertrykkes, hvad enten den Forurettede er Enkeltmand eller en Gruppe, en Klasse, en Provins som Sønderjylland eller en Folkestamme som den polske, armenske, finske.«

Naar »Levned« i tredje Bind som nævnt ophører allerede ved Aar 1892, seksten Aar før Udgivelsesaaret, saa er der en Forklaring herpaa; Brandes fremkommer med den i et Brev, som findes citeret i Nathansens Bog Side 207: »Blandt mine mange literære Nederlag var »Levned« et af de største. Der blev solgt nogle faa hundrede Eksemplarer, i aftagende Tal, af de tre Dele jeg udgav, og skræmmet af Mangelen paa Interesse brød jeg af og holdt op, hvor efter min egen Mening mit Livs rigeste Partier laa.«

Som »Forfattertype« har Brandes givet en Slags Karakteristik af sig selv i Forordet til sine samlede Skrifter 1899, hvor han placerer den »paa Grænseomraadet mellem Videnskab og Kunst« — og fortsætter:

»Jeg har altid arbejdet instinktivt, har ladet min Bog eller min Afhandling bygge sig i mig, og har bestandig erstattet den konstruerende Forstand, der blev mig negtet, med forskellige vikarierende Evner. Jeg skriver ikke med Fornøjelse, før det ene Ord tager det andet, og Arbejdet gaar af sig selv.«

For mange af Brandes' Modstandere har det været noget af en Guldgrube, naar de er gaaet i Lag med at paavise »litterære Tyverier« eller Plagiater, som det kaldes; Brandes yndede nemlig ikke Fodnoter og forstyrrende Henvisninger til dette eller hint benyttede Værk med Tal midt i Teksten, der efter hans Mening gjorde Læsningen besværlig og gav Fremstillingen et Skær af Pedanteri. Brandes maatte bl. a. høre for det i Anledning af en Artikel om den tyske Digter Börne i 1883, og Bogen »Før og nu« i 1911, hvilken sidste gennemgaas i et Kapitel for sig i Harald Nielsens »Usurpatoren« 1922 — og da det gentog sig med Bogen om Voltaire i 1917, skrev Brandes den Artikel, som findes genoptrykt i »Liv og Kunst« 1929, S. 73—77, og fortæller, hvorledes yngre Forfatter-Kolleger under Hujen og Jublen fandt hans Kilder frem og paaviste den u citerede Benyttelse — og Brandes ser sig nødsaget til at gøre følgende »ydmygende Bekendelse«:

»Jeg modtager ikke Aabenbaringer. Hverken Voltaire eller nogen af de vel tretten Hundrede Personer, der omtales i mit Skrift, har aabenbaret sig for mig og mundtlig meddelt mig, hvad der er hændt dem, hvordan de saa ud, hvordan de tænkte og følte.«

I sin Afhandling »Originaler og Oversættelser« 1929 belyser Paul V. Rubow dette Emne i følgende Vendinger (S. 13—14):

»... Mellem Brandes' Plagiater var der mange, som bevisligt skyldtes Mangel paa Gaaseøjne og Henvisninger i de Excerpter og Udkast der gik forud for Nedskriften af hans Bøger. Der findes rundt om Steder, som han uden Tvivl vilde have strøget, om han havde husket hvor de stammede fra ... Andre Steder er det saglige Oplysninger han har overtaget fra Forgængerne uden at gøre sig den Ulejlighed at ændre paa Ordlyden, og fra sit Standpunkt med Rette; thi hvad der passede i hans Stil, behøvede jo ingen Ændring. Saa er der Steder, hvor et Anførselstegn kunde

have reddet det Hele, men derved vilde de have virket som Fremmedlegemer og brudt Foredragets organiske Udvikling. Endelig er der Stykker, hvor Sporene maatte skjules, fordi Publikum nu en Gang havde disse Ideer om Plagiat i Hovedet og ikke vilde have paaskønnet Brandes' Tilpasninger efter Fortjeneste.«

Naar Talen iøvrigt er om Brandes' Syn paa sig selv, bør i denne Forbindelse specielt nævnes tre Bøger: Hans egen om Vennen Julius Lange, samt Gertrud Rungs og Henri Nathansens Bøger om Brandes, der indeholder saa meget fra Brandes' egen Haand, Brudstykker af Breve og Samtaler og værdifulde private Indtryk til Forstaaelse af hans Karaktertræk.

Hertil kan føjes et Stambogsblad, der fandtes gengivet med Georg Brandes' Signatur i »Juleroser« 1898:

Hovedtrækket i min Karakter:	Trods.
Den Egenskab, jeg sætter højest hos en Mand:	Fasthed.
Den Egenskab, jeg sætter højest hos en Kvinde:	Evnen til at elske ved at glæde.
Den Evne, jeg helst vil besidde:	Evnen til at begejstre.
Den Fejl, jeg nødigtst vil have:	Spørgsmaalet er meningsløst.
Min Yndlingsbeskæftigelse:	At bekjæmpe Dumhed.
Den største Lykke, jeg kunde tænke mig:	Have Magt til at skaffe Retten Sejrr.
Den Stilling, jeg helst vilde havt:	Har ingen Ønsker.
Hvad jeg vilde anse for den største Ulykke:	Stadig Sygdom og Fattigdom.
Hvor jeg helst vilde bo:	Hvor jeg kunde lære mest.
Min Yndlingsfarve:	Den, som klæder en Anden bedst.
Min Yndlingsblomst:	Den formskjønneste og mest vellugtende.
Mit Yndlingsdyr:	Pegasus.
De Bøger, jeg holder mest af:	De velskrevne.
De Billeder, jeg holder mest af:	Michel Angelos, Lionardos, Rembrandts.
De Musikstykker, jeg holder mest af:	De, som svarer til min Stemning.
De Mænd i Historien, jeg sætter højest:	Cæsar, Michel Angelo, Spinoza.
De Kvinder i Historien, jeg sætter højest:	Cornelia, Jeanne d'Arc, Florence Nightingale.
Den historiske Karakter, jeg foragter dybest:	Denne Type: Christian 8. i Norge 1814.

De digtede mandlige Figurer, der til- Henry Percy, Hamlet, Alceste.
 taler mig mest:
 De digtede kvindelige Figurer: Imogen, Clärchen.
 Det Navn, jeg synes bedst om: Danmark.
 De Fejl hos andre, jeg lettest bærer L'âge mûr méprise avec tolérance
 over med: [den modne Alder foragter med
 Overbærenhed].

Den Samfunds-Reform, jeg helst gad Troer ikke paa nogen.
 opleve:

Min Yndlingsdrik og Yndlingsret: Udsøgt Vin, gode Østers.

Den Aarstid og det Vejr, jeg hol- Kommer an paa Humøret.

der mest af:

Mit Valgsprog: Perseverando [i Kraft af at holde
 ud].

Den franske Æsthetik i vore Dage. En Afhandling om H. Taine. 1870.

Kritiker og Portraiter. 1870. 544 S. 2. endr. Udg. 1885.

At Indhold: 38 Skuespilkritiker samt 14. Charakteristikker: H. C. Andersen, Rubens, M. Goldschmidt, Sainte-Beuve, K. M. Rahbek og Prosper Mérimée.

Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur. Forelesninger holdte ved Kjøbenhavns Universitet i Efteraarshavaret 1871. Forelesningslitteraturen. 1872. 373 S. 2. omarb. Udg. 1877. 3. gennemseelse Udg. 1894. 6. gennemseelse Udg. 1923.

At Indhold: Emigrantlitteraturen. Constant. Goethes Kvindeligure. Mme de Staël. Italiens Poesi. Ny Betragtning af Antikken. Kamp mod protestantiske Forordomme. Sympathi for Katholicismen. Europæisk Reaction. Introduction til Tysklands romantiske Skole.

Forklaring og Forsvar. En Antikritik. 1872. 78 S.

Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur. Forelesninger holdte ... i Foraarshavaret 1873. Den romantiske Skole i Tyskland. 1873. 381 S. 2. omarb. Udg. 1891. 5. gennemseelse Udg. 1923.

Psychologisk Litteraturbetragtning. Tysk og dansk Romantik. Hvorledes Romantikkens negative Forberedelse. Virkelighedens positive Forberedelse. Frettsatser der Leiden. Romantikernes sociale Forsøg. Den tilsvarende Virkelighed. Romantikens Forhold til det Musikalske og Musikken. Romantikens Forhold til Kunsten. Landskabet. Romantisk Reflexion og Psychologi. Det romantiske Gemyt. Længselen; den blaa Blomst. Den romantiske Poesi og Politiken. Musikken i den romantiske Drama. Romantisk Politikk.

Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur. Forelesninger holdte ... i Efteraarshavaret 1873. Reactionen i Frankrig. 1874. 354 S. 2. omarb. Udg. 1892. 5. gennemseelse Udg. 1924.

At Indhold: Revolutionen. Concordaten. Autoritetsprincipet. Træd-

Brandes' Værker i kronologisk Orden

Dualismen i vor nyeste Philosophie. 1866. 76 S.

Æsthetiske Studier. 1868. 318 S. 2. ændr. Udg. 1888.

Om Begrebet den tragiske Skjæbne. To Kapitler af det Komiske Theorie: 1. Om Modsigelsen i det Komiske. 2. Om Lystfølelsen ved det Komiske. Charakteristiker: Richardt, Paludan-Müller, Aarestrup, Hertz, Ibsen. Skuespilkritik.

Den franske Æsthetik i vore Dage. En Afhandling om H. Taine. 1870. 285 S.

Kritiker og Portraiter. 1870. 544 S. 2. ændr. Udg. 1885.

Af Indhold: 38 Skuespilkritiker samt fgl. Charakteristiker: H. C. Andersen, Rubens, M. Goldschmidt, Sainte-Beuve, K. M. Rahbek og Prosper Merimée.

Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur. Forelæsninger holdte ved Københavns Universitet i Efteraarshalvaaret 1871. Emigrantlitteraturen. 1872. 273 S. 2. omarb. Udg. 1877, 3. gennemsete Udg. 1894. 6. gennemsete Udg. 1923.

Af Indhold: Emigrantlitteraturen. Constant. Goethes Kvindefigurer. Mme de Staël. Italiens Poesi. Ny Betragtning af Antiken. Kamp mod protestantiske Fordomme. Sympathi for Katholicismen. Europæisk Reaction. Introduction til Tysklands romantiske Skole.

Forklaring og Forsvar. En Antikritik. 1872. 78 S.

Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur. Forelæsninger holdte ... i Foraarsshalvaaret 1873. Den romantiske Skole i Tyskland. 1873. 381 S. 2. omarb. Udg. 1891, 5. gennemsete Udg. 1923.

Psychologisk Litteraturbetragtning. Tydsk og dansk Romantik. Hvorledes Romantiken ender. Romantikens negative Forberedelse, Virkelighedssky. Romantikens positive Forberedelse, Freigeisterei der Leidenschaft. Romantikernes sociale Forsøg. Den tilsvarende Virkelighed. Romantikens Forhold til det Musikalske og Musikken. Romantikens Forhold til Kunsten. Landskabet. Romantisk Reflexion og Psychologi. Det romantiske Gemyt. Længselen; den blaa Blomst. Den romantiske Poesi og Politiken. Mystiken i den romantiske Drama. Romantisk Politik.

Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur. Forelæsninger holdte ... i Efteraarshalvaaret 1873. Reactionen i Frankrig. 1874. 354 S. 2. omarb. Udg. 1892, 5. gennemsete Udg. 1924.

Af Indhold: Revolutionen. Concordatet. Autoritetsprincippet. Tradi-

tionen i Religion, Stat og Familie. En Pilgrim og hans seraphiske Epopee [Chateaubriand]. En Prophetinde og hendes hellige Værk [Mme de Krüdener]. Lyrik og Erotik. Autoritetsprincipets Opløsning. [I de om-
arb. Udg. ogsaa Joseph de Maistre].

Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur. Forelæsninger holdte ... i Foraarshalvaaret 1874 og Efteraarshalvaaret 1875. Naturalismen i England. Byron og hans Gruppe. 1875. 529 S. 2. gennemsete Udg. 1893, 5. gennemsete Udg. 1924.

Af Indhold: Fælles Træk af Tidsalderen, af Folkecharacteren. Den politiske Baggrund. Naturalismen indvarsles. Naturfølelsens Dybde og Sandhed. Landliv. Naturalistisk Romantik. Søskenen. Den historiske og ethnographiske Naturalisme. Universel Sensualisme. Irsk Revolte og Oppositionspoesi. Erotisk Lyrik. Republikansk Humanisme. Radical Naturalisme. Byron (S. 357—527), samt følgende Navne: Wordsworth, Coleridge, Southey, Walter Scott, Keats, Thomas Moore, Robert Emmet, W. S. Lander og Shelley.

Danske Digtere. Charakterbilleder. 1877. 307 S. 2. forøgede og rettede Udg. 1896.

Indhold: Carsten Hauch. Ludvig Böttcher. Christian Winther. Frederik Paludan-Müller samt i et Tillæg 7 Breve fra sidstnævnte.

Søren Kierkegaard. En kritisk Fremstilling i Grundrids. 1877. 272 S.

Esaias Tegnér. En litteratur-psychologisk Studie. 1878. 232 S. Por.

Benjamin Disraëli, Jarl af Beaconsfield. En litterær Charakteristik. 1878. 316 S.

Ferdinand Lassalle. En kritisk Fremstilling. 1881. 349 S.

Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur. Forelæsninger holdte ... i Efteraarshalvaaret 1879. Den romantiske Skole i Frankrig. 1882. 596 S. 2. Udg. 1892, 5. gennemsete Udg. 1924.

Af Indhold: Den politiske Baggrund. Slægten fra 1830. Romantismen. Charles Nodier. Tilbageblik. Forudsætninger. Alfred de Musset. George Sand. Balzac. Beyle. Merimée. Th. Gautier. Sainte-Beuve og den moderne Kritik. Dramet: Vitet, Dumas, de Vigny, Hugo. Den socialpolitiske Idébevægelse og Poesien. De Oversete og Glemte.

Mennesker og Værker i nyere evropæisk Litteratur. 1883. 8+529 S.

Indhold: Goethe og Danmark. Schack Staffeldt. Søren Kierkegaard. Esaias Tegnér. Carl Snoilsky. Berthold Auerbach. Paul Heyse. John Stuart Mill. Ernest Renan. Gustave Flaubert. Edmond og Jules de Goncourt.

Det moderne Gjennembruds Mænd. En Række Portræter. 1883. 404 S. 2. Udg. 1891.

Indhold: Bjørnstjerne Bjørnson. Henrik Ibsen. J. P. Jacobsen. Holger Drachmann. Edvard Brandes. S. Schandorph. Erik Skram.

Ludvig Holberg. Et Festskrift. 1884. 303 S. Por.

Ludvig Holberg. Foredrag i Rømersgade i »Foreningen til Oplysningens Fremme blandt Kjøbenhavns Arbejdere« 7. Dec. 1884. Udg. af Studenter-samfundet. 1885. 29 S. 2. Udg. 1893.

Berlin som tysk Rigshovedstad. Erindringer fra et femaarigt Ophold. 1885. 567 S. ill. Por.

Indtryk fra Polen. 1888. 368 S.

Iagttagelser og Overvejelser. Polens romantiske Litteratur i det 19. Aarhundrede.

Indtryk fra Rusland. 1888. 480 S.

Essays. Danske Personligheder. 1889. 306 S.

Ludvig Holberg. Adam Oehlschläger. J. L. Heiberg. B. S. Ingemann. H. V. Kaalund. H. Brøchner. R. Nielsen. J. P. Jacobsen. W. Dinesen.

Essays. Fremmede Personligheder. 1889. 372 S.

Kristian Elster. Alexander L. Kielland. Arne Garborg. Martin Luther. Arthur Schopenhauer. Friedrich Nietzsche. Wilhelm Scherer. Arthur Fitger. Pol de Mont. William Shakespeare. Georg Byron. Francois Villon. Pierre Corneille. Victor Hugo. Emile Zola. Donatello.

Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur. Forelæsninger holdte ... i Aarene 1883 og 1887. Det unge Tyskland. 1890. 573 S. 2. gennemsete Udg. 1898. 5. Udg. 1924.

Af Indhold: Den politiske Baggrund. Videnskab og Reaktion. Oppositionel Grundstemning. Julirevolutionens Indflydelse. Paavirkning af Byron. Den nye Litteraturs Værdi. Börne og Menzel. Heine og Goethe. Heine og Aristofanes. Partitagen i Poesien. Immermann. Hegelianismen. Den nye Gruppe. Gutzkow, Laube, Mundt. Rahel, Bettina, Charlotte Stieglitz. Tronskiftet i Preussen, Fr. Wilhelm IV. Den neutrale Litteratur. Politisk Lyrik, filosofisk Revolution. Den revolutionære Poesi. Revolutionen.

Udenlandske Egne og Personligheder. 1893. 435 S.

Egne: Italien. Frankrig. Schweiz. Tyskland. Belgien. Holland. Sverige. Bøhmen. Kosmopolis. Personligheder: Guy de Maupassant. Dyret i Mennesket. Hippolyte Taine. Ernest Renan. Bebel og von Vollmar. Hermann Sudermann. Gerhart Hauptmann.

Om Nationalfølelse. Foredrag. 1894. 32 S.

William Shakespeare. 1895—96. Bd. 1—3. 2. kulturhistorisk illustrerede Udg. 1912—13.

Heinrich Heine. 1897. 155 S. Por. 3. Udg. 1922.

Julius Lange. Breve fra hans Ungdom. Med en Indledning og en Ramme. 1898. 240 S. Por.

Ungdomsvers. 1898. 141 S.

Henrik Ibsen. 1898. 192 S. 2. ill. Udg. 1916.

Danskheden i Sønderjylland. 1899. 31 S.

Bogtrykkerkunstens Opfindelse. Foredrag ved københavnske Typografers 500 Aars Mindefest for Johan Gutenberg d. 18. Nov. 1900. 1900. 16 S.

Samlede Skrifter. 1899—1902. Bd. 1—12.

Af Indhold: I: Ludvig Holberg. Danske Personligheder. II: Danske

Personligheder. Kierkegaard. III: Danske, norske, svenske og islandske Personligheder. Ibsen, Tegner. IV: Emigrantlitteraturen. Den romantiske Skole i Tyskland. V: Reaktionen i Frankrig. Naturalismen i England. VI: Den romantiske Skole i Frankrig. Det unge Tyskland. VII: Franske, tyske Personligheder. VIII—IX: Shakespeare. Lord Beaconsfield. Stuart Mill. X: Indtryk fra Polen. Indtryk fra Rusland. XI: Europa og Asien. XII: Tanker over Liv og Kunst, Politik og Nationalitet. Ungdomsvers. Navneregister.

Samlede Skrifter. 1903—06 og 1910. Supplementbind 13—17 (Skikkelser og Tanker) og 18 (Fra mange Tider og Landet).

Af Indhold: XIII: Striden om Tro og Viden. Dualismen i vor nyeste Filosofi. Den franske Æstetik i vore Dage. Skuespilkritik. Forklaring og Forsvar. Sædelighedsfejden. Nogle Samtidige, deriblandt H. Jæger og S. Obsfelder. XIV: Berlin. Julius Lange. XV: H. C. Andersen. Danmarks historiske Folkeviser. Dansk. Hvad er dansk Folkekarakter. Absalon. Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarh. Kunstnere: Thorvaldsen, H. V. og Vilh. Bissen, Eckersberg. Digterisk Behandling af Forbrydelse og Straf. Vald. Rørdam. Vald. Vedel. Det unge Slægtleds Syn paa Samtiden. Vilh. Andersen. Stuckenberg. Carl Ewald. Nogle Taler. Tanker: Sandhedshadet. Fantasien i det 19. Aarh. Kirke og Stat. XVI: Frankrig: Paul Bourget. Maeterlinck. Clemenceau. Dreyfus-Sagen. A. France. Italien: d'Annunzio. Middelhavsrejse. XVII: Undertrykte Folkeslag: Armenien, Makedonien, det georgiske Folk, Ruthenerne, Polen, Transvaal, Finland, Missionærer, Kineserbreve. Rusland: Krapotkin, Meresjovski, Tsjekov. England: Shakespeare-Bacon, Henrik IV, Devereux, Bernard Shaws Teater. Assyrien: Hammurabis Lovbog. Ungarn: A. Görgei. Nordamerika: Helen Keller. Holland: Josef Israëls. Sverig: Hallström, von Melsted, Gote, S. A. Hedin. Finland: Lybeck, Edelfelt, Kvindehad før og nu. Norge: Kristiania, Henrik Ibsen i Tyskland og i Frankrig. Kvindeskikkelser hos Collet Vogt og Bojer, Hamsun, Klavenæs. Tyskland og Østerrig: Heine, Spielhagen, von Suttner, Schnitzler, Paul Heyse, Wassermann, Georg Reicke. Schweiz: Davos. XVIII: Mennesker: Voltaire, græske Skikkelser i nyere Poesi, Jeanne d'Arc, Maria Stuart og Bothwell, Shakespeare, Ibsen, Kielland, Swinburne, Wedekind, Clemenceau, franske Teaterforestillinger, Villa San Remigio, Kjøbenhavn, Adolf Hansen, Frits Lange, Poul Levin, Kr. Nyrop, Regitze Winge, O. Münster, Levertin, Frits Thaulow, Sudermann, Nietzsche, Tobakken. Politiske Forhold: Den ariske Race, Færøerne, England og Danmark, Forsvarssagen, Amager, Gorkisagen, Zionismen, Polen, Tscherniaksagen, Jøderne i Finland. Taler S. 447—522.

Fem danske Digtere. 1902. 318 S.

Carsten Hauch. Henrik Hertz. Christian Winther. H. C. Andersen. Fr. Paludan-Müller.

Levned. 1905—08. Bd. 1—3, Por.

1. Barndom og første Ungdom. 2. Et Tiaar. 3. Snevringer og Horisonter.

Hovedstrømninger i det nittende Aarhundredes Litteratur. Folkeudgave. 1906—07. Bd. 1—3.

Om Læsning. 1908. 32 S.

Armand Carrel. 1911. 163 S. Por.

Før og nu. To tragiske Skæbner. 1911. 76 S. Por.

Fugleperspektiv. 1913. 506 S.

Essays og Artikler, Boganmeldelser, Taler m. m. Dansk, skotsk, norsk, svensk, afrikansk, italiensk, russisk, tysk, fransk.

Af Indhold: Danmark set udefra. Moderne dansk Drama. Den nationale Form for Livsglæde. Sprogets Behandling. Grønland og Canada. Raceteorier. Historien om Sorteper og Skidtmads. Skotlands Fortid og Nutid. Henrik Ibsen. August Strindberg. Tunis. Locarno. Italien før og nu. Futurismen. Leo Tolstoj. Josef Kainz. Auguste Rodin. Biografiske Oplysningers Værdi. Pariser-Kunstnere og Kunstnerpar. Græske Tragedier. Selskabsliv i Paris.

Wolfgang Goethe. 1915. Bd. 1—2, Por. 3. ill. Udg. 1920.

Udvalgte Stykker. Med Oplysninger udg. af DanskLærerforeningen ved Georg Christensen. 1916. 115 S.

Indhold: Det uendelige smaa og det uendelige store i Poesien. Tysklands romantiske Skole. Ludvig Holberg. H. C. Andersen. Chr. Winther. Noter.

Verdenskrigen. 1916. 322 S. 4. rettede og stærkt forøgede Udg. 1917.

François de Voltaire. 1916—17. Bd. 1—2, Por.

Napoleon og Garibaldi. Medaljer og Rids. 1917. 331 S. 2. gennemsete Oplag 1917.

Af Indhold: Jules Favre. Henrik VIII. Giordano Bruno. Shakespeare, nye Studier og Fund. Rids: Bebel, Jaures. Hervieu. Verhaeren. Jens Paludan-Müller. Lidforss. Strøtanker om Krig. Historiske Ord. Fortale til japansk Udg. af Hovedstrømninger. Fra en Amerikarejse. Taler: i Rom, i England, i Norge, i U. S. A.

Cajus Julius Cæsar. 1918. Bd. 1—2, Por. Kort. 2. ill. Udg. 1921.

Samlede Skrifter. Danmark. 2. Udg. af samlede Skr., ufuldendt 1919. Bd. 1—3.

Indeholder de vigtigste Bøger og Artikler om Danmark. Enkelte Ting findes ikke i 1. Udg. eller i andre Bøger.

Sønderjylland under prøjsisk Tryk. 1919. 24+148 S.

Tragediens anden Del. Fredslutningen. 1919. 191 S.

Taler. 1920. 240 S.

Af Indhold: Grundlovsdag 1884. Valgdag 1884. Om Holberg 1884. Fakkeltale 1891. I Studentersamfundet 1896. For Island 1900. Nytaarsnat 1901. Absalon 1902. Til Sønderjyderne 1902. Til Høffding 1903. Til Holger Drachmann 1906. For Gogol 1909. Til Dansk-Amerikanerne 1909. Rustale 1913. Ved engelske Forfatteres Fest 1913. For Sophus Michaëlis 1914. Til Hjalmar Söderberg 1919.

Michelangelo Buonarotti. 1921. Bd. 1—2, Por. Tvl. 2. Opl. 1921.

Homer. Udg. af Studentersamfundet. 1921. 44 S. Por.

Vexelvirkning mellem italiensk og fremmed Aandsliv. Et Foredrag holdt 8. December 1921. 1922. 41. S.

Hertuginde af Dino og Fyrsten af Talleyrand. 1923. 131 S. Por. Tvl.

Uimodstaaelige. Attende Aarhundrede, Frankrig. 1924. 148 S. Por. 2. Opl. 1924.

Af Indhold: Moritz af Sachsen. Armand de Richelieu, Armand Louis de Gontaut-Biron, Hertug af Lauzun.

Sagnet om Jesus. 1925. 103 S. 4. Opl. 1925.

Hellas. 1925. 137 S. 2. Opl. 1925.

Indhold: Homer. Odysseen. Xenofon. Hellas før og nu. Grækenlands Sammenbrud.

Petrus. 1926. 64 S. 2. Opl. 1926.

Urkristendom. 1927. 138 S.

Liv og Kunst. Bogen — Etienne Dolet — Shakespeare — Byron — Voltaire — Thorvaldsen — Fru Heiberg — Clemenceau. Udg. af Axel Fraenckel og Paul V. Rubow. 1929. 196 S. Por.

Store Personligheder. Essays og Erindringer. Samme Udgivere. Forord af Prof. Rubow. 1930. 187 S.

Af Indhold: Molière — Aimée de Coigny — Anatole France — Sarah Bernhard — Eleonora Duse — Maximilian Harden — Panait Istrati — Sven Lange.

Kulturbilleder. Studier og Strejftog. Samme Udgivere. 1932. 219 S.

Af Indhold: Om Latteren — Brevveksling med Strindberg — En Napoleonide — Sagndannelser — Einstein — Imperialisme — England og Nordamerika — Holland og Lessing — Wies Moens — Bismarck.

Mindebogen 1932. Breve. Udg. som Manuskript ved L. Bobé. 1932. 36 S. ill. Por. Tvl.

Foruden disse Værker bør endnu nævnes et Par Oversættelser, nemlig i 1869 Stuart Mills andetsteds omtalte Skrift »Kvindernes Underkuelse«, der kom i ny Udgave 1885; Mills Bog »Moral grundet paa Lykke- eller Nytteprincippet« oversatte Brandes 1872 og tre Aar efter den tyske Forfatter Gottfried Kellers »Schweitzernoveller«.

Desuden udgav Brandes i Aarene 1900—1903 sammen med P. Købke Julius Langes Arbejder i tre Bind »Udvalgte Skrifter« — og endelig i 1906 selv en Oversættelse af Andrew Carnegies Rektorats-Tale ved Universitetet St. Andrews i Skotland: »Voldgift«, der udgaves af det internationale Selskab »Mellemløst Forskning«.

Løvrigt har Brandes bl. a. forsynet følgende Værker med Forord eller Indledninger: Den romerske Satiriker Apuleius' »Amor og Psyche«, overs. af Fr. Nutzhorn i 1867, Franskmanden Paul Merimées »Fra Bartholomæusnattens Tid«, overs. af Schandorph 1871, Aarestrups »Samlede Digte« ved Liebenberg 1877, Shelleys »Beatrice Cenci« i Jul. Magnussens Oversættelse 1878, Schack Staffeldts Digte i Liebenbergs Udgave af 1882, Adda Ravnkildes Fortælling »Judith Fürste« Aar 1884, den tyske Digter A. Fitgers »Sørgespil« »Hexen« 1886, Jubilæumsudgaven af Holbergs Komedier i 1888, den czeckiske Forfatter Jaroslav Vrchlickys Fortællinger »Farvede Skaar« fra 1893, den russiske Fyrst Krapotkins »Erobringen af Brødet« 1898, Italieneren Giovanni Vergas »Landsbyhistorier fra Sicilien«, som oversattes 1899; fremdeles Krapotkins »En Anarkists Erindringer« 1900, Shakespeares »Dra-

matiske Værker« i to Bind ved V. Østerberg 1900—01, »Dansk Kultur i det 19. Aarhundrede« 1901, den tyske Filosof Kaspar Schmidts »Den eneste og hans Ejendom«, der udkom under dennes Pseudonym Max Stirner og i 1902 oversattes af Axel Garde — og endelig fra de sidste Aartier: den franske Politiker Léon Bourgeois' »Solidaritet« 1910, O. Weiss' Strøtanker »Som I er«, der udkom paa Dansk 1914, Amerikaneren Upton Sinclairs »Kong Kul«, Udgaven 1917, den tyske Naturforsker Georg Fr. Nicolais Tidsbetragtning »Krigens Biologi« af 1918, og J. Savickis »En Rejse gennem Litauen« 1921.

Verdensudgaven af H. C. Andersen bringer ogsaa en Indledning af Brandes.

Liv og Kunst Bogen — Etienne Dolel — Shakespear — Byron — Voltaire — Thorvaldsen — P. H. Heiberg — Clemenceau. Udg. af Axel Frænckel og Paul V. Rubow. 1920. 198 S. Port.

Store Personligheder. Essays og Erindringer. Samme Udgivert. Forord af Prof. Rubow. 1920. 127 S.

At Indhold: Molière — Aimée de Coigny — Anatole France — Sarah Bernhardt — Eleonora Duse — Maximilian Harden — Panafé Istrati — Sven Lange.

Kulturbilleder. Studier og Strejftog. Samme Udgivert. 1922. 219 S.
At Indhold: Om Latinen — Brevveksling med Strindberg — En Napoleonide — Sandmannsner — Einstein — Imperialisme — England og Nordamerika — Holland og Poesing — Wies Moens — Bismarck.

Mindbogen 1922. Brev. Udg. som Manuskript ved L. Bobé. 1922. 36 S. III. Port. Tyl.

Foruden disse Værker har endnu nævnes et Par Oversættelser, nemlig i 1869 Stuart Mills andetsteds omtalte Skrift »Kvindernes Underkønsel«, der kom i ny Udgave 1882; Mills Bog »Moral grundet paa Lykke eller Nytteprincipet« oversatte Brandes 1872 og tre Aar efter den tyske Forfatter Gottfried Kellers »Schweitzerenoveller«.

Desuden udgav Brandes i Aarene 1900—1903 sammen med P. Køpke Julius Langes Arbejder i tre Bind »Udvælte Skrifter« — og endelig i 1906 selv en Oversættelse af Andrew Carnegies Rektorats-Tale ved Universitetet St. Andrews i Skotland: »Voldgift«, der udgaves af det internationale Selskab »Mellemløkkelig Forsning«.

Iøvrigt har Brandes bl. a. forsynet følgende Værker med Forord eller Indledninger: Den romerske Satiriker Apuleius' »Amor og Psyche« overs. af Fr. Nitzhorn i 1867, Franskmanden Paul Merimeés »Fra Bartholomæusnattens Tid«, overs. af Schandorph 1871, Aarstrups »Samlede Digte« ved Liebenbergs 1877, Shelleys »Beatrice Cenci« i Jul. Møllers Oversættelse 1878, Schack Steffeldts Digte i Liebenbergs Udgave af 1882, Adha Ravnhildes Fortælling »Judith Fürst« Aar 1884, den tyske Digter A. Fingers Sørgespil »Hexen« 1886, Jubilæumsudgaven af Hobbers Komædier i 1888, den østerriske Forfatter Jaroslav Vrchlickys Fortællinger »Farvede Skar« fra 1893, den russiske Fyrt Kirpotskins »Erobringen af Brodet« 1898, italieneren Giovanni Vergas »Landskaphistorier fra Sicilien«, som oversattes 1899; fremdeles Kirpotskins »En Aarstets Erindringer« 1900, Shakespeares »Dra-

Moritzen, Julius. »Georg Brandes in life and letters«. U. S. A. 1923. 152 S. Por.

Nielsen, Henri. »Georg Brandes. Et Portræt«. 1929. 351 S.

Nielsen, Harald. »Udsagnelser«. 1922. 144 S.

Nielsen, L. C. »Frederik V. Hegel. Et Mindeskrift«. 1909. Bd. II. S. 159—88. ill. Por.

Rubow, Paul V. »Georg Brandes og hans Læstere«. 1927. 52 S. — »Georg Brandes' Forhold til Taine og Sainte-Beuve«. »Litterære Studier«. 1928. S. 38—101. — »Georg Brandes' Brev«. Ny foretaget Udg. af »Georg Brandes og den kritiske Tradition i det 19. Aarh.«. 1932. 289 S.

Litteraturhenvisninger

(Disse er her ganske kortfattede, da der i nær Fremtid vil komme en omfattende Brandes-Bibliografi.)

Foruden til Leksika og Litteraturhistorie kan her dog henvises til de i Kapitlet »Det litteraturhistoriske Eftermæle« anførte mindre Kilder samt til de sidst i »Georg Brandes' Udenlandsrejser m. m.« antydede, ligesom det bør nævnes, at der paa Det kgl. Bibliotek findes et særligt Brandes-Arkiv).

Ahlenius, Holger. »Georg Brandes i svensk litteratur til och med 1890. Hans ställning och inflytande.« Sth. 1932. 418 S.

Ahlström, Gunnar. »Georg Brandes' Hovedstrømninger. En ideologisk undersökning.« Lund, 1937. 249 S.

Andersen, Vilh. »Georg Brandes«. I hans »Tider og Typer af dansk Aands Historie«. 1916. Bd. IV, S. 181—262.

Bang, J. P. »H. C. Andersen og Georg Brandes samt andre H. C. Andersen-Studier.« 1936. 95 S.

Begtrup, Holger. »Georg Brandes«. »I »Den danske Højskole«. 1902, S. 409—53, 577—608 og 1903, S. 119—45, 241—69 og 594—638.

Berendsen, Ivar. »Georg Brandes i Tidens Strøm. Mindetale i Studentersamfundet«. 1927. 51 S. Por.

Christensen, C. B. »Georg Brandes. Et Forfatterbillede«. Cedar Falls, Iowa, 1896. 71 S. Por.

Fischer, Josef. »Simon Lazarus og hans Efterkommere«. 1911. 39 S. En Stamtavle.

Hansen, Osvald. »Georg Brandes. Hans Forhold til Individualismen«. 1918. 204 S. Por.

Ipsen, Alfred. »Georg Brandes. En Bog om Ret og Uret. Bidrag til dansk Aandslivs Historie i de sidste Decennier af det 19de Aarhundrede.« 1902—03. Bd. 1—3.

Moritzen, Julius. »Georg Brandes in life and letters«. U. S. A. 1922, 152 S. Por.

Nathansen, Henri. »Georg Brandes. Et Portræt«. 1929. 351 S.

Nielsen, Harald. »Usurpatoren«. 1922. 144 S.

Nielsen, L. C. »Frederik V. Hegel. Et Mindeskrift«. 1909. Bd. II, S. 159—88, ill. Por.

Rubow, Paul V. »Georg Brandes og hans Lærere«. 1927. 52 S. — »Georg Brandes' Forhold til Taine og Sainte-Beuve«. I hans: »Litterære Studier«. 1928. S. 38—101. — »Georg Brandes' Briller. Ny forøget Udg. af »Georg Brandes og den kritiske Tradition i det 19. Aarh.«. 1932. 289 S.

Rung, Gertrud. »Georg Brandes i Samvær og Breve«. 1930. 234 S. Por. Tvl.

Simonsen, Konrad. »Jødisk Aand i Danmark«. 1913. 188 S.

Tilskuerens »Festskrift til Georg Brandes«. 1912. 128 S.

Vedel, Valdemar. »Jul. Langes og G. Brandes' Ungdom« og »Georg Brandes. Ved 60-Aars Jubilæet 1902«. I hans: »Firsernes Førere«. 1923. S. 109—36.

Wilkens, Claudius. »Georg Brandes som literær Kritiker«. I »Tilskueren«. 1888. S. 740—69 og 887—907.

NAVNREGISTER

	Side		Side
Aakjær, Jeppe	182—83, 204	Bojer, Johan	43—44
Aaerstrup, Emil	51, 117, 217	Bojsen, Frede	58, 63
Ahlenius, Holger	45, 46, 69	Bomholt, Julius	177
Ahlmann, Hans	204	Borberg, Svend	177
Ahlstrøm, Gunnar	121	Bourgeois, Léon	218
Aischylos	24, 27	Bourget, Paul	155
Algreen-Ussing, Fr.	51, 117	Brandes, Astrid	89—90
Ancher, Michael	98	Brandes, Edvard. 17—18, 39, 46, 53, 54, 106, 136, 140, 142, 151	202
Andersen, H. C. 110, 117, 118, 147, 183, 206, 218		Brandes, Emilie. 14—16, 18, 19—20, 72— 73,	87
Andersen, Vilhelm. 11, 31, 104, 106, 133, 137, 158, 165, 176—77, 179	206	Brandes, Ernst	17, 207
Apuleius	217	Brandes, Herman Cohen. 14—15, 18, 19 —20,	51
Aristoteles o. s. v.	27	Brandes, Gerda	54, 56, 84—92
Auerbach, Berthold	124	Brandes, L. I.	14
Augier, Emile	123	Brandstrup, Ludvig	98, 105
Augusta, Kejserinde	56	Braun, Otto	169
Baggesen, Jens o. s. v.	24	Brix, Hans	99, 104, 177, 179, 203
Balzac, Honoré de	132	Bruun-Rasmussen, Knud	184—85
Bang, Fridtjof	103, 104	Brücker, Valdemar	185
Bang, Herman	137, 183—84, 197	Brøchner, Hans. 27, 29, 61, 116, 122, 130, 143	147
Bang, J. P.	147, 183	Buchholtz, Johannes	185
Barfod, Frederik	115	Bukdahl, Jørgen	178
Bauditz, Sophus	195	Bull, Edvard	163
Bebel, August	153	Bull, Fr.	45
Begtrup, Holger	135, 184	Busk, Jens	65
Behrens, Carl	96	Byron	113, 123, 124, 131, 168
Bellman, Karl Mikael	34	Bødtcher, Ludvig	110, 146
Bendix, Slægten	15	Bøgh, Erik	110, 143
Benedictsson, Victoria	46, 128	Börne, Ludvig	124, 133, 206
Benzon, Otto	50—51	Böttiger, Karl Vilhelm	45, 46
Berendsen, Ivar	98, 184	Carnegie, Andrew	217
Berg, Christen	63, 65—66	Carrel, Armand	145, 152
Bergsøe, Vilhelm	110, 143	Castrén, Gunnar	47
Berlingske Tidende 62, 146, 180, 186, 191, 201		Cavling, Henrik	58, 185
Bernhardt, Sarah	169	Chateaubriand	131
Bernsten, Klaus	66, 67	Cherbuliez, Victor	150
Bille, C. ST. A.	51, 52—53, 65, 117	Christensen, Alfred	96
Biron, Gontaut	152	Christensen, Georg	178
Bismarck, Otto v.	39, 148, 149, 169	Christensen, Godfred	38
Bjørnbak, Viggo	66	Christian X	104
Bjørnson, Bjørnstjerne. 41—42, 43, 44, 45, 56, 119, 136, 138, 154	155	Clausen, H. V.	102
Blaumüller, Edvard	90		
Bobé, Louis	170		

	Side		Side
Claussen, Rasmus	65	Geijerstam, Gustaf af	46
Claussen, Sophus	96, 99	Geismar, Oscar	179
Clemenceau, Georges	100, 168, 208	Gjellerup, Karl	99, 137, 142, 161, 204
Coigny, Aimée de	169	Gladstone	36, 148
Constant, Benjamin	124	Goldschmidt, M.	38, 111, 117, 118
Cæsar, Cajus Julius	27, 34, 163	Goncourt, Brødrene	147
Dagbladet	41, 51, 52, 62, 117, 125	Goos, August	66
Dagens Nyheder	106, 125	Gosse, Edmund	48, 131
Dante Alighieri	28	Grundtvig, N. F. S.	24, 80, 110, 178
David, C. N.	30, 33—34	Græbe, Carl	104
Defoe, Daniel	188	Gutenberg	96, 151
Dinesen, Lars	66	Goethe 24, 26, 56, 60, 97, 161, 162, 182, 190	
Dinesen, Wilhelm	147	Hage, Christopher	65
Dino, Fyrstinden af	152, 169	Hansen, Constantin	98, 192
Disræli, Benjamin	36, 44, 55, 148	Hansen, Hans Nikolaj	145
Dolet, Etienne	168	Hansen, Octavius	31, 58
Drachmann, Emmy	138, 139	Hanssen, H. P.	186
Drachmann, Holger 32, 62, 94, 95, 106, 136, 137—40, 161, 204, 207		Hansson, Ola	46
Drewsen, Viggo	155	Harden, Maximilian	169
Dreyfus, Alfred	70	Hasselriis, C. H. W.	40
Driebein	24	Hauch, Carsten 29, 53, 61—62, 111, 115, 146, 147, 191	
Dumas, Alex, d. Y.	123, 132	Hauptmann, Gerhard	153
Duse, Eleonora	169	Hebo, Tage	200
Edda, Tidsskriftet	28, 175, 196	Hedberg, O.	46
Einstein, Albert	72, 169	Hegel, Frederik V. ... 41, 52, 55, 56, 120, 125, 155	
Ellinger, H. O. G.	150	Hegel, Friedrich	27, 111
Elster, Kr. d. Æ.	45, 147	Heiberg, J. L. Filologen	186—87
Erslev, Kr.	62, 67, 143	Heiberg, J. L., Digteren 23, 24, 27, 110, 111, 147	
Ewald, H. F.	194	Heiberg, Johanne Luise	168, 206
Falkenfleth, H.	90	Heidenstam, V. v.	46
Falkenstjerne, F. F.	66	Heine, Heinrich 24, 85, 113, 124, 133, 145, 188	
Fenger, H. M.	90	Henningsen, Agnes	201—02
Ferr, Francisco	152, 180	Henrichsen, Erik	58
Feuerbach, Ludvig	123	Henriques, Axel	96, 204
Fischer, C. E. P. T.	57	Hertz, Henrik	14, 24, 110, 147
Fischer, J. C. H.	62, 63	Hettner, Hermann	133
Fitger, Arthur	217	Heyse, Paul	39—40, 95, 142, 147
Flaubert, Gustave	7, 147	Hjort, Niels	59, 187
Fraenckel, Axel	59, 158, 168	Hjorth-Moritzsen, Alf	28
France, Anatole	49, 164, 169, 208	Hoffmann, Kai	204
Frederik VIII	99	Holberg Ludvig 23, 24, 113, 135, 145, 147, 217	
Freud, Sigmund	72	Holm, Harald	66
Fridericia, J. A.	14, 143	Holst, H. P.	23, 24
Fris-Møller, Kaj	204	Holstein, C. C.	63
Frisch, Hartvig	186	Holstein, Ludvig	204
Fædrelandet, Dagbladet 51, 62, 76, 116— 17, 119, 125		Homer	24, 145, 165, 168
Gad, Marius	58	Hostrup, Chr.	110
Garborg, Arne	147, 154	Houmark, Chr.	99
Garde, Axel	186, 218	Hugo, Victor	123, 124, 132, 147
Geiger, L.	56	Høffding, Harald 62, 95, 96, 143, 147, 157, 158, 187—88	
		Høgsbro, S.	59, 63, 65
		Hørup, Viggo	63, 65, 95, 132

Side
 Ibsen, Henrik 38, 41, 43, 44—45, 47, 75,
 103, 117, 136, 154, 162
 Illustreret Tidende 51, 52, 114, 116, 117, 183
 Ingemann, B. S. 24, 147
 Ipsen, Alfred 11, 80, 155, 188, 197—99
 Istrati, Panait 169
 Jacobsen, J. P. 7, 32, 39, 105, 136, 137,
 142, 147, 191, 196
 Jacobsen, Lis 24, 113
 Jacobsen, Xenia 98
 Jaurès, Jean 169
 Jensen, Harald 66
 Jensen, Jens Marinus 188
 Jespersen, Otto 48, 67
 Johansen, Oskar 96
 Juel, Axel 204
 Jørgensen, A. D. 65
 Jørgensen, Johannes 74—75, 161, 188
 Kaalund, Vilhelm 147
 Kehler, Henning 179, 201
 Keller, Gottfried 217
 Kilde, Harald 188—89
 Kielland, Alexander 42, 147
 Kierkegaard, Søren 27, 41, 44, 54, 75—
 76, 88, 105, 106, 110, 111, 114, 143, 144
 —45, 175, 178, 182
 Kirkeby, Anker 105
 Klackenborg, Torsten 196
 Klinger, Max 105, 169
 Kloppenborg-Skrumsager, H. D. 187
 Knudsen, Johan 95
 Knudtzon, Bertha 92
 Koht, Halvdan 42, 43
 Kongelige Bibliotek 98, 105, 219
 Korsgaard, K. P. 65
 Krabbe, Christopher 59
 Krapotkin 169, 206, 217
 Kristensen, Tom 179
 Krogvig, A. 43
 Krohg, Chr. 43, 98
 Krohn, Helmi 46
 Krohn, Pietro 64
 Krüdener, Mme. de 131
 Krøyer, P. S. 97—98
 Lagerlöf, Selma 47
 Lamartine 123, 124
 Lammennais 123, 124
 Lange, I. Fr. 32
 Lange, Julius 27, 30—31, 32, 70, 73—74,
 75, 94, 127, 143, 146, 164, 193, 206, 210,
 217
 Lange, Sven 53, 71, 104, 169, 202—03
 Larsen, Karl 104
 Larsen, Thøger 204
 Lassalle, Ferdinand 55, 1148—49, 159

Side
 Lazarus, M. 40, 54, 88
 Lecouvreur, Adrienne 168
 Leffler, Anne Charlotte 46
 Lehmann, Edvard 189
 Lendorf, Axel 104
 Lermontof 24, 113
 Lessing 26, 169
 Levertin, Oscar 46, 47
 Levin, Poul 29, 40, 189
 Lewinsky, Josef 88
 Levy, Louis 204
 Lie, Jonas 45
 Lorentzen, Carl 103, 104
 Lundegård, Axel 46, 128
 Luther, Martin 147, 155
 Löwe 88
 Madsen, Oscar 96, 204
 Magnus 104
 Maistre, Joseph de 123
 Matzen, H. 67
 Maupassant, Guy de 153, 155, 169
 Merimée, Prosper 118, 132, 214
 Michaëlis, Sophus 99, 104, 204
 Michelangelo 163—64
 Mill, Stuart 36, 51, 77, 84, 118—19, 147, 217
 Moens, Wies 169
 Molière 169
 Moltke, Helmuth v. 149
 Monrad, D. G. 28, 125, 170, 192
 Moritz af Sachsen 152
 Munk, Kaj 90, 203
 Musset, Alfred de 124, 132
 Mylius-Erichsen 98, 204
 Müller, Sophus 65
 Møller, H. L. 150
 Møller, Niels 180, 204
 Møller, P. L. 111
 Møller, Poul Martin 24
 Møller, Valdemar 80
 Møller, Vilhelm 53, 142
 Mörner, Birger 96
 Nansen, Peter 18, 96, 99, 162, 185
 Napoleon I 34
 Nathansen, Henri 14, 31, 57, 70, 77—78,
 81—82, 92, 153, 199—200, 203—04, 208, 210
 Nicolai, Georg 218
 Nielsen, Harald 180, 209
 Nielsen, L. C. 156, 204
 Nielsen, Rasmus 27, 29, 102, 118, 119, 147
 Nietzsche, Fr. 46, 48, 60, 147, 156—58,
 164, 179
 Niss, Thorvald 96
 Nittende Aarhundrede, Det 45, 53, 131,
 139, 142—43
 Nodier, Charles 132

	Side		Side
Nutzhorn, Frederik	27, 30, 41, 217	Rump, Gotfred	98
Ny-Carlsbergfondet	98	Rydberg, Viktor	46
Nygaard, Frederik	204	Rørdam, Valdemar	99, 204
Nyrop, Kr.	67		
Nyt dansk Maanedsskrift	53, 61, 142	Sainte-Beuve 49, 111—12, 118, 132, 160, 175	
		Saloman, Geskel	98
Olsen, Anders	204	Salomonsen, Carl J.	114
Overmans, Jacob	48	Sand, George	123, 124, 132
		Savicki, J.	218
Paludan, Julius	60, 67, 207	Scavenius, J. F.	63, 66
Paludan-Müller, C.	30	Schack, Albert	80
Paludan-Müller, Fr. 30, 32, 51, 110, 116,		Schandorph, Sophus 95, 96, 99, 136, 140	
146, 147, 193, 194		—41, 204, 217	
Paludan-Müller, Jens	27, 29, 30, 75, 76	Scharling, H. W.	66
Paulsen, John	45	Schmidt, Kaspar	218
Paulsen, Julius	98	Schmidt, Rudolf	119, 125
Pedersen, Rasmus	65	Schopenhauer	156
Petersen, Carl S.	162	Schou, Sven	98
Petersen, Clemens	111, 119	Schyberg, Frederik	181
Petersen, Emil	30	Seedorff Pedersen	204
Philipp, Edith Brandes 89, 90—91, 98,		Servet, Michael	152
104, 203		Shakespeare, 24, 28, 60, 81, 115, 147, 153,	
Philipsen, Gustav	105	159—61, 162, 168, 175, 176, 206 217	
Pingel, V.	66, 139	Shelley	217
Ploug, Carl	46, 51, 54, 117, 125, 143	Sibbern, F. C.	115
Politiken, Dagbladet 17, 24, 45, 46, 49,		Sibbern, Gabriel	118
53, 85, 90, 103, 105, 113, 114, 146, 148,		Siemering	98
185, 186, 203, 204, 208		Siesbye, Oscar	27
Pontoppidan, Henrik 104, 137, 196—97, 204		Simonsen, Konrad	200
Pontoppidan, Morten	96, 189—90	Sinclair, Upton	218
Poulsen, Frederik	49	Skavlan, E.	43
Pozzi, Jean	169	Skram, Erik	96, 136, 141—42
Proudhon, Pierre	123	Slott-Møller, Harald	98
		Snoilsky, C.	46
Rahbek, Kamma	118	Sofokles	27, 114
Rasmussen, Emil	99	Southey, Robert	180
Ravnskilde, Adda	217	Spinoza	111
Renan, Ernest	36, 147, 153	Staël, Mme de	124
Ricard, Olfert	190	Staffeldt, Schack	147, 217
Richardt, Chr.	51, 117, 181	Steenstrup, J.	67
Richelieu	152	Steffens, Henrik	135
Rimestad, Chr.	49	Steinhoff, H. L.	85
Rode, Helge	77, 179, 180—81, 200—01	Strindberg, August	46, 47, 60, 154, 169
Rode, Ove	95, 190	Strodtmann, Adolph	84—88
Rosenberg, C.	125	Stuckenberg, Viggo	191
Rosenberg, P. A.	190—91	Sudermann, Hermann	153
Rosenkrantz, Palle	99	Söderhjelm, W.	47
Rousseau	123, 124, 139		
Rovsing, Kristen	110	Taine, Hippolyte 29, 34, 36, 111—12, 118,	
Rubens	118	133, 144, 153, 169, 175	
Rubow, Paul V. 8, 30, 75, 82, 93, 111—12,		Talleyrand	152, 169
114, 132, 144, 147, 159, 160, 164, 168,		Tandrup, Harald	191
169, 175—76, 209		Tauber, J. H. G.	65
Rung Gertrud 16—17, 41, 78, 79, 92, 98,		Tegnér, Esaias	21, 45—46, 145
102, 210		Tell, Vilhelm	165
Rung, Otto	104, 199	Thomsen, Ejnar	181—82
		Thomsen, Vilhelm	31, 62, 65, 191

	Side		Side
Thorvaldsen, Bertel	125, 168	Wells, H. G.	48
Tilskuere, Tidsskriftet 29, 48, 49, 50, 58, 77, 114, 118, 156, 157, 158, 162, 177, 179, 187, 189, 190, 204	104, 105	Verga, Giovanni	217
Toller, Ernst	155	Wied, Gustav	99
Tolstoj, Leo	30, 137	Wiedemann	105
Topsøe, Vilhelm	96, 143	Wimmer, August	62, 65
Trier, Herman	65, 143, 169	Winckelmann	26
Troels Lund	95	Winther, Christian 16, 24, 110, 146, 147, 191—92	191—92
Tscherning, E. A.	65, 66	Vodskov, H. S.	65, 67, 121
Tutein, F. C. F.	98	Voltaire	123, 124, 162, 165, 168, 209
Tørsløff, August	44	Voltelen, J. E.	21
Undset, Sigrid	204	Vrchlicky, Jaroslav	217
Ursin, Johannes	126	Xenofon	168
Watt, Robert	98	Zahrtmann, Kr.	98
Vedel, Herman	31, 48, 104, 179, 181, 182	Zola, Emile	147, 155
Vedel, Valdemar ...	218	Oehlschläger, Adam 16, 24, 56, 111, 135—36	135—36
Weiss, Otto			

RETTELSER OG TILFØJELSER:

S. 57 L. 11 staar: udtalt. Læs: udtalte.

S. 182 L. 16 f. n. staar: remueur d'idées. Læs: *remueur d'idées*. — Betegnelsen kan oversættes ved de lige forinden anbragte Ord.

Paa *Kulturforlaget* er nylig udkommet:

ERIK SEIDENFADEN

BORGERKRIG I SPANIEN

Af Pressens Anmeldelser citeres:

Politiken:

Sammen med Hans Aage Paludans fortræffelige Bog om Spanien ... burde Erik Seidenfadens Bog ligge paa enhver intellektuel Danskers Bord, lige meget hvad Stand eller Klasse han tilhører, saa at de Danske kan vide, hvad de taler om, naar de diskuterer Spanien. (Tom Kristensen.)

Nationaltidende:

Et uhyre Stof er sammentrængt paa Bogens 144 Sider. En »snakkende« Sætning findes ikke. Stilen er koncis og klar. De sammenlignende Billeder slaar. (S. J.-S.)

B. T.:

Som Skildrer er Hr. Seidenfaden en udpræget ærlig Natur ... Han har ikke nogen Pressemands-Monocle i Øjet, han giver sig aldrig Mine af at have oplevet eller erfaret eller gennemskuet mere end han virkelig har. Det er vel kun i Danmark, at der endnu findes saa pæne Folk. (Hans Brix.)

Demokraten:

Det anbefales enhver, som interesserer sig for det spanske Spørgsmaal, at læse denne Bog, som giver en saa fyldestgørende og nøgtern Beretning om hvad der siden Oprørets Begyndelse er sket af Betydning i det ulykkelige, blødende Spanien. (hari.)

Dagbladet, Oslo:

Han behandler det vanskelige spørgsmålet redelig. Forfatteren gir i det hele tatt inntrykk av å tilhøre den mer og mer sjeldne typen, som søker det man i gamle dager kalte sannheten for dens egen skyld og har det mindre travlt med å påvise forhåndsstandpunkter å pådutte leseren dem. (R. V.)

Aalborg Amtstidende:

... En udmærket Bog om Krigen, dens Aarsager og Virkninger. Forfatteren har haft en heldig Haand. (-old.)

Sorø Amtstidende:

Det er et Spørgsmaal, om en Bog om Borgerkrigen kunde skrives nævneværdigt mere upartisk end Seidenfadens i Øjeblikket. (Erhardt Larsen.)

Lignende Udtalelser bl. a. i *Bogens Verden*, *Højskolebladet*, *Avertering* og *Stockholms Tidningen*.

Rigt illustreret

Kr. 5.25